

บทที่ ๔

จักกวัตถิปณีแปล
กณฑ์ที่ ๕ : ภูมินิทเทศ

[๑๒]

บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องภูมิ ภูมินั้นท่านกล่าวไว้สองอย่าง
สองอย่างนั้นคืออะไร สองอย่างค้ายอำนาจแห่งอบายภูมิ
และเทวภูมิ

(เรื่องอบายภูมิ)

พระภูิกจารย์กล่าวข้อความนี้ไว้ในภูิกถาภิธานมีตถสังคหะว่า บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่าอบายภูมิ ซึ่งบรรยายอธิบายว่าสัตว์ทั้งหลายยอมเกิดในที่นี้ เหตุที่นี้
จึงชื่อว่าภูมิ ภูมิคืออบาย ชื่อว่าอบายภูมิ เนื้อความแห่งอบายศัพท์พึงทราบตามนี้
ที่กล่าวไว้ในอรรถกถามหาสังฆนาทสูตรว่า ชื่อว่าอบายเพราะเป็นประเทศปราศจาก
อยะ กล่าวคือความเจริญหรือความสุข และในสังคหะนี้ตีปรณว่าชื่อว่าอบาย เพราะ
ในที่นี้ไม่มีความสลายคือความเจริญ อีกนัยหนึ่งประเทศใดปราศจากความเจริญ
ความสุข เหตุนี้ประเทศนั้นชื่อว่าอบาย และในภูิกถาภิธานมีตถสังคหะว่าประเทศใด
ปราศจากความเจริญอันสมมติว่าบุญโคบายมาก เหตุนี้ประเทศนั้นชื่อว่าอบาย ก็อบาย-
ศัพท์ในที่บางแห่ง เป็นศัพท์บอกอบายทั้งสี่ ในที่บางแห่งบ่งถึงนรกอย่างเดียวหรืออบาย
ทั้งสามอันจากนรกนั้น จริงอยู่อบายศัพท์นั้นเป็นศัพท์บอกนรกอย่างเดียว หรือบอก
อบายทั้งสามอันจากนรกนั้นดังในประโยคนีว่า ... เข้าถึงนรกอันเป็นอบาย เป็นทุกถิ
เป็นวินิยาต...

[๒๗]

ควยเหตุนี้พระอรรถกอาจารย์จึงกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกากว่าค่าทุกคำ มีคำว่าอบาย อย่างนี้เป็นต้นเป็นไวพจน์ของนิริยะ จริงอยู่นิริยะชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากความเจริญอันสมมติว่าบุญที่เป็นเหตุแห่งสวรรค์และนิพพาน หรือเพราะไม่มีความเจริญแห่งความสุขทั้งหลาย ที่ชื่อว่าทุกกิ เพราะเป็นคติคือเป็นที่อาศัยแห่งทุกข์ อีกอย่างหนึ่งที่ว่าทุกกิ เพราะเป็นคติที่เกิดจากกรรมอันชื่อว่าชั่ว เพราะมากไปด้วยโทษ. ที่ชื่อว่าวินิบาต เพราะผู้ทำความช่วยยอมเป็นผู้ปราศจากอำนาจ ตกต่ำในประเทศนั้น. อีกนัยหนึ่งที่ว่าวินิบาต เพราะผู้ทำความชั่วพินาศอยู่ คือมีอวัยวะน้อยใหญ่แตกทำลายอยู่ ตกลงไปในที่นี้. อยะที่หมายรูกันว่าความชื่นใจ ไม่มีในประเทศนี้ เหตุนี้ประเทศนี้จึงชื่อนิริยะ.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงแสดงกำเนิดแห่งกิจจานควย อบายศัพท์ จริงอยู่กำเนิดแห่งกิจจานนั้นชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากคติที่ดีแต่ไม่เป็นทุกกิ เพราะเป็นที่เกิดของสัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่มีพญานาค เป็นต้น ด้วยศัพท์ว่าทุกกิ ทรงแสดงถึงแดนแห่งเปรต. ก็แดนแห่งเปรตนั้นเป็นทั้งอบายเป็นทั้งทุกกิ เพราะปราศจากคติที่ดีและเพราะเป็นคติแห่งทุกข์ แต่ไม่เป็นวินิบาตเพราะเป็นแดนที่ยังอมมนุษย์เช่นอสุริโหดตกต่ำไม่ได้ จริงอยู่ วิมานยอมบังเกิดแก่เปรตพวกมีฤทธิ์มาก ด้วยศัพท์ว่าวินิบาต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงอสุรกาย ก็อสุรกายนั้นเป็นทั้งอบายเป็นทั้งทุกกิ ด้วยอรรถกกล่าวแล้วจึงคริสต์เรียกว่าวินิบาต เพราะตกต่ำจากความสมบูรณ์พูนสุขทุกอย่าง ด้วยศัพท์ว่านิริยะ ทรงแสดงนรกมีประการ เป็นอเนกมือเวจีเป็นต้นเท่านั้น

ก็ในสมันตปาสาทิกานี้ ความที่อบายศัพท์เป็นศัพท์บอกนรกอย่างเดียวกัน กล่าวไว้ ตามนัยที่ ๑ ความที่อบายศัพท์เป็นศัพท์บังถึงอบายทั้งสามอื่นจากนรกนั้นพึงทราบตามนัยที่ ๒ ส่วนคำว่า ย่อมไม่ก้าวล่วงสังสารวัฏฏะอันเป็นอบายทุกกิ วินิบาต เป็นคำบังถึงอบายทั้งสี่ ในสมันตปาสาทิกานี้ เพราะเหตุนี้ ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกานี้จึงไต่กล่าวไว้ว่า ก็เว้นพระโพธิสัตว์เสีย บุคคลอื่นชื่อว่าสามารถ

ที่จะทำลายชายคือคัมहा แล้วทำทางเป็นที่ออกจากภพของตนให้ตรงไต่ด้วยกรรมคา
 ของคนหาไม่ [๑๘] ชาวโลกถูกชายคือคัมहाหุ้มห่อไว้แล้ว ไม่ข้ามพ้นสังสารวัฏฏะอัน
 เป็นอบายเป็นทุกข์เป็นวินิบาตไปได้ บรรดาบทเหล่านั้นบทว่าอุปาย หมายถึงนรก
 กำเนิดคิริจันแดนแห่งเปรตและอสุรกาย จจริงอยู่ประเทศเหล่านั้นแม้ทั้งหมดพระ
 ผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าอุปาย เพราะไม่มีอายะ กล่าวคือความเจริญ ตรัสเรียก
 ว่าทุกข์ เพราะเป็นคติแห่งทุกข์โดยประการนั้น ตรัสเรียกว่าวินิบาต เพราะตกต่ำ
 จากความสมบูรณ์พูนสุข ส่วนสภาพนอกนี้

ตรัสเรียกว่าสังสารวัฏฏะเพราะมีการสืบทอดแห่งชั้น
 ชาติและอายตนะเป็นไปอยู่ไม่ขาดตอนเลย

ชาวโลกยอมไม่เป็นไปล่วง คือยอมไม่ก้าวพ้นสภาพนั้นแม้ทั้งหมดไปได้
 อุปายศัพท์แม้ในที่นี้ ก็มุ่งหมายใจความว่าเป็นศัพท์บังคับอุปาย ๔ ก็อุปาย ๓ มี
 นิริยะเป็นต้นเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสูตรนั้น ๆ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้
 ว่า ถูกอนสวาริบุตร คคิมิ ๕ อย่าง. ๕ อย่างอะไรบาง คือ (๑) นิริยะ
 (๒) กำเนิดคิริจัน (๓) วิสัยแห่งเปรต (๔) มนุษย์ (๕) เทวดา และว่า
 ถูกอนภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาตที่บุคคลเสพ อบรม ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้
 เป็นไปในนรก ในกำเนิดคิริจัน ในแดนแห่งเปรต และว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลาย
 ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ก็พระตถาคตเสด็จอุบัติแล้วในโลก เป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้า ฯลฯ เป็นผู้ถูกให้ตื่น เป็นผู้จำแนกกรรม อนึ่งพระธรรมอันพระตถาคต
 นั้นทรงแสดงอยู่เป็นธรรมประกอบด้วยความสงบ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ทำผู้ปฏิบัติ
 ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมที่พระตถาคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เข้าถึงนรก
 เสียแล้ว ภิกษุทั้งหลายนี้เป็นสภาพมิใช่ขณะ มีใช่สมัยเพื่ออยู่ประพาศิพรหมจรรย์—
 ข้อต้น ถูกอนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงกำเนิด
 คิริจันเสียแล้ว นี้เป็นสภาพมิใช่ขณะ มีใช่สมัย เพื่ออยู่ประพาศิพรหมจรรย์ข้อที่ ๒

าลา แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงแดนแห่งเปรตเสียแล้ว นี่เป็นสภาพมีไชขณะ มีไชสมัย เพื่ออยู่ประพาศิพรหมจรรย์ข้อที่ ๓ ทั้งนี้ มีโคตรัสถึงอสุรกายโดยแท้ ถึงอย่างนั้น อสุรกายนั้นพึงทราบบ้างหรือเอาด้วยศัพท์คือปิตติวิสัยะ

จริงอย่างนั้นพระบรมศาสดาทรงถือเอาเปรตตามปรกติและอสุรกาย เข้าด้วยปิตติวิสัยศัพท์ในสูตรแรกและสูตรที่ ๒ ส่วนในสูตรที่ ๓ ทรงถือเอาเฉพาะ อสุรกายเข้าด้วยปิตติวิสัยศัพท์นั้นแหละ [๑๕] เพราะเหตุนี้ในอรรถกถาสังคคีสสูตรพระอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวไว้ว่า บรรดากาลที่มีไชขณะทั้ง ๓ พึงทราบบ้างว่ามี พระภาคเจ้าทรงจัดอสุรกายเข้ากับเปรตวิสัย เพราะเหตุที่พวกเปรตยอมไปสู่การ อวาทะและวิวาทะกับพวกอสุร.

ฎีกาสังคคีสสูตรนั้นว่า บทว่าเปตา หมายถึงเปรตพวกมีฤทธิ์มาก บทว่า อสุรานํ ได้แก่ท้าวที่เป็นอสุร. ก็พวกเปรตนั้นเองยอมไปสู่การอวาทะและวิวาทะ กับพวกเปรต เพราะฉะนั้นการรวมพวกเปรตเหล่านั้นเข้ากับพวกเปรตจึงสำเร็จ ความโดยไม่ต้องพูดถึงเลย พระอรรถกถาจารย์แสดงเหตุแห่งการไปสู่การรวมพวก อสุรกับพวกเปรตนั้นแลโดยมุขแห่งการบริโภครวมและการอยู่ร่วมกันด้วยคำว่า ย่อมไปสู่การอวาทะ

ส่วนในฎีกาอักษณสูตร เหตุเท่านั้นต่างกันในความเป็นอันเดียวกันของ อรรถกถาและฎีกาแห่งสังคคีสสูตร จริงอยู่การโคมรรคผลของเปรตบางพวกยอม มีไค้แท้เทียว ฉะนั้นใคร ๆ ไม่อาจที่จะกล่าวว่าแดนแห่งเปรตเป็นสภาพมีไชขณะ เพื่อการอยู่บรมมรรคพรหมจรรย์. เหตุนี้ปิตติวิสัยศัพท์จึงไม่รวมถึงเปรตตามปรกติ แต่รวมเฉพาะอสุรกาย จริงอย่างนั้นในฎีกาติกนิบาตอังคฺตรนิกายกล่าวไว้ว่า พวก เวมานิกเปรตโคกระทำการรวมอันผสมกันด้วยอำนาจแห่งกรรมทั้งห้าทั้งห้าแล้วจึงถือ ปฏิสนธิด้วยกรรมขารวาระเทวดาพวกวินิปาติกะ ก็พวกเวมานิกเปรตที่ได้มรรคผล ก็มี หนึ่งพึงเห็นว่าในปวัตติกาลพวกเวมานิกเปรตเสวยผลบุญได้ในกาลบางคราว

เสวยผลบาปในกาลบางครั้งตามสมควรแก่กรรม แต่ริยมรรคบังเกิดแก่เวลานิกเปรตเหล่าใด ผลบุญเท่านั้นย่อมบังเกิดแก่เวลานิกเปรตเหล่านั้นจำเดิมแต่การบรรจุมรรค อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ผลของบาปก็ไม่รุนแรงเหมือนเมื่อก่อน เป็นผลเบาที่เกี่ยวราวกะคำงอยู่ในอัครภาพมนุษย์

ก็คำที่กล่าวไว้ในฐิติกาตักนิบาตอังคตตรนิกายนี้ว่า พวกเวลานิกเปรตได้กระทำกรรมทั้งคำทั้งชาวละกัน นี้สมถ้วพระบาลีจตุกนิบาตอังคตตรนิกายนี้ว่า ถูกอกนิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ปรุงแต่งกายสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ฯลฯ เขาถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ถูกต้อง ย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ^[๒๐] อันเป็นสุขและทุกข์ละกัน เปรียบเหมือนพวกมนุษย์และเทพบางพวก วินิบาตบางพวก นิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่ากรรมทั้งคำทั้งชาวมีวิบากทั้งคำทั้งชาว

อนึ่งในอรรถกถาจตุกนิบาตอังคตตรนิกายนั้นพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวเนื้อความนี้ไว้ว่า ก็ในคำทั้งหลายมีคำว่า เสวยดาบิ มนุสฺสา เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ สุขเวทนาย่อมบังเกิดตามกาลทุกขเวทนาย่อมบังเกิดตามกาลแก่มนุษย์ทั้งหลายก่อน ส่วนทเวทที่เป็นกามาวจรทั้งหลายบังเกิดพืงเห็นในคำว่า เอกจเจ จเทวา นี้ จริงอยู่ ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นแกกามาวจรเทพเหล่านั้นตามกาล ด้วยสามารถแห่งอาการเป็นต้นว่า การเห็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่าแล้วต้องถอยออกจากอาสนะที่ตนนั่ง การลดผ้าอุตุตราสงคที่หมอยู่ การประคองอัญชลี คั้งนี้ ความสุขก็บังเกิดโดยกาลเพราะการเสวยทิพยสมบัติ ในคำว่า เอกจเจ วินิปาติกา นี้บังเกิดพืงเห็นว่าได้แก่พวกเวลานิกเปรต จริงอยู่ เวลานิกเปรตเหล่านั้นยอมเสวยสุขในกาลหนึ่ง เสวยทุกข์ในกาลหนึ่งเรื่อย ๆ ไป ส่วนกิริจนาจานมีนาค ครุฑ ช้าง และม้า เป็นต้น ย่อมมีสุขและทุกข์ผสมกันเหมือนมนุษย์ทั้งหลายนั้นแหละ คำว่า กณฺหสุกฺกั หมายถึงกรรมผสม บรรดากรรมสองอย่างนั้น กรรมคำใดแกกฤตกรรมบท ๑๐

ชื่อว่ากัณโฑกรรม กรรมชาวไค้แก่กุศลกรรมบท ๑๐ ชื่อว่าสุกกรรม คำว่า กณฺหฺสุกฺกวิปากํ ความว่ามีสุขและทุกข์เป็นวิบาก. จริงอยู่บุคคลทำกรรมคละกันแล้ว บังเกิดในฐานะแห่งขางมงคลเป็นตนในกำเนิดอิริยงานควยอกุศล ย่อมเสวยสุขในเวลาต่อมาควยอกุศล แม้บังเกิดในราชสกุลควยอกุศล ย่อมเสวยทุกข์ในเวลาต่อมาควยอกุศล

คำว่า วินิปาติกํ วิย ความว่าเหมือนเทวดาพวกมีศักดิ์น้อยซึ่งไค้นามว่า วินิปาติกะ. จริงอยู่ ในพระสูตรมีมหานิทานสูตร เป็นตนพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ ทรงแสดงบทสรุปว่า นานตคฺคกายา นานตคฺคสฺสญฺญี ^[๒๑] จึงตรัสว่ามนุษย์ทั้งหลาย เทวดา บางพวกและวินิปาตบางพวก. อนึ่งในอรรถกถาหานิทานสูตรนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า คำว่า เอกจฺเจ จ เทวา หมายถึงเทวดาชั้นกามาวจร ๖ ชั้น. จริงอยู่ บรรดาเทวะเหล่านั้น บางพวกมีกายสีเขียว บางพวกมีกายสีเหลืองเป็นอาทิ. ส่วนสัญญาของเทวะเหล่านั้นเป็นทุเหตุกะก็มี เป็นติเหตุกะก็มี ไม่มีที่เป็น อเหตุกะ.

ชื่อว่า เอกจฺเจ วินิปาติกา ไค้แก่ นางยักษิณีชื่ออุตตรมาตาและเวมานิกเปรตอื่น ๆ เป็นต้นว่า นางยักษิณีปัยังกรมาตา ปุสฺสมาตา รัมมคฺคตา ซึ่งเป็นผู้พบนแล้วจากอบาย ๔ ก็กายของวินิปาตเหล่านี้ ต่างกันไปเพราะผิวมีผิวเหลืองขาว ค่ำ ค่าง และสีมีสีทองเป็นต้น และเพราะสันฐานที่ผอม อ้วน ค่ำ สูง แม้สัญญา ก็ต่างกันเพราะทุเหตุกะ ติเหตุกะ และอเหตุกะ เหมือนกับสัญญาของมนุษย์ทั้งหลาย

อนึ่งวินิปาติกะเหล่านั้นจะมีศักดิ์ใหญ่อย่างเทวดาก็หาไม่ เป็นผู้มีศักดิ์น้อยเหมือนคนกำพร้าที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มไค้ยาก ถูกความทุกข์เบียดเบียนอยู่ และบางพวกประสบทุกข์ในเวลาขางแรม ประสบสุขในเวลาขางขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวให้ชื่อว่าวินิปาต เพราะยังเป็นผู้ตกต่ำจากเครื่องบำรุงความสุข ส่วนบรรดาพวกวินิปาตเหล่านั้นพวกที่เป็นติเหตุกะ ย่อมมีการตรัสรู้ธรรมได้. จริงอยู่-

นางยักษ์ณีชื่อปิยักรมาตา ไท้ทั้งพระอนุรุทธเดระสวาทพระธรรมในเวลาไกลรุ่งจึง
ปลอบบุตรน้อยอย่างนี้ว่า

ปิยักระ เจ้าয়ার่อง พระภิกษุกำลังท่องบทพระธรรม
เราจะปฏิบัติตามบทพระธรรมบ้าง ประโยชน์เกื้อกูล
จะมีแก่เรา อนึ่ง ถึงพวกเราก็จะส้ารวมในสัจธรรมชีวิต
ทั้งหลาย จะไม่กล่าวคำเท็จทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ [๒๒] จะส้าเหนียก
ในความเป็นผู้มีศีลเป็นอันดีของตน เพื่อประโยชน์เกื้อกูล
บางที่พวกเราจะพ้นจากกำเนคปีศาจได้

แล้วก็ไค้บรรลูลิสดาบัตติณลในวันนั้น ส่วนยักษ์ณีชื่ออุตุตรมาตาพอไค้ทั้ง
ธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็ไค้เป็นพระโสดกายน

ฎีกาแห่งพระสุตฺร มีสั้หนาตสุตฺร เป็นต้นนั้นว่า ที่ชื่อว้าวินิปาติกะ เพราะอรรถ
วิเคราะห้ว้า เปรดเหล่านั้นมีความตกต่ำจากเครื่องบ้ารุงความสุข
แม้จะมีความเป็นเทวะ ก็ชื่อว้าวินิปาติกะเพราะความไม่มีทิพยสมบัติ อีกนัยหนึ่งชื่อว้า
วินิปาติกะ เพราะวิเคราะห้ว้าความตกต่ำของเปรดเหล่านั้นไปปราศแล้ว คือ
ไม่มีในอบายทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว้าเป็นผู้พ้นจาก
อบาย ๔

คำแม่นี้ว้า ผลของบุญนั้นเองยอมบ้งเกิดแก่วะมานิกเปรดเหล่านั้นจำเคิม
แต่การบรรลุมรรคผล กั้นี้ก็ยอมสมค้วอรรถกถายั้กขสังยุตว้า ในเวลาจบเทศนา
สุจิโลมยั้กษั้ยั้ในประเศศนั้น ส่งญาณไปตามกระแสพระธรรมเทศนาไค้ตั้งอยู่
ในโสดกบัตติณล จริงอยู่ ขึ้นชื่อว้าพระโสดกายนยอมไม่ค่างอยู่ในอัฐภพที่ไค้ร้า -
หมองเพราะฉะนั้น เข้มที่ท้มเทงนั้บรอยเคมในสั้ระของยั้กษั้ นั้น ไค้คักไปพร้อมกับการ
ไค้อริยผล สุจิโลมยั้กษั้ยั้ในนุ้่งฉ้าทิพยห่มฉ้าบ่านอยางคั้ฉั้นเป็นทิพยโภกฉ้าทิพยั้ ทรงอาภรณ์

ของหอมและระเบียบดอกไม้ล้วนเป็นที่พิถีพิถัน มีวิญญูของคำ ใ้การบริหารอย่างกลม -
 เทวคา และขอความว่า พรอมนกับการบรรจอรียผลนั้นเองนางปีศาจกับบุตรน้อยก็ไ้
 หายจากโรคเกลื่อน ฟีและทิกเป็นต้นทุกอย่างไ้พิถีพิสมบัติเหมือนกับสุจีโอมยักษ์
 ส่วนลูกสาวของนางก็ไ้สมบัติกวยอาณุภาพของมารคาเหมือนกับ เมื่อมารคาบิคา
 ทั้งหลายในโลกไ้ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่นั้นก็พลอยสำเร็จแม่แก่บุตรธิดา
 ทั้งหลายกวย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอบายทั้ง ๓ ไ้โดยสรุปลในพระสูตรทั้งหลาย
 กวยสามารถการรวบรวมอสุรกาย กล่าวคือเปรตและอสุร เข้าไว้กับพวกเปรตทั้งหลาย
 นั้นแล มีไ้ตรัสไว้ เพราะอสุรกายไม่มี ^[๒๓]แม่ในคัมภีร์กถาวัตถุ พระสกวาที่เมื่อจะ
 แสดงความที่อสุรกายมีอยู่ ไม่ต้องการไ้มีคคิที่ ๒ อีกแผนกหนึ่ง เนื่องจาก
 อสุรกายนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรวบรวมไว้แล้วกับเปรตทั้งหลาย จึงไ้กล่าว
 ไว้ในคคิกถาวา แมวอสุรพวกกาฬัญชิกะกับเปรตทั้งหลายจะมีผิวพรรณความน่า
 เกลียด โภคะอาหารเสมอกัน มีอายุเท่ากันและไปสู้การอาวาทะ วิวาหะกับ
 พวกเปรตก็ตาม ก็ไม่ควรกล่าวว่าเป็นคคิที่ ๒ โดยแท้

ฎีกาแห่งคัมภีร์กถาวัตถุนั้นว่า ถาว่าเหตุไ้พระสกวาที่จึงไม่รับคคิที่ ๒
 เพราะในคาวา จตุหิ อปาเยหิ จ วิปมุคโต นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง
 อสุรกายควยมีไ้หรือ กาคอบมีว่า ทรงหมายถึงจริงแต่่อสุรกายนี้ไม่จัดเป็นคคิ
 เพราะเหตุไร เพราะไม่เป็นแผนกหนึ่ง จริงอยู่ อสุรพวกกาฬัญชิกะในอสุรกาย
 ท่านสงเคราะห์เข้าในเปตคคิ อสุรบริวารของท่านเวปจิตติท่านสงเคราะห์เข้าใน
 เทวคคิ ขึ้นชื่อว่าคคิหนึ่งต่างหากที่ชื่ออสุรกายไม่มี คัมภีร์โลกที่ปกสารว่า ขึ้นชื่อว่า
 อสุรพวกกาฬัญชิกะจัดเข้าในพวกเปรตโดยประการทั้งปวง แต่ในอชิการนี้อสุรกาย
 ท่านปรารธนาโดยความเป็นอบายหนึ่งต่างหาก ฉะนั้นอบายภูมิจึงเห็นว่ามี ๔ อย่าง
 คือ (๑) นริยะะ (๒) กำนีคกิริจันาน (๓) แคนแห่งเปรต (๔) อสุรกาย

ส่วนอรรถแห่งศัพท์มีนริยศัพท์เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในที่
 นั้น ๆ นั้นแล อรรถกถาอัฐรสาลีนี้ว่า อบายชื่อว่า นริยะเพราะในประเทศนี้ไม่มี--
 อยะกล่าวคือความสุข ชื่อว่านริยะเพราะอรรถว่าปราศจากความยินดีก็มี อรรถกถา
 มหาสีหนาทสูตรว่า ชื่อว่านริยะเพราะอรรถว่าปราศจากความยินดี และเพราะอรรถ
 ว่าปราศจากความแค้นช้ำ ฎีกาอัฐรสาลีนี้และมหาสีหนาทสูตรว่า สภาพที่ชื่อว่าอยะ
 เพราะอรรถว่าเป็นสภาพที่เกิดแก่บุคคลใด [๒๔] บุคคลนั้นพอพูดถึงเท่านั้นก็เกิดขึ้นได้คือ
 มาถึงได้ ได้แก่อุณหภูมิ อบายชื่อว่านริยะเพราะอรรถว่าในที่นั้นไม่มีอยะ ลำดับนั้น
 แล พระอรรถกถาจารย์เมื่อจะแสดงว่า สิ่งทีบุคคลควรยินดี ควรแค้นช้ำไม่มีใน
 นริยะนั้นจึงได้กล่าวว่ชื่อว่านริยะ เพราะอรรถว่าปราศจากความยินดีและเพราะ
 อรรถว่าปราศจากความแค้นช้ำ ในอรรถกถาและฎีกาสังคีติสูตรและแม้ในฎีกาพระ-
 วินัยก็ได้กล่าวถึงเนื้อความแห่งนริยศัพท์ไว้แล้ว ฎีกาปาตาสวรรค์ว่า อยะคือผลอัน
 บุคคลปรารถนา อยะนั้นไปปราศแล้วจากประเทศนั้น เหตุนี้ประเทศนั้นชื่อว่านริยะ
 (ปราศจากผลอันบุคคลปรารถนา) อีกนัยหนึ่ง ระเบียบการไปในประเทศนั้นอันบังเกิด
 ติเตียนแล้วเพราะเหตุนี้ประเทศนี้จึงชื่อว่านริยะ (มีการไปอันบังเกิดติเตียน)

ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะว่า ชื่อว่านริยะเพราะออกไปจากอยะ คือจากความ
 สุข ชื่อว่ากิริจันเพราะไปขวาง อรรถกถาญาณวิงค์ว่า ชื่อว่ากิริจันเพราะ
 ไม่ไปทางเบื้องบนแต่ไปขวาง กำเนิดคือกิริจันชื่อว่ากิริจันโยนิ อรรถกถา
 มหาสีหนาทสูตรว่า ชื่อว่ากิริจันเพราะไปขวาง กำเนิดแห่งกิริจันเหล่านั้นชื่อว่า
 กิริจันโยนิ ฎีกามหาสีหนาทสูตรว่า บทว่าติริยํ อัญจिता ความว่ากิริจัน
 ทั้งหลายที่สูงขึ้นไปเบื้องบนเหมือนเทวคาและมนุษย์ไม่มีเป็นสัตว์ยาวไปทางขวาง

[๒๕]
 ก็พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวขยายใจความของโยนิศัพท์ไว้ในหนหลัง
 อย่างนี้ว่า คำว่าโยนิเป็นชื่อของส่วนแห่งชั้นรัศมี ของเหตุก็มี ของช่องบัลลังการ
 ก็มี จริงอยู่ส่วนแห่งชั้นรัศมีชื่อว่าโยนิ ในคำนี้ว่านาคโยนิ ๔ สุปันณโยนิ ๔ โยนิศัพท์

แปลว่าเหตุ ในประโยคนี้ว่าแผ่นดินนั้นเป็นโยนิ คือเป็นเหตุแห่งการไคณลของพีช. โยนิแปลว่าช่องปีศาจวะ ในประโยคนี้ว่าอนึ่งเราไม่กล่าวผู้เกิดแต่โยนิ ผู้สมภพแต่ มารดาว่าเป็นพราหมณ์ แต่ในที่นี้โยนิหมายเอาส่วนแห่งชั้นขันธ์.

อนึ่งในฎีกามหาสีหนาทสูตรนั้นกล่าวไว้ว่าสัตว์ทั้งหลายแม่จะไม่ถูกผสมกัน ก็ยอมรับกันด้วยโยนินั้น คือยอมรับเป็นผู้ถูกผสมกันเพราะมีที่เกิดเสมอกัน เพราะเหตุ นั้นธรรมชาตินั้นจึงชื่อ โยนิ (เป็นที่ผสมกันแห่งสัตว์) ก็โยนินั้นโดยใจความไคณล ความเป็นไปพิเศษโดยส่วนแห่งชั้นขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งพิเศษโดยฐานะเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่ง ไข่ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้พระอรทธกถาจารย์จึงกล่าวว่า ส่วนแห่งชั้นขันธ์ชื่อว่าโยนิ นัยแห่งสัตว์ที่ปกรณว่าทว่าโยนิ ความว่าความผสมกันของสัตว์ทั้งหลายมีสัตว์ที่เกิด ในไข่เป็นต้นกับสัตว์ที่เกิดในไข่เป็นต้นด้วยกันยอมรับมีไคณลด้วยธรรมชาติใด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าโยนิ มีอรรถวิเคราะห์ว่า สัตว์เหล่าใดไม่ยอมรับผสมกันและกัน สัตว์เหล่านั้น ยอมรับกันผสมกันด้วยที่เกิดแห่งเดียวกันในที่นี้ เหตุนี้ที่นี้จึงชื่อว่าโยนิ (เป็น ที่ร่วมกันแห่งสัตว์ทั้งหลาย)

อรทธกถาญาณวิงค์ว่า ชื่อว่าภาวะแห่งเปรต เพราะความเป็นผู้ละไป. อธิบายว่า ความเป็นผู้ละจากโลกนี้ไป แคน คือความเป็นผู้ละไป ชื่อว่าปิตติวิสัย ฎีกาญาณวิงค์นั้นว่า อีกอย่างหนึ่งทว่า เป็จ ความว่าตายแล้ว อรทธกถา มหา สีหนาทสูตรว่า ชื่อว่าปิตติวิสัยเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า แคนของสัตว์ทั้งหลายที่ถึง ความละไป ฎีกามหาสีหนาทสูตรนั้นว่า การไป คือไปปราศจากความสุขที่ปรากฏ แล้ว ชื่อว่าเป็จภาวะ อาจารย์บางพวกกล่าวก่าเนตเปรตนั้นแล้ว แคนของสัตว์ ทั้งหลายที่ถึงเป็จภาวะนั้น ฎีกาอภิขัมมัตถสังคหะว่า ชื่อว่าเปรตเพราะสัตว์เหล่านั้น ไป คือทิ้งไปแล้วจากความสุขอันปรากฏแล้ว แคนแห่งเปรตทั้งหลายอันต่างโดย เปรตมีเปรตที่ถูกความอยากเผาแล้วเป็นต้น ชื่อว่า เปตติวิสัย เปตาสูรทั้งหลาย ชื่อว่าอสูร เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ไม่สนุก คือไม่เล่นด้วยอิสริยกัฬ่าเป็นต้น

หมู่คือประชุมของพวกอสูรโคกแก้วเตาสูร ชื่อว่าอสูรกาย.

อรรธกถามหาสีหนาทสุตรกล่าวไว้ว่า ในพระบาลีว่า นิรยญจาหฺ
 สารีปุตฺต เป็นคน^[๒๖] ชั้นนี้ทั้งหลายกับโอกาสชื่อว่านิริยะ แม้ในคำว่า ศิริจฺจนโยนิยฺจ
 เป็นคน ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน ฎีกามหาสีหนาทสุตรนั้นว่า ฟิงทรายกำเนต
 ศิริจฺจนโยนิยฺจ อชาติสุ นี้ กังต่อไปนี้ การถือชั้นชั
 เหนือยอมมีได้ควยเปรตวิสัยกัฬ เพราะที่ว่างซึ่งกำหนดค เช่นนั้นไม่มีแก่เปรตเหล่านั้น
 อีกอย่างหนึ่ง เปรตเหล่านั้นยังอยู่ประจำในที่ใดมีป่าทะเลและเชิงเขาเป็นต้น แม้โอกาส
 ว่างเพราะสถานที่เช่นนั้น ก็ไม่พึงถือเอา แม้ในมีกาอภิขัมมัตถสังคหะและฎีกาพระวินัย
 ก็ได้อกล่าวความข้อนี้ไว้เช่นเดียวกัน

(กล่าวแสดงประเภทของนรก)

ก็เพราะในที่นี้ได้อกล่าวไว้แล้วว่า โอกาสมือเวจีเป็นต้น กับชั้นทั้งหลาย
 ท่านเรียกว่านรก ฟิงเห็นประเภทนรกเหล่านั้นต่อไป ก็ในสังกัจจายก สังกัจจ-
 ญซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงนรกแก่พระเจ้าพาราณสีจึงได้อกล่าวไว้ว่า

นรก ๘ ชุมเหล่านี้คือ (๑) สัฏฐีระ (๒) กาศสุตตะ
 (๓) สังกฆะ (๔-๕) โรหุระทั้งสองชุม (๖) มหาอเวจี
 (๗) คาปนะ (๘) ปคาปนะ โบราณกัมมทีถกกล่าวไว้
 เป็นสถานที่ลวงพันไคยาก เต็มไปด้วยสัตว์ที่มีกรรมอันหยาบช้า
 แต่ละชุม ๆ มีอุสสนนรก ๑๖ ชุม

หนึ่งในอรรธกถามหาสีหนาทสุตรนั้นได้อกล่าวไว้ว่า ก็พระมหาสัตว์เมื่อจะ
 แสดงนรกเหล่านั้นไคบันคาลให้แฉนคินแยกเป็น ๒ ส่วนควยกำลั้งฤทธิก่อนแล้วจึง
 แสดงในภายหลัง ฟิงทรายอธิบายความของนรกเหล่านั้นกังต่อไปนี้ สัตว์นรกทั้งหลาย

ซึ่งถูกนายนิรยบาลถืออาวุธต่าง ๆ อันดุเดือดทั้งสี่ทั้งพันเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย
 ยิงกลับพื้นได้อีกในนรกนี้ [๒๗] เพราะเหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่าสัตถุชีวะ ฎีกาปาตาคารรคว่า
 สัตถุชีวะแม่จะตายก็กลับพื้นขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อเสวยผลของกรรมในนรกนี้
 เพราะเหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่าสัตถุชีวะ ก็ในนรกโกนายนิรยบาลทำเครื่องหมายด้วย
 กายคำของช่างไม้แล้วจึงถากสรวิระของสัตถุชีวะชวามถากเหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่า
 กภาพสุตตะ

อรรถกถาสังกัจจายกกว่า ก็นายนิรยบาลทั้งหลายบันลือ โห่ ถืออาวุธ
 ต่าง ๆ อันดุเดือดติดตามพวกสัตถุชีวะไป ๆ มา ๆ เห็นแผ่นดินเหล็กอันดุเดือด
 ประหารแล้วเอาค้ำค้ำทาบที่ตัวสัตถุชีวะมุดลงบนพื้นอันดุเดือด นายนิรยบาลเองก็
 ถือชวามอันดุเดือด เปล่งเสียงคังสนั่นสับพันพวกสัตถุชีวะที่คราวถูกรางอยู่ด้วยเสียง
 แสดงความเจ็บปวดอย่างโหยหวนให้เป็น ๘ ส่วน ๑๐ ส่วน ในนรกนี้ เพราะเหตุที่
 นรกนี้จึงชื่อว่า กภาพสุตตะ ภูเขาเหล็กอันดุเดือดลูกใหญ่คชยัสัตถุชีวะในนรกนี้ เพราะ
 เหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่าสังฆาฏะ คังโคสกับมาในสังฆาฏนรกนั้นนายนิรยบาลให้พวก
 สัตถุชีวะเข้าไปในแผ่นดินเหล็กอันดุเดือด ๕ โยชน์ลึกถึงสะเอว ทำไม้ให้เคลื่อนไหว
 ไม้ ค่อมภูเขาเหล็กอันดุเดือดลูกใหญ่คชยัสัตถุชีวะขึ้นทางทิศตะวันออกถึงกระหิมมาจุจสายฟ้า
 บดสัตถุชีวะเหล่านั้นประหนึ่งบดเมล็ดคางอันจะพึงทำให้ร้อนไค้ แล้วลึงเลยไปหยุกอยู่
 ทางทิศตะวันตก ฝ่ายภูเขาที่คชยัสัตถุชีวะขึ้นทางทิศตะวันตกเล่าก็ลึงไปเหมือนอย่างนั้นแลแล้ว
 เลยไปคังอยู่ในทิศตะวันออก อนึ่งภูเขาทั้งสองลูกลึงมารวมกันแล้วบีบสัตถุชีวะเหล่านั้น
 จุกบุคคลหีบท่อนอ้อยในเครื่องหีบอ้อยฉนั้น พวกสัตถุชีวะเสวยทุกข์ในนรกนี้จนกาย
 อាកารอย่างนี้สิ้นหลายแสนปี

ฎีกาปาตาคารรคว่า สัตถุชีวะถูกภูเขาที่คังมารอบหีบคชยัสัตถุชีวะในนรกนี้
 อรรถกถาสังกัจจายกกว่าคำว่า เทว จ โรรฺวา ไค้แก โรรฺวะทั้ง ๒ ชุม คือ
 ชาลโรรฺวะและชุมโรรฺวะ ใน ๒ ชุมนั้น ชาลโรรฺวามรเต็มไปควยเปลวไฟดุเดือด

สีแดงเหมือนสีเลือดตั้งอยู่ตัวกลับ ชุมโรจรวนรกเต็มไปด้วยควันกรก ในนรก ๒ ชุม นั้นเปลวไฟพุ่งเข้าทางปากแฉกทั้ง ๕ แล้วเผาสรณะของสัตว์ซึ่งใหม่อยู่ในชาตโรจรวนรก ควันกรกพุ่งเข้าทางปากแฉกทั้ง ๕ ของสัตว์ซึ่งใหม่อยู่ในชุมโรจรวนรกทำให้ สรณะร้อนรุ่มคุดแสบ สัตว์ทั้งหลายซึ่งใหม่อยู่ในนรกทั้งสองย่อมร้องครวญคราง เสียงขรม เพราะเหตุที่นรกแม่ทั้งสองนั้นท่านจึงเรียกว่า โรจรวะ มีกาปาดาล วรรคว่า คตินักก็ เศษก็ของความทุกข์ไม่มีในนรกนี้ เหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่าอเวจี อีกอย่างหนึ่ง วิจิคือความทุกข์ไม่มีในนรกนี้ เหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่าอเวจี อรรถกถา อัญญาสาลินี ว่า นรกที่ชื่อว่าอเวจีเพราะในนรกขุมนี้ไม่มีวิจิคือช่องว่างของเปลวไฟ หรือของสัตว์ หรือของทุกขเวทนา อรรถกถาเทวทูตสูตร เป็นต้นว่าช่องว่างท่านเรียกชื่อว่า วิจิ ช่องว่างของเปลวไฟหรือของสัตว์ หรือของความทุกข์ไม่มีในนรกขุมนี้ เพราะเหตุที่นรกขุมนี้จึงถึงการนับว่าอเวจี จริงอยู่ภายในของอเวจินรกนั้นยาว และกว้างคานละ ๑๐๐ โยชน์ หลังคาโลหะและฝาด้านหนึ่ง ๆ ประมาณ ๕ โยชน์ เปลวไฟตั้งขึ้นจากฝาด้านตะวันออกประสานกันอยู่พุ่งตรงไป ๑๐๐ โยชน์ จดฝาด้าน ทิศตะวันตกทะลุเลยผ่านไปข้างหน้าได้ ๑๐๐ โยชน์ ในทิศที่เหลืออีกนั้นเหมือนกัน นรกขุมนี้จึงยาวและกว้างคานละ ๓๑๔ โยชน์ เพราะที่สูงของเปลวไฟและโดย วัคฺวรอบได้ ๕๕๔ โยชน์ ด้วยประการฉะนี้ อนึ่งเมื่อรวมกับขุสสทนรกทั้งหลายโดย รอบจะเป็น ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ที่ชื่อว่าอเวจีเพราะเป็นที่ไม่มีช่องว่างของเปลวไฟเลย ด้วยประการฉะนี้

อนึ่งสัตว์ทั้งหลายในที่ ๑๐๐ โยชน์ อันเป็นภายในหาระหว่างมิได้ราว กะณคิบุกที่อัดเต็มอยู่ในทะเลนานฉะนั้น ใคร ๆ ไม่พึงกล่าวว่ามีสัตว์อยู่ในที่นี้ไม่มี สัตว์อยู่ในที่นี้ สัตว์ทั้งหลายที่เคียนนั่งนอนล้วนหมกใหม่อยู่ตลอดกาลหาที่สุดมิได้ สัตว์นรกเมื่อเดินไปยอมไม่เบียดสัตว์นรกด้วยกันที่ยืนนั่งหรือนอนอยู่แล้ว นรกขุมนี้ ชื่อว่าอเวจี เพราะเป็นนรกที่ไม่มีช่องว่างของสัตว์ทั้งหลายเลย ด้วยประการฉะนี้

ก็ในกายทวาร จิตที่ประกอบพร้อมไปด้วยอุเบกขา บังเกิดขึ้น ๒ ดวง
จิตที่ประกอบพร้อมไปด้วยทุกข์บังเกิดขึ้นดวงเดียว แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ทุกข์เท่านั้น
เป็นธรรมชาติหาระหว่างมิได้ ในนรกขุมนี้ เพราะเป็นธรรมชาติมีกำลังในการเผา-
ลนจิตนอกนี้เป็นอัปโพหาริก (คือกล่าวไม่ได้ว่ามีอยู่)

เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลวางหยคน้ำผึ้งไว้ ๒ หยดที่ปลายลิ้นแล้วจึงวาง
หยดโลหะแดงหยดหนึ่ง หยดโลหะแดงเท่านั้นชื่อว่ายอมปรากฏเพราะมีกำลัง
ในการเผาผลาญเนื้อ ๆ หยคน้ำผึ้งนอกนี้เป็นอัปโพหาริก ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงชื่อว่า
อเวจีเพราะหาช่องว่างของความทุกข์ไม่ได้เลย

อรรถกตาสังกิจจชาคกว่า อนึ่งช่องว่างของเปลวไฟหรือของสัตว์ทั้งหลาย
หรือของความสุกแห่งสัตว์เหล่านั้นหาไม่มี นรกขุมนี้ชื่อว่ามหาเวจีเปลวไฟใหญ่
ก็ในนรกอเวจินั้นเปลวไฟพุ่งขึ้นจากฝาด้านตะวันออกเป็นต้นตรงไปกระทบฝาด้าน
ตะวันตกเป็นต้น และเปลวไฟนั้นทะลุฝาไปจุดที่ประมาณร้อยโยชน์เบื้องหน้า เปลวไฟ
พุ่งขึ้นจากคานกลางตรงไปกระทบข้างบน ตั้งขึ้นข้างบนตรงไปกระทบข้างล่าง. ชื่อว่า
ช่องของเปลวไฟในนรกอเวจินี้ไม่มีอย่างนี้ก่อน และที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ อันเป็น
ภายในของนรกขุมนี้ แออัดขัดเคียดไปด้วยสัตว์ทั้งหลายราวกะทะนาคที่เต็มไปด้วย
แป้งมัน สัตว์ทั้งหลายหมกไหม้อยู่ควยอริยาบถหึ่งสี่หาประมาณมิได้ ต่างก็มีไคกระทบ
กัน หมกไหม้อยู่ในที่ของตน ชื่อว่า ช่องว่างของพวกสัตว์ทั้งหลายไม่มีในนรกอเวจี
นี้อย่างนี้

อนึ่งอุเบกขาจิตอันเป็นอกุศลวิบาก ๒ ดวงที่เหลือชื่อว่าเป็นอัปโพหาริก
เพราะจิตที่ประกอบด้วยทุกข์เป็นสภาพมีกำลังในการเผาผลาญเนื้อ ๆ ความทุกข์เท่านั้น
ยอมปรากฏชั่ววินาทีในนรกขุมนี้ เปรียบเหมือนหยคน้ำผึ้ง ๒ หยดบนปลายลิ้น
ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริก เพราะความที่หยดโลหะแดงหยดที่ ๑ เป็นสภาพมีกำลัง
ในการเผาผลาญเนื้อ ๆ ชื่อว่าช่องว่าง (โอกาสหยุดพักชั่วขณะ) ของความทุกข์

ไม่มีในภาวเวจิก้วยประการนี้

นรกขุมนี้โคยวัดคร่อมรวมทั้งผาประมาณ ๓๑๘ โยชน์ โคยวัดวงรอบ
ประมาณ ๕๕๔ โยชน์ รวมทั้งอุสสหนรกกัประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ พึงทราบความ
ใหญ่แห่งนรกอเวจิก้วยประการนี้

นรกที่มีชื่อว่าตาศนะ เพราะทำสัตว์ทั้งหลายที่ไหวศิวไม่ได้ให้เราร้อน
นรกชื่อว่าปตาศนะ เพราะทำสัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนเกินเปรียบ บรรดานรก
๒ ขุมนี้พึงทราบเนื้อความในขุมตาศนะก่อน นายนิรยบาลให้สัตว์ทั้งหลายนั่งบน
หลาวเหล็กอันดุกลโหลงประมาณเท่าลำตาล ต่อมาแผ่นดินเบื้องล่างก็ดุกลโหลง หลาว
ก็ดุกลโหลง สัตว์ก็ดุกลโหลง นรกขุมตาศนะนั้นทำสัตว์ที่ไหวศิวไม่ได้ให้เราร้อนอย่างนี้
ส่วนในขุมปตาศนะนอกนี้นายนิรยบาลประหารพวกสัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ด้วยอาวุธอัน
ดุกลโหลงก่อนขึ้นสู่ภูเขาเหล็กอันดุกลโหลง ในเวลาที่สัตว์เหล่านั้นยืนอยู่บนยอดภูเขา
ลมซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัยก็พัดกระโชกสัตว์เหล่านั้นจนไม่อาจที่จะยืนห้อยคอบนยอดเขา
นั้นได้ก็หกละเมนตกลงไป ที่นั้นหลาวเหล็กทั้งหลายอันดุกลโหลงก็พุ่งขึ้นจากแผ่นดิน
เหล็กเบื้องล่าง สัตว์เหล่านั้นพอกระหม่อมกระทบหลาวว่างก็ถูกเสียบคาหลาวเหล่านั้น
แล้วดุกลโหลงใหม่ไป นรกขุมนี้ทำสัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนเกินเปรียบอย่างนี้ อนึ่ง
ประมาณของอเวจินรกเป็นประมาณของนรกอีก ๗ ขุม มีสัตวิขวนรกเป็นต้น สมจริง
ดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสังกัจจายกถาว่า

พื้นที่ของนรกเหล่านั้นทำด้วยเหล็ก มีสี่คานสี่ประตู จำแนก
กำหนดไว้โดยสัดส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบครบไว้ด้วย
เหล็ก ประกอบไปด้วยเพลิงอันดุกลโหลงทั้งขึ้นแต่ไปตลอด
๑๐๐ โยชน์โดยรอบตลอดกาลทุกเมื่อ

[๓๑] อรรถกถาสังกัจจายกนั้นว่า คำว่ามีสี่ล้าน (จตุกกุณณา) หมายถึง นรกแม่ทั้งหมดเป็นเช่นกับหีบสี่เหลี่ยม คำว่า จำแนก (วิกตฺตา) หมายถึงแบ่งไป โดยประตูทั้งสี่ คำว่า กำหนดไว้โดยสัดส่วน (ภาคโส มิตา) หมายถึงวางกำหนดไว้ เป็นส่วน โดยประตูและหนทาง ชื่อว่า ครอบไว้ด้วยเหล็ก (อัยสา ปฏิภูชิตา) คือ นรกแม่ทั้งหมดปิดไว้ด้วยหลังคากระเบื้องเหล็กขนาด ๘ โยชน์ ชื่อว่า ตั้งขึ้น แม่ไป (มุฎา คิฏฐุนฺติ) หมายถึงนรกแม่ทั้งหมดตั้งแม่ไปตลอดที่ประมาณเท่านี้

คัมภีร์โลกที่ปกสารว่า

อนึ่ง เนื้อที่ภายในของนรก ๘ ชุมนั้นพึงทราบว่า มีปริมาณ ๑๐๐ โยชน์เท่ากันทั้งคานกว้าง คานยาวและส่วนสูง ๘ แผ่นกระเบื้องเหล็กข้างบน และพื้นเหล็กข้างล่างหนา ๘ โยชน์ นรก ๘ ชุมนั้นแต่ละชุมวัดโดยรอบรวมทั้งอุสสนนรกเป็นชุมละ หนึ่งหมื่นโยชน์ นรกเหล่านั้นมีขนาดประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์ เท่ากัน

ส่วนในอรรถกถาพระวินัยเป็นคัมภีร์พร้อมทั้งมีกา ใต้แสดงประมาณหนึ่งหมื่น โยชน์ไว้เฉพาะแก่นรกอเวจีเท่านั้นด้วยประการฉะนี้ ในสังกัจจายก มหานรก ทั้งแปดมาตามลำดับอย่างนี้ว่า

- (๑) สัตว์ชีวนรก (๒) กภาพุคตนรก (๓) สังขานนรก
- (๔) ชาลโรรวนรก (๕) ชุมโรรวนรก (๖) อเวจินรก
- (๗) คาปนนรก (๘) ปตาปนนรก

[๓๒] แม้อรรถกถาสังกัจจายกนั้นก็กล่าวไว้ว่า ก็เพราะโพธิสัตว์เมื่อจะแสดง นรกเหล่านั้นก็แสดงสัตว์ชีวนรกก่อน เมื่อความกลัวอย่างมาเกิดแก่มหาชนเพราะ เห็นสัตว์นรกซึ่งไหม้อยู่ในสัตว์ชีวนรกก็นับกาลให้ภาพนั้นหายไป แล้วนับกาลให้แผ่นดิน

แยกเป็น ๒ ส่วน แสดงภาพสุดตมรก เมื่อความกลัวอย่างมากเกิดแก่มหาชน เพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายใหม่อยู่ในภาพสุดตมรกนั้น ก็ได้บันดาลให้ภาพนั้นหายไป แล้วแสดงโถยดำดั่งอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้

ส่วนในปาตาดวรรคกล่าวไว้ว่า

มหานรกมี ๘ ชุม คือ (๑) สัตยูชีวนรก (๒) ภาพสุดตมรก (๓) มหาโรหุนรก (๔) โรหุนรก (๕) ตาปนนรก (๖) อเวจีรก (๗) สังฆาฏนรก (๘) ตาปนนรก

ฎีกาอธิบายการกล่าวไว้ว่า

(๑) สัตยูชีวนรก (๒) ภาพสุดตมรก (๓) สังฆาฏนรก (๔) โรหุนรก (๕) มหาโรหุนรก (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนรก (๘) อเวจिनรก

โลกที่ปกสรวกล่าวไว้ว่า

นรก ๘ ชุมเหล่านี้คือ (๑) สัตยูชีวนรก (๒) ภาพสุดตมรก (๓) สังฆาฏนรก (๔-๕) โรหุนรกทั้งสองชุม (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนรก และ (๘) มหาอเวจिनรก เป็นที่น่าสยดสยองน่ากลัวมากด้วยประการฉะนี้.

[๓๓] ในอากาศสถานนั้นจะใช้คำว่า อเวจिनรกอยู่หลังนรกทั้งหมดดังนี้ก็ได้ เพราะพระบาลีว่า เภฏฐโต อวีจिनริย์ ปริยนต์ กตฺวา (กระทำอเวจिनรกให้เป็นนรกชุมสุดท้าย)

มหานรก ๘ ชุมท่านกล่าวไว้ในอากาศสถานทั้งหลายมีสังกัจจายกเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ ส่วนการพรรณนาเนื้อความของสังกัจจายกนั้นว่าคนบางพวกเที่ยว

ศิเคียนอริยธรรม เขาเหล่านั้นเป็นผู้ทราบปัญญา ย่อมเข้าถึงโรจวนรกอันน่าสะพรึงกลัว เสวยทุกข์สิ้นกาลนานดังนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า บทว่าโรจว ความว่าโรจวนรกมี ๒ ชุม คือ (๑) ชุมโรจวะ (๒) ชาลโรจวะ ชุมโรจวะจักเป็นนรกส่วนหนึ่ง คำว่าชาลโรจโว จ นั้นเป็นชื่อของอเวจินรคนั้นเอง เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมร้องครวญครางบ่อย ๆ ในไฟอันลุกโผลงอยู่ในนรกอเวจินั้น ดังนั้นนรกอเวจินั้นจึงเรียกว่าโรจวะ

ฎีกาสังกิจจชาดกนั้นว่า สองบทว่า วิสุ โหติ ความว่าเป็นนรกภายนอกจากอเวจิมหานรกที่เกี่ยว เพราะเหตุนี้ย่อมไม่ผิดไปจากอากาศสถานมีพระบาฬีตามที่ท่านกล่าวไว้ อาทิเช่น มหานรกทั้งหมด ๘ ชุม ด้วยอำนาจแห่งชุมโรจวนรกนั้น ดังนี้ และไม่ผิดไปจากฎีกาญาณวิงค์นี้ว่า มหานรก ๘ ชุมคือ (๑) สัตยชีวะ (๒) กาลสุตตะ (๓) สังฆาฏะ (๔) โรจวะ (๕) มหาโรจวะ (๖) ตาปนะ (๗) ปตาปนะ และ (๘) อเวจี ดังนี้แล

หมวด ๘ แห่งมหานรก จบ

(นรกมีอุสสทนรกเป็นต้น)

อรรถกถาสังกิจจชาดกว่าคำว่า ปจเจกา โสฬสุสสทา ความว่าที่ประตูทั้ง ๔ ของนรกเหล่านี้ มีอุสสทนรกประตูละ ๔ ชุม เป็นนรกละ ๑๖ ชุม เพราะฉะนั้นรวมอุสสทนรกทั้งหมด ๑๖ ชุม กับมหานรก ๘ ชุม จึงเป็น ๒๔ ชุม ฎีกาสังกิจจชาดกนั้นว่าคำว่า ปจเจกา ความว่าเฉพาะนรกชุมหนึ่ง ๆ บทว่า โสฬสุสสทา ความว่ามีนรกเล็ก ๑๖ ชุม

๒ [๓๔] เคาความในอรรถกถาเนมิชาดกว่า มาตลีเทพบุตรได้ฟังคำรัสของพระราชาก็ขับรบบ่ายหน้าไปยังนรกชี้ให้ทอดพระเนตร เคากรณีนี้ที่อันตั้งขึ้นด้วยฤทธิในเพราะกรรม

ล้มลงเหนือแผ่นดินเหล็กอันดุเดือด เมื่อพวกสัตว์นรกร้องดังนั้นก็เอาสองขาหน้า
เหยียบบอไว้แล้วทิ้งเอาเนื้ออกกินจนเหลือแต่กระดูก ลำคับนั้นพุ่งแรงจะงอยปาก
โลหะตัวโตเท่าเกวียนบรรทุกสิ้นลำขนาดใหญ่ ก็เอาจะงอยปากที่เหมือนคีมจิก
กระดูกเคี้ยวกินเยื่อในกระดูก ฟุ้งกาจะงอยปากเหล็กน่ากลัวยิ่งนัก ย่อมเคี้ยวกินสัตว์
นรกที่มันเห็นแล้ว ๆ

หนึ่งในสัตวโศคนรก พวกสัตว์นรกมีสัตว์กระดูกโพล่งเหยียบย่างไปยังแผ่นดิน
เหล็กหนา ๕ โยชน์อันดุเดือด ถูกนายนิรยบาลไล่คืบหน้าแข่งควยท่อนเหล็กที่ดุเดือด
ขนาดเท่าลำตาล จนล้มลงแล้วก็ถูกท่อนเหล็กนั้นแหละโบยจนแหลกละเอียด ส่วนใน
อังคารกาสุนรก พวกสัตว์นรกถูกนายนิรยบาลล้อมเหมือนกับโคที่ไม่ยอมเข้าคอก
ถูกโบยควยอาวุธที่ดุเดือดตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง อนึ่ง เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นจม
ลงไปอยู่ในหลุมถ่านเพลิงนั้นแค่ว่า นายนิรยบาลก็เอากระเช้าเหล็กขนาดใหญ่ตัก
ถ่านเพลิงเททับลงไป สัตว์เหล่านั้นมีร่างอันไฟลุกท่วมพากันร้องไห้

โลหุมภินรก มีน้ำโลหะเต็มตั้งอยู่ชั้วกับ มีขนาดเท่ากับภูเขาสูงใหญ่
นายนิรยบาลจับสัตว์นรกหันเห่าขึ้นข้างบน เอาศีรษะลงข้างล่างแล้วพุ่งลงในหม้อ
โลหะนั้น สัตว์ทั้งหลายได้รับทุกข์เป็นอันมาก ยังมีโลหุมภิมุมอื่นอีกซึ่งมีน้ำโลหะ
เต็มตั้งอยู่ชั้วกับในนรกขุมนั้น นายนิรยบาลเอาเชือกโลหะอันดุเดือดพันคอสัตว์นรก
แล้วดึงร่างสูง ๓ ศาสดาโห่งอลงมา กระชากคอจนหมุนไ้รอบคืบควยคีมเหล็กที่ดุ
เดือดโยนเข้าไปในโลหุมภินั้นเต็มไปค้วยน้ำโลหะอันดุเดือดขุมหนึ่งแล้วพากันหัวเราะ
ชอบใจ อนึ่ง เมื่อคอนั้นถูกตัดไปแล้ว ก็มีคอและศีรษะใหม่เกิดขึ้นอีก

ได้ยินว่า ในประเทศแห่งหนึ่งมีแม่น้ำนารินรมย์ มีน้ำมากไหลไปอยู่พวก
สัตว์นรกไม่อาจล้นความกระหายไปได้ เพราะความร้อนรุ่มร้อนจากไฟเผา พากันย่ำ
แผ่นดินโลหะอันดุเดือดลงสู่แม่น้ำนั้น ทันใดนั้นเองฝั่งทั้งสองก็ดุเดือด น้ำก็มกลาย
สภาพเป็นแกลบและฟางลุกโพล่ง [๓๖] สัตว์นรกเหล่านั้นไม่อาจล้นความกระหายก็พากัน

เคี้ยวกินแกลบและฟางอันดูโพลงนั้น แกลบและฟางอันดูโพลงนั้นก็เผาสุรระทั้งสิ้นของสัตว์เหล่านั้นแล้วไหลออกทางส่วนเบื้องล่าง สัตว์นรกเหล่านั้นไม่สามารถถอยกลับความทุกข์ทรมานได้ก็พากันกอดแขนร้องคร่ำครวญ นรกรุ่นชื่ออุสนที่

อนึ่งในคฤหนรก นายนิรบาลล้อมสัตว์นรกเหมือนนายพรานล้อมกวางในป่าแล้วแทงสี่ข้างทั้งสองก้วยอาวุธต่าง ๆ มีลูกกรรเป็นคัน สุรระของสัตว์นรกปรากฏเป็นช่องน้อยใหญ่เหมือนใบไม้ดู ส่วนในโอรพิกาทินรก นายนิรบาลใช้เรือเหล็กดูโพลงเส้นใหญ่พันคอสัตว์นรก กระจายมาให้ล้มลงบนแผ่นดินเหล็กแล้วเที่ยวเดินตีไปค้วยอาวุธต่าง ๆ สัตว์นรกอีกพวกหนึ่งถูกตัดเป็นท่อนน้อยใหญ่ พวกหนึ่งถูกทุบค้วยพะเนินเหล็กทำเป็นกอง ๆ นอนอยู่เหมือนกับก้อนเนื้อที่ถูกกดวางไว้บนแผ่นกระดานเหล็กอันดูโพลง

อนึ่งในนรกห้วงน้ำเต็มไปด้วยภูธรและกรีศ พวกสัตว์นรกถูกความหวาดกลัว เมื่อไม่อาจทนต่อความหวาดได้ ก็ปั่นจุกจากระเกาซึ่งตั้งอยู่ชั่วกัปป์เกิดพล่านมีควันคลุ้งทำเป็นคำแล้วเคี้ยวกิน และในนรกห้วงน้ำอันเต็มไปด้วยเลือดและหนองอันเป็นน้ำเหล็ก พวกสัตว์นรกถูกความร้อนแผดเผาจนกแล้ว เมื่อไม่อาจอดทนความกระหายไว้ได้ จึงพากันค้มกินหนองและเลือดซึ่งสกลปรกเน่ามีกลิ่นเหม็น หนองและเลือดนั้นก็เผาไหม้สุรระทั้งสิ้นของสัตว์นรกเหล่านั้นแล้วไหลออกทางส่วนเบื้องล่าง

ส่วนในนรกสำหรับลงโทษคนมักโกง นายนิรบาลเอาเบ็ดซึ่งดูโพลงขนาดเท่าลำคาคดเกี่ยวลิ้นของสัตว์นรกแล้วกระจายมา ซึ่งสัตว์เหล่านั้นเหมือนซึ่งหนังวัวที่พื้นดินโลหะอันดูโพลง แล้วตีแทงค้วยขอเหล็ก สัตว์นรกเหล่านั้นพากันคิ่นรนเหมือนปลาที่ถูกโยนขึ้นบนบก และเมื่อไม่อาจทนทุกข์นั้นได้ก็คร่ำครวญดมน้ำลาย

อนึ่งในนรกที่พวกหญิงประพฤตินอกใจชั่วหมกไหม้ หญิงจำนวนมากตัวแตกเพะรูปร่างน่าเกลียด เหมือนวัวที่ถูกตัดหัว เประไปค้วยหนองและเลือด เข้าไปในแผ่นดินเหล็กอันดูโพลงอยู่เป็นนิจแคะสะเอว ยืนอยู่เหมือนถูกฝังตั้งไว้ ในกาลนั้น

ภูเขาเหล็กดูกลงนุกขึ้นทางทิศเบื้องหน้ากรวยวงดูฟ้ามาดลิ่งมาบคสรีระเหมือน
 หินบดผ่านไป [๓๗] ใ้มือภูเขานั้นกลิ้งผ่านไปตั้งอยู่ทางเบื้องหลังแล้ว สรีระของหญิง
 เหล่านั้นก็กลับปรากฏขึ้นอีก หญิงเหล่านั้นเมื่อไม่อาจออกคลื่นทุกข์ได้ก็อดแขนร้องไห้
 แม้ภูเขาค็ดนุกขึ้นในทิศที่เหล็กถันนี้เหมือนกัน ภูเขา ๒ ดูกนุกขึ้นบคส์ตัวนรกเหมือน
 บิบท่อนอ้อย ทำให้เลื้อยหลังออกไหลไป บางกรวยวงเขาก็มี ๓ ลูก บางกรวยวงก็มี
 ๔ ลูก นุกขึ้นบคทบสรีระของหญิงเหล่านั้น

นรกเหวที่เต็มไปด้วยถ่านเพลิงดูกลง พวกสัตว์นรกถูกนายนิรบาลถือ
 อารุขต่าง ๆ ทิ่มแทงโอบค็อยู่ เหมือนโลกที่ไม่ยอมเข้าออกเข้าไปใกล้นรกเหวนั้นทุก
 เมื่อ เมื่อเป็นอย่างนั้นพวกนายนิรบาลก็จับสัตว์นรกเหล่านั้นเอาเท้าขึ้นข้างบน
 พุ่งลงไปนรกนั้น อนึ่งในนรกที่พวกมิจนาทริหมกใหม่ การลงโทษเป็นอันมากมีอยู่
 ไคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า อย่างนี้ไม่มี อย่างนี้ไม่มีในนรกขุมนี้ พวกมิจนาทริเหล่านั้น
 พวกกันเสวยทุกข์อันมีการลงโทษมิใช่น้อยเป็นนูล

อนึ่งในเนมิราชชาคกก็กล่าวถึงอุสสทนรกไว้ ๑๕ ขุม คือ

- (๑) เวตรณีนที นรคน้ำกรด
- (๒) สุนชนรก นรกหมา
- (๓) สัตฺยไซคินรก นรกไฟ
- (๔) อังการกาสุนรก นรกถ่านไฟ
- (๕-๖) โลหภูมิ นรกหม้อทองแดง ๒ ขุม
- (๗) กุสนที นรกแม่น้ำเกลบ
- (๘) ตุทนรก นรกลงโทษควยการพันแทง
- (๙) โอรวลิกาทินรก นรกลงโทษคนฆ่าแกะ
- (๑๐-๑๑) รททนรก นรกทวงน้ำ ๒ ขุม
- (๑๒) กุฎการีนรก นรกลงโทษคนโกง

- (๑๓) อคิจารินิถดินรก นรกลงโทษหญิงนอกใจตัว
- (๑๔) ชลิต้องการบุญนรก นรกเต็มไปด้วยด่านไฟลุกโพล่ง
- (๑๕) มิจาที่รักนรก นรกลงโทษคนเห็นผิด

นรกเหล่านั้นพึงเห็นว่าเป็นบริวารของสัญญาชีวิตนรก สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์โลกที่ปกสวารว่า

[๓๘] นรกที่มากที่สุด เทพบุตรแสดงแก่พระเจ้าเนมิราชก็คือนรกภูเข
และนรกที่อยู่ใกล้สัญญาชีวิตนรก

ส่วนในสังกัจจายกกล่าวอุสสทนรกไว้ ๑๐ ชุม คือ

- (๑) โลหภูมิขุมนรกเป็นที่หมกไหม้ของคนฆ่าบิดา
- (๒) นรกขุมที่นายนิรยบาลใช้เลือกชนสัตว์มักผู้ฆ่ามารดาแล้วจึงบีบภัย

ยนต์เหล็ก

- (๓-๔) นรกขุมที่ตั้งโทษการทำแท้ง ๒ ชุม คือ ชูรชารนรก และ

เวตรณี

(๕-๖) นรกขุมที่ตั้งโทษชายชู้และหญิงนอกใจตัว ๒ ชุม คือ นรกหนาม
จิวใกล้กับเวตรณีนั่น กับโลหภูมิขุมนรกที่เต็มไปด้วยน้ำทองแดงมีไฟลุกโพล่ง
ประมาณ ๒๐ โยชน์

- (๗) นรกขุมที่ตั้งโทษหญิงผู้มักฆ่าและบริภษสามีเป็นต้น

(๘) นรกแม่น้ำน้ำเป็นน้ำกรก กล่าวคือ เวตรณีที่ในสถานที่หมกไหม้
ของคนฆ่าแกะเป็นต้น

- (๙) นรกขุมที่ตั้งโทษคนมักโกง

- (๑๐) นรกขุมเป็นที่หมกไหม้ของพรานล่าเนื้อเป็นต้น

บรรดานรก ๑๐ ชุม นั้น ๖ ชุมข้างต้นเพิ่งเห็นว่าเป็นบริวารของกาฬสูต-
มทานรคนั้น เพราะท่านกล่าวไว้ในลำดับของกาฬสูตมทานรคนั้น ส่วนชุมที่ ๗ เพิ่งเห็น
ว่าเป็นชุมใกล้เคียงกับตาปนนรก เพราะหญิงที่ค้าบริกาชสามีนั้นหมกไหม้ในนรกชมนั้น
คลอคพันปีเป็นอันมากแล้วไปหมกไหม้ในตาปนนรกอีก ส่วน ๓ ชุมข้างท้ายเพิ่งเห็นว่า
อยู่ใกล้เคียงกับมทานรทั้ง ๘ ชุมใดชุมหนึ่ง

ส่วนในชีนาลังการฎีกา ท่านกล่าวถึงนรกต้นจิวหนาม (โกฏิสัมพลินรค)
กับนรกอีก ๑๕ ชุมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในเนมิชาคค โดยความเป็นบริวารของ
สัญชีวนรค จริงอยู่ในชีนาลังการฎีกานั้นท่านแสดงนรกไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เพิ่งทราบ
ว่าอุสสหนรคทั้งหลายตั้งแวดล้อมสัญชีวนรค เหมือนว่านรกทั้งปวง เพราะอยู่ที่คานข้าง
หนึ่ง ๆ ของสัญชีวนรคมีอุสสหนรคอยู่ ๔ ชุม ๆ ฉะนั้นรวมเป็นอุสสหนรค ๑๖ ชุม
บรรดา ๑๖ ชุมเหล่านั้น ชุมที่ ๑ ชื่อเวตรณินรค ตั้งอยู่ใกล้ด้วยฤทธิกรรมเป็นปัจจุ
บังนี้แล้วกล่าวว่าอุสสหนรคชุมที่ ๑๕ ชื่อโกฏิสัมพลินรค ในนรกชมนั้นต้นจิวแต่ละต้น
ประมาณโยชน์หนึ่งล้วนแล้วไปควยเหล็กมีหนามแหลม ๑๖ องคุลี ลูกโพลงก้วยไฟนรก
ตั้งอยู่ ^[๓๕] หญิงและชายที่ประพฤตินอกใจชั่ว บังเกิดในนรกนั้น ในเวลาที่หญิงอยู่
บนยอดไม้ ชายก็อยู่ที่โคนต้นไม้ นายนิรยบาลถือเอาอาวุธมีดาบ หอก และโคมร
เป็นต้น อันลูกโพลงเงื้องขึ้นแทงคอนขึ้นไปข้างบนควยคำว่า เจ้าจงไปใกล้ ๆ เมีย
ของเจ้า ในเวลาที่ชายนั้นปีนขึ้นไป ปลายหนามก็งุ้มลงข้างล่าง เขามีร่างแตกก้วย
หนาม ถูกนายนิรยบาลตีคอนขึ้นไป ฝ่ายหญิงเขาก็ถูกนายนิรยบาลตีแทงไล่ลงมา
เหมือนอย่างนั้น พวกเขาทั้งชายหญิงถูกฆ่าตายซ้ำแล้วซ้ำเล่า ขึ้นข้างลงข้างอยู่อย่าง
นั้น นรกชุมที่ ๑๖ เป็นที่หมกไหม้ของพวกมิจฉาทิฐิ

ส่วนในอรรถกถาสังกัจจายก ได้กล่าวอรรถาธิบายนี้ไว้ว่า นรกชุมเป็นที่
ใหม่ของชายชู้และหญิงผู้ประพฤตินอกใจชั่ว ชื่อว่าโกฏิสัมพลินรค ได้ยินว่ากิ่งของไม้จิว
เหล่านั้นห้อยย้อยอยู่บนฝั่งทั้งสองของเวตรณินรค สัตว์เหล่านั้นมีสรีระลูกโพลงถูกตีคอน

ขึ้นไปบนรถคันจิ๋วเหล่านี้ควยอาวุธต่าง ๆ แล้วถูกไฟไหม้ติดอยู่ที่คาคบเป็นเวลาหลายพันปี ครั้นถูกนายนิรยบาลเขาอาวุธประหารซ้ำอีกก็ถล่มถล่มหัวปักลงมา ในเวลาที่สัตว์นรกเหล่านั้นตกลงไปจากคันจิ๋วนี้ หลาวทั้งหลายพุ่งขึ้นจากแผ่นดิน เหล็กเบื้องล่างรองรับระหม่อมของสัตว์นรกเหล่านั้นแล้วก็ทะลุดอกทางก้น สัตว์นรกเหล่านั้นถูกเสียบอยู่บนหลาว แม้นอนก็หาหลับไม่คิดต่างอยู่ที่หลาวนั้นควยอาการอย่างนี้ สัตว์นรก มีอุสสทนรกเป็นบริวาร ๑๖ ชุม แม้นทานรกที่เหล็กก็มีอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงรวมเป็นอุสสทนรก ๑๒๘ ชุม

อนึ่งในเวทหุตสูตร พระผู้มีพระภาคโคตรัสไว้ว่า ถูกอนภิกขุทั้งหลาย บางครั้งบางครั้งราวล่วงไปนาน ประตูคานหน้าของมทานรคนั้นยังไม่เปิด ฯลฯ สัตว์นรกนั้นออกไปทางประตูนั้น ภิกขุทั้งหลาย สถานที่รอบ ๆ มทานรคนั้นเล่าก็เป็นนรก ถูกขุมใหญ่ สัตว์นรคนั้นตกลงไปในนรกคฤนั้น หมูหนอนมีปากเหมือนเข็มก็เจาะไซหะดูผิวหนังผ่านเนื้อ เอ็น กระดูก เข้าไปกินเนื้อในกระดูก สัตว์นรคนั้นเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์เจ็บแสบสาหัสอยู่ในนรกคฤนั้น แต่ก็ยังไม่ตายทราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด

ภิกขุทั้งหลาย อนึ่งสถานที่รอบ ๆ นรกคฤนั้นเล่าก็เป็นนรกชื่อว่าถาวรอนขุมใหญ่ สัตว์นรกดตกลงไปในนรกนั้น เสวยเวทนาอันเป็นทุกข์เจ็บแสบสาหัสในนรกนั้น แต่ก็ยังไม่ตายทราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด ภิกขุทั้งหลาย อนึ่งสถานที่รอบ ๆ นรกชื่อว่าถาวรอนนั้นเล่าก็เป็นป่าจิวใหญ่สูงขึ้นไปหนึ่งโยชน์ มีหนาม ๑๖ นิ้ว ไฟติดหัวลูกโพลงโรยคิ้วง สัตว์นรกถูกนายนิรยบาลไล่ต้อนขึ้นไปข้าง ไหลลงมาข้างที่คันจิ๋วนี้ เสวยเวทนาอันเป็นทุกข์ ฯลฯ แต่ก็ยังไม่ตายทราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด อนึ่งสถานที่รอบ ๆ ป่าไม้จิวนี้เล่าก็เป็นป่าไม้ใหญ่มีใบเป็นคาน สัตว์นรกเข้าไปในป่านี้ ใบของต้นไม้ป่านี้พอถูกลมพัดก็ร่วงหล่นลงคักมือบ้าง คักเท้าบ้าง คักหิ้งมือทั้งเท้าบ้าง คักหูบ้าง คักจมูกบ้าง คักหิ้งหูทั้งจมูกบ้าง สัตว์นรคนั้นเสวยเวทนาอัน

เป็นทุกซ์ ฯลฯ แต่ก็ยังไม่ตาย ทรายเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด อนึ่งสถานที่
รอบ ๆ ป่าไม้มีไผ่เป็นคาบนั้น เล่าก็เป็นแม่น้ำน้ำเป็นน้ำกรดสายใหญ่ สัตว์นรกตก
ลงไปใ้แม่น้ำนั้นก็ลอยตามกระแสบ้าง ลอยทวนกระแสน้ำบ้าง ลอยทิ้งตามกระแส
น้ำและทวนกระแสน้ำบ้าง เขาเสวยเวทนาอันเป็นทุกซ์ ฯลฯ แต่ก็ยังไม่ตายทราย
เท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด

อนึ่งในอรรถกถาแห่งเทวทูตสูตรนั้นก็กล่าวว่า บทว่า มหนโต ความว่า
มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์ คำว่า โส ตถปิ ปตติ ไคแก เก้าข้างหนึ่งอยู่ในมหานรก
เก้าอีกข้างหนึ่งตกลงไปในตุนรก บทว่า สุจิฆษา แปลว่ามีปากเช่นกับเข็ม คิวหนอน
เหล่านั้นมีขนาดเท่าคอช้างและเท่ากบเรือโกลนลำหนึ่ง บทว่า กุกุกุพนิวโย ความว่า
เป็นนรกขี้เถาที่มีไฟติดตัว เต็มไปก้วยด่านที่ปราศจากเปลวไฟประมาณเท่าเรือนยอด
ข้างในกว้างประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ซึ่งสัตว์นรกตกลงไปแล้วยอมจกถึงพื้นเบื้องล่าง
ที่เกี่ยวราวกระว่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ที่บุคคลเหวี่ยงลงไปใ้ในกองขี้เถา ย่อมจกถึงพื้น
เบื้องล่างฉะนั้น บทว่า อาโรเปเนติ ความว่านายนิรยบาลไซ้ทอนเหล็กโบย
ชื่อว่ายอมตีคอนขึ้นไป เวลาที่สัตว์นรกนั้นปีนขึ้น หนามเหล่านี้ก็งุ้มปลายลงมา
เบื้องล่าง ในเวลาไ้กลงมาปลายหนามก็เหยียดขึ้นข้างบน บทว่า วาเตริตานิ
ความว่าถูกลมอันสำเร็จมาแต่กรรมพัดแล้ว คำว่า หคถมิ ฉินฺหนติ ความว่า สับย่อย
ชื่อว่าตัด เหมือนสับเนื้อบนแผ่นกระดาน ถ้าสัตว์นรกลุกขึ้นหนีไปก้าแพงเหล็กก็จะผูก
ขึ้นสักกล่อมไว้ อนึ่งคมมีดโกนก็จะผูกขึ้นเบื้องล่าง บทว่าชาโรทกานที ไคแกแม่น้ำ
มีน้ำเป็นทองแดงชื่อเวตรณี ในแม่น้ำนั้นมีทรายถม มีไ้บัวบัวแล้วไปก้วยเหล็ก
เบื้องล่างมีกระแสน้ำคมจุมีดโกน ที่ฝั่งทั้งสองมีเกรื่อหวายและหญ้าคา หลายบทว่า
โส ตถถ ทุกฺชา คิปฺปา ชฺรฯ ความว่าสัตว์นรกนั้นลอยขึ้นเบื้องบนและจมลง
เบื้องล่างในแม่น้ำนั้นแล้ววางก้าชากกระจุยออกที่ไ้บัวถูกแทงก้วยหนามทรายถมมี
สั้ฐานจุกระจับ ถูกกระแสน้ำที่คมจุมีดโกนผ่า ถูกหญ้าคาที่ฝั่งทั้งสองบาด ถูกเกรื่อ-

หวายคุดกระซาง ถูกผ่าควยหอกอันคม

อุสสทนรก ที่ประตู่หน้าของอเวจีนรกมี ๕ ชุม คือ ถัดมาจากนรกอเวจี ก็เป็นนรกคุด ถัดจากนั้นมาก็เป็นนรกขี้เถา รอน ถัดมาเป็นป่าจิว ถัดมาเป็นป่าไม้ มีใบเป็นคาง ถัดมาเป็นเวครณินที ซึ่งมีน้ำเป็นน้ำกรด พระผู้ประกาศเจ้าครัสไว้ ในเทวทูตสูตรควยประการณะนี้ แม้ประตู่ที่เหลือก็คล้ายนี้เหมือนกัน. อเวจีนรกมีอุสสท นรก ๒๐ ชุมเป็นบริวาร แม้นทานรกที่เหลือก็มีอุสสทนรก ๒๐ ชุมเป็นบริวารอย่างนั้น เหมือนกันควยประการณะนี้ เพราะฉะนั้นพึงเห็นว่า อุสสทนรกมี ๑๒๐ ชุม

ส่วนคำใดที่กล่าวไว้ในฎีกาญาณวิงค์ว่า พระอรรรตถกถาจารย์พรรณนา อุสสทนรกไว้ ๑๒ ชุมอย่างนี้ว่า [๔๒] มีทานรกชุมหนึ่ง ๆ มีประตู่ ๔ ช่อง ๆ ที่ประตู่ ของหนึ่ง ๆ มีนรกคุด ๔ ชุม กำนันพึงทราบที่ท่านกล่าวโดยไม่วรรวมถึงชาโรทกเวครณินที คือเวครณินทีมีน้ำเป็นน้ำกรด จริงอยู่อุสสทนรกมี ๑๒ ชุม เมื่อไม่วรรวมชาโรทกเวครณินที นั้น แต่ถ้าวรรวมเข้าควยก็จะมี ๒๐ ชุม

จริงอยู่ แม้ในชินาลังการฎีกาก็ได้กล่าวความที่อุสสทนรกเหล่านั้นเกินกว่า ๑๒ ชุมควย ๘ ไว้ว่า อุสสทนรกมีไซ้จะมีเพียงเท่านั้น แม้นรกอื่น ๆ เป็นอันมาก รวากะคามเขตในประเศศนั้น ๆ ก็พึงทราบว่าเป็นอุสสทนรก. แม้ในโลกที่ปกสวารัก ก็กล่าวว่ นรกอื่น ๆ ยังมีอีกมาก คือ

- (๑) คุดนรก นรกอุจจาระ
- (๒) กุกกพุนรก นรกขี้เถา รอน
- (๓) โภภิสิมพลีนรก นรกไม้จิวหนาม
- (๔) อสิปัตตวณะ ป่าไม้มีใบเป็นคาง
- (๕) ชาโรทกานที แม่น้ำมีน้ำเป็นน้ำกรด
- (๖) ขุรสติญจิตมรรค ทางที่เต็มไปด้วยหนามแหลมคม
- (๗) โลทกุมภี หมอทองแดง
- (๘) วาลเวฐฐมหายนตนรก นรกที่มีเชื้อกชนสัตว์และยนต์ขนาดใหญ่

ส่วนในโกกาลิกสูตรที่ร้อยกรองไว้ในสุตตนิบาตกล่าวถึงนรก ๔ ชุม คือ

- (๑) หมอโหดหะอันเจือกายน้ำหนองและเลือด
- (๒) นรกเป็นที่อยู่ของหมูหนอน
- (๓) ป่าไม่มีใบเป็นคาบ
- (๔) เวตรณีซึ่งมีกระแสน้ำคมดุจมีดโกน

อนึ่งในอรรถกาโกกาลิกสูตรนั้นก็กล่าวอธิบายไว้ว่า บทว่า โสทมยา ความว่าก็โสกุมภินี่อยู่ ณ ที่สุดแผ่นดิน ลึกลงแสนสี่หมื่นโยชน์เต็มด้วย โสหะอันร้อนเสมอขอบปากหมอ บทว่า ปุพฺพาวสโธ แปลว่าเป็นที่อยู่ของหนอน แม้นรกชุมนี้ก็คือโสกุมภินั้นเองซึ่งในเทวทูตสูตรกล่าวไว้ว่าเป็นคูดนรก ในนรกชุมนั้น ตัวสัตว์มีปากเป็น เข็มกัศมีพวงหนึ่งเป็นคันแล้ว เคี้ยวกินเยื่อในกระดูกของสัตว์นรกที่ตกลงไป อสิปัตตวานะ ป่าไม่มีใบเป็นคาบ ท่านกล่าวไว้แล้วในเทวทูตสูตรนั้นเทียว ก็ อสิปัตตวานะนั้นปรากฏจุจสวนมะม่วงอันน่ารักนรมย์ เมื่อเป็นอย่างนั้น พวกสัตว์นรกจึงพากันเข้าไปในป่านี้ด้วยความโลภ ลำคับนั้นใบทั้งหลายที่ต้องลมพัดก็ร่วงลงมาตัด อวัยวะใหญ่ของสัตว์นรกเหล่านั้น^[๕๓] เมื่อพวกเขาวิ่งไปโดยเร็วก็ล้มลงไปใส่อสิปัตตวานะนั้น นายนิรบาลก็ไซ้เบ็ดเกี่ยวลันดิงไปเผื่อออกเหมือนพวกมนุษย์แต่ตากหนึ่งสค ๆ ที่พื้นดินแล้วครึ่งไว้ด้วยตะปูเอาขวานผ่าตัดที่ปลายที่ละซีก ปลายที่ตัดแล้ว ๆ กลับเกิดขึ้นได้อีก นี่เป็นการลงโทษซึ่งมีโคตรัสไว้ในเทวทูตสูตร บทว่า คินฺทธารชฺชชารา โคแก่แม่น้ำมีกระแสน้ำคมดุจมีดโกน ไคยินว่า ณ เบื้องล่างเบื้องบนและที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้นมีมีดโกนอันคมกริบวางอยู่จเรียงลำคับตั้งไว้ ด้วยเหตุนี้แม่น้ำนั้นท่านจึงเรียกว่า แม่น้ำมีมีดโกนอันคมกริบ บทว่า เวตรณี โคแก่แม่น้ำที่ทรัสไว้ในเทวทูตสูตร ว่า มหตี ชาโรทกา นที คือแม่น้ำมีน้ำเป็นน้ำกรวดสายใหญ่ ไคยินว่าแม่น้ำนั้นปรากฏเต็มไปด้วยน้ำเหมือนแม่น้ำคงคา เมื่อเป็นอย่างนั้น พวกสัตว์นรกจึงพากันโคกลงไปในแม่น้ำนั้นด้วยคิดว่าจะอาบน้ำ

ในสุตตนิบาต ในพรหมสังยุตและในทสกนิบาตอังคุตตรนิกาย ๓ แห่งนี้ มีข้อความเหมือนกัน หนึ่งในโลกกาลิกสูตรที่เป็นบทร้อยกรองได้กล่าวถึงนรก ๑๐ ชุม มีอัพพุนทรกเป็นต้นไว้ว่า กูกอนภิกษุ เกวียนบรรทุกเมล็ดงาของชาวโกศล มีปริมาณ ๒๐ ขารี พอเวลาว่างไปหนึ่งแสนปี บุญจึงหยิบเมล็ดงาขึ้นเมล็ดหนึ่ง จากเกวียนนั้น เกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีปริมาณ ๒๐ ขารีนั่นแล ฟังถึงความ สิ้นไปหมดไปด้วยความพยายามนี้ยังเร็วเสียดกว่า แต่อัพพุนทรกหาถึงความสิ้นสุดไป อย่างนั้นไม่ กูกอนภิกษุ นิรัพพุทะหนึ่งเท่ากับอัพพุนทรก ๒๐ อพพะ...อุฏฐะ...อุหะ... กุมุทะ...โสคันธิกะ...อุปลละ...ปุณทริกะ...๒๐ ปุณทริกนรกเท่ากับปทุมนรกหนึ่ง

ในอรรถกถาทสกนิบาตอังคุตตรนิกายได้กล่าวไว้ว่า สองบทว่า วิสติ ขาริโก ได้แก่ ๔ ปัตตะ (แลง) ค่ายปัตตะของชาวมคธ เป็น ๑ ปัตตะในแคว้น โกศล [๔๔] ปัตตะค่ายปัตตะของชาวโกศลเป็น ๑ อาพทกะ. ๔ อาพทกะเป็น ๑ โทณะ (ทะนาน) ๔ โทณะเป็น ๑ มานิกา. ๔ มานิกาเป็น ๑ ขารี ๒๐ ขารีค้ำยขารีนั่น เป็น ๑ วาหะ (เกวียน) บทว่า คิลวาโห ได้แก่เกวียนบรรทุกเมล็ดงาอันเป็น เมล็ดงาละเอียดของชาวมคธ. สองบทว่า อพพุโห นิรโย ความว่านรกโดยเฉพาะ ชุมหนึ่งที่ชื่ออัพพุทะไม่มี แต่คำว่า อัพพุนทรกนี้เป็นชื่อสถานที่อันสัคว์พึงหมกใหม่โดย นัยค้ำยอัพพุทะในอเวจีมหานรคนั่นแล. แม้ในบทว่า นิรัพพุทะเป็นต้นก็นัยนี้แล. หนึ่ง แม้การนับค้ำยปีในอธิการนี้ เพิ่งทราบดังต่อไปนี้ แสง ๑๐๐ หนเป็นโกฏิหนึ่งฉันโค แสงโกฏิ ๑๐๐ หนย่อมนับชื่อว่าโกฏิหนึ่งฉันนั้น แสงปโกฏิ ๑๐๐ หนชื่อว่าโกฏิปโกฏิ หนึ่ง แสงโกฏิปโกฏิ ๑๐๐ หนเป็นนหุตหนึ่ง แสงนหุต ๑๐๐ หนเป็นนินนหุตหนึ่ง แสงนินนหุต ๑๐๐ หนเป็นอัพพุทะหนึ่ง ถูถก้วย ๒๐ จากจำนวนนั้นจึงเป็นนิรัพพุทะ หนึ่ง นัยในจำนวนทั้งปวงก็อย่างนี้

ในอรรถกถาพรหมสังยุตเหมือนกัน ส่วนในอรรถกถาสุตตนิบาตกล่าวไว้ ว่า สองบทว่า วิสติ ขาริโก ความว่า ๔ ปัตตะ ค่ายปัตตะอันเป็นของชาวมคธาลา

ปริมาณ ๒๐ ขารี กล้วยขารีนั้นเป็นหนึ่งในเล่มเกวียนบรรพทุกงา (คิลวาหะ) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คิลสกฏะ สองบทว่า อพฺพุโท นิรโย โกแก นรคขุมโคขุมหนึ่งที่มีชื่อว่า อพฺพุทะ เป็นนรกโดยเฉพาะขุมหนึ่งต่างหากไม่มี แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสถานที่เป็นที่หมกไหม้โดยการนับกล้วยอพฺพุทะในนรกอเวจินั้นแหละว่า อพฺพุทฺนรก ในคำทั้งหลายมีคำว่า นิรพฺพุทฺนรกเป็นต้นก็นับนี้ แม้การนับกล้วยปีในนรกเหล่านั้นก็พึงทราบ กล้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ แต่นั้นกล้วย ๒๐ จึงเป็นนิรพฺพุทะหนึ่ง นี้เป็นนัยในจำนวนทั้งหมด อนึ่งอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ชื่อเหล่านี้ได้มาจากความต่างกันของการ คร่ำครวญบ้าง ได้มาจากความต่างกันของการลงโทษบ้าง ในนรกขุมนั้น ๆ อาจารย์ อีกพวกหนึ่งกล่าวว่านรกเหล่านี้เป็นนรกเย็น

ฎีกาทสกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า อนึ่งอาจารย์บางพวกกล่าวว่าชื่อเหล่านี้ ได้มาจากความต่างกันของการคร่ำครวญบ้างเวลานรกเหล่านี้เป็นนรกเย็น บรรดานรก เหล่านั้น นรก ๔ ขุม มีโลหกุมภก็เป็นต้น อันเจือกล้วยหนองและเลือก พึงเห็นว่ารวมอยู่ในอุสสทนรกนั่นเอง ส่วนในอัครถันณาแห่งฎีกาทสกนิบาตอังคุตตรนิกายนี้ว่า

สัตว์นรกผู้จะตองตายเป็นชรรมคา ซ้ำมพนเวตรณิของพญายมแล้ว เข้าถึงฐานะอันเป็น ทิพย์ ดังนี้ท่านกล่าวไว้ในเทวตาสังยุตว่า คำว่า เวตรณินั้นเป็นเพียงหัวข้อแห่ง เทศนา ก็สัตว์นรคนั้นก้าวล่วงเวตรณิของพญายมบ้าง ก้าวล่วงมหานรก ๓๑ ขุม มีสัตถุชีวนรกและกาฬสุตตนรกบ้างได้โดยประการทั้งปวง

อนึ่งในฎีกาเทวตาสังยุตนั้นกล่าวว่า ก็สัตว์นรกเหล่านั้นก้าวล่วงสถานที่อัน เป็นอาณาของพญายมคืออนรกแมนอกนี้ และก้าวล่วงมหานรกที่เหลือจากนั้น เนื่องจาก แบ่งอเวจินรกเป็น ๑๐ ขุมกล้วยอำนาจแห่งนรกมีอพฺพุทฺนรกเป็นต้น

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โดยการจำแนกตามประมาณอายุแม้ในนรก อเวจีเหล่านั้น ขุมละ ๓ อย่างจึงเป็น ๓๑ ขุม พึงทราบความที่กำหนดอายุให้นรก ขุมนั้นมี ๓ อย่าง เพราะความที่กรรมอันยังสัตว์ให้เป็นไปในสัตถุชีวนรกเป็นต้นเป็นกรรม

รุนแรง ปานกลาง และเบา ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า มหานรก ๘ ชุม
อุสสทนรก ๑๖ ชุม กัมมรอกเป็นอีก ๗ ชุม โดยรวมรอกเป็น ๔ ชุมข้างต้นเป็น ๑ ชุม
เพราะฉะนั้นจึงเป็นมหานรก ๓๑ ชุม ทั่วประการฉะนี้ ส่วนในโลกที่ปกสารถว่า
ไว้ว่า

[๔๖]

- อนึ่ง แม้นในทิศทั้งสี่ของนรก ๘ ชุมนี้ยังมีมโลกลอกอีกทีละ ๑๐ แห่ง
ยมโลกทั้ง ๑๐ มีดังนี้คือ (๑) โลหฤมณี หม้อโลหะ
(๒) สิมพลีวัน ป่าจิว (๓) อสิวัน ป่ามีใบเป็นคาว
(๔) คัมโพทกะ นรกน้ำทองแดง (๕) อโยคุหะ นรกก้อนเหล็กแดง
(๖) มิพทบรรพต ภูเขาอุจจาระ (๗) กุสนที แม่น้ำแกลบ
(๘) สีตลที แม่น้ำมีน้ำเย็น (๙) ดุนชนรก นรกหมา
(๑๐) ยันตปาสาณนรก นรกแผ่นดินยนต์

อนึ่ง ในทิศทั้งสี่ของนรก ๘ ชุมเหล่านี้มียมราชอยู่ ๔ องค์ แมแต่
สิริคุตอามาตย์ในนรกนี้ก็มี ๔ คนเหมือนกัน ทำหน้าที่พิจารณาเรื่อง
ที่ควรและไม่ควรแล้วบงการตามกรรม และยังมีนายนิรยบาล
จำนวนมากเป็นเจ้าหน้าที่ของพญายม มีรูปร่างากลัว่เทียวลงโทษ
พิงทราขวายมโลกมี ๓๒๐ ชุม โดยการรวบรวมโดยประการทั้งปวง

ก็แลนรกทั้งหมดตามที่กล่าวมาแล้วนี้ พึงทราบว่า มีอยู่ข้างใต้ชมพูทวีปใน
ระหว่างจักรวาล ทั่วเขตนั่นในฎีกาพระวินัยจึงกล่าวว่าอาจารย์บางพวกว่ามหาเวจ-
นรกที่ตั้งอยู่ใต้ชมพูทวีป ก็อเวจศัพท์ในคำว่า มหาเวจนี้ถึงเห็นว่าท่านไขโดยการกำหนด
อย่างใกล้ชิด

แม้นในอรรถกถาเทวตาสังยุตก็กล่าวถึงนรกทั้งหลายว่า ตั้งอยู่ใต้ภูเขาเวการ-
บรรพต อย่างนี้ว่า [๔๗] บอนำรอนนี้ไหลมาระหว่างมหาโลหฤมณีนรกทั้งสอง

ฝ่ายในอรรถกถาโกกาลิกสูตร กล่าวไว้ว่า ก็โลหฤมณีนี ตั้งอยู่ ณ ที่สุดแผ่นดิน
ลึกสองแสนสี่หมื่นโยชน์ จริงอยู่ยกเว้นโลกันตนรกเสีย นรกเหล่านี้ทั้งหมดตั้งอยู่ภายใน

จักรวาลทั้งนั้น ก็โลกันตนรคนั้นอยู่นอกจักรวาล เหตุนี้ในอรรถกถาอัศจรรย์พิภุตสูตร เป็นต้น จึงกล่าวว่า ไคยีนว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์นั้นโคจรไปโดยท่ามกลาง ภูเขา จักรวาล แต่โลกันตนรกอยู่เลยภูเขาจักรวาลออกไป เพราะฉะนั้นแสงสว่าง ย่อมไม่พอในนรคนั้น อนึ่ง ในอัศจรรย์พิภุตสูตร เป็นต้น กล่าวว่า โลกันตริกนรกไม่มี สิวปีคบัง ไม่มีอะไรรองรับ มีค มีแต่หมอกมีค

อรรถกถาอัศจรรย์พิภุตสูตรเป็นต้นเห็นว่า บทว่า โลกนตริกกา ความว่า โลกันตริกนรกขุมหนึ่ง ๆ อยู่ในระหว่างจักรวาล ๓ จักรวาล เหมือนที่ในท่ามกลาง แห่งล่อเกวียน ๓ ล่อ หรือบาตร ๓ ใบ ซึ่งวางจรดติดกัน โลกันตริกนรกมีปริมาณ ๘ พันโยชน์ บทว่า อชา แปลว่า เบิกโลงอยู่เป็นนิตย์ บทว่า อสวุตา คือ แม่ เบื้องล่างก็ไม่มีอะไรรองรับ บทว่า อนธการา คือเป็นที่มืด บทว่า อนธการคิมิสา ความว่า ประกอบด้วยหมอกที่ทำให้มืด โดยห้ามเสียซึ่งการบังเกิดแห่งจักขุวิญญาณ ไคยีนว่า จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดในโลกันตริกนรคนั้น มีคำถามสอดเข้ามาว่า สัตว์ทั้งหลายกระทำกรรมอะไรจึงไปเกิดในนรคนั้น [๔๔] โฉนยิวา เพราะทำความผิดพยายบชา ทารุณต่อมารดาบิดา และสมณพราหมณผู้ตั้งอยู่ในธรรม และเพราะทำกรรมอันสาหัส มีการฆ่าสัตว์ทุกวัน ๆ เป็นต้นอื่น ๆ คุจโจรทั้งหลายมีอภัยโจรและนาคโจร เป็นต้น ในตามพณฺณทวิป (เกาะลังกา) อคภาพของสัตว์นรกเหล่านั้นประมาณ ๓ คาวุต มีเล็บ ยาวเหมือนเล็บค่างคาว สัตว์นรกเหล่านั้นเอาเล็บเกี่ยวที่จักรวาลเหมือนค่างคาวใช้ เล็บเกี่ยวที่ตนไม้นั้น ก็ในกาลใด สัตว์นรกขยับคืบคลานไปถึงบ่วงมือของกันและกัน ในกาลนั้นก็สำคัญว่า เราได้อาหารแล้ว ครั้นโถมตัวไปในที่นั้น ก็จะพลันพลิกกลับตกลงไปในนํ้ารองโลก ลำคืบนั้น เมื่อลมหนาวพัดมาปะทะก็จะแตกเหมือนลมมะทรางสูง ที่ร่วงตกลงไปในนํ้า พอสีกว่าตกลงไปเท่านั้นก็จะละลายเหมือนก้อนแป้งที่ตกลงไปใน นํ้าอันเป็นนํ้ากรกอย่างแรง

ส่วนในฎีกาพระวินัย ท่านรจนาโดยท้าวร่วมกับอรรถกถาและฎีกาพระสูตร สถานที่ของนรกอเวจีเป็นต้น พร้อมด้วยชั้นทั้งหลายชื่อนานรกอย่างนี้ช่วยประการฉะนี้

(กล่าวด้วยเรื่องสัตว์กิริจฉาน)

ก็สถานที่เป็นที่อยู่ประจำของสัตว์กิริจฉานเป็นต้นกับด้วยชั้นชั้นนั้น ๆ ท่านเรียกชื่อว่ากิริจฉานโยนิ เป็นอาทิเหมือนนรก ก็ธรรมดาว่าชั้นชั้นนั้น ๆ โดยความก็คือกิริจฉานเป็นต้นนั่นเอง และกิริจฉานเหล่านั้นไม่อาจที่จะแสดงให้หมดสิ้นได้ เพราะมีเป็นอันมาก ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแสดงสัตว์กิริจฉานเป็นต้นเหล่านั้นกับสถานที่โดยส่วนหนึ่งเท่านั้น ในกิริจฉานโยนิมีสัตว์ทั้งหลาย เช่น พญานาค ครุฑ ราชสีห์ และช้าง ชื่อว่ากิริจฉาน

(เรื่องพญานาค)

บรรดากิริจฉานเหล่านั้น พญานาคมี่ ๔ ชนิด โดยกำเนิด สมจริงดังคำ [๔๕]
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในนาคสังยุตว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาคมี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ

- (๑) นาคอัมพชะ นาคที่เกิดในฟองไข่
- (๒) นาคชลาพูชะ นาคที่เกิดในมดลูก
- (๓) นาคสังเสทชะ นาคที่เกิดในถ้ำไคล
- (๔) นาคโอบปาคิกะ นาคที่เกิดเหมือนตุ๊กขึ้น

บรรดานาค ๔ ชนิดนั้น นาคชลาพูชะ นาคสังเสทชะ และนาคโอบปาคิกะ ประณีตกว่านาคอัมพชะ ถูกอนภิกษุทั้งหลาย บรรดานาคเหล่านั้นนาคสังเสทชะและนาคโอบปาคิกะประณีตกว่านาคอัมพชะและนาคชลาพูชะ บรรดานาคเหล่านั้นนาคโอบปาคิกะประณีตกว่านาคอัมพชะ นาคชลาพูชะและนาคสังเสทชะ ก็ในอรรถกถา นาคสังยุตกล่าวไว้ว่า บทว่า อนพชา แปลว่าเกิดในไข่ บทว่า ชลาพูชา แปลว่าเกิดในมดลูก บทว่า สงเสทชา คือเกิดในถ้ำไคล. บทว่า โอบปาคิกะ ไข่แก่เกิด

เหมือนกับนุคขึ้นมา นาคมี ๔ ชนิด ค่ายสามารถกำเนิดอย่างนี้ ถึงครุฑก็เหมือนกัน

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสุปนิณสังยุตว่า ถูกอนภิกษุ
ทั้งหลาย กำเนิดครุฑมี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างมีอะไรบ้าง คือ

- (๑) ครุฑอันทชะ ครุฑที่เกิดในพองใจ
- (๒) ครุฑชลาปุชะ ครุฑที่เกิดในมคลูก
- (๓) ครุฑสังเสทชะ ครุฑที่เกิดในเต่าไกล
- (๔) ครุฑโอบปาติกะ ครุฑที่เกิดเหมือนนุคขึ้น

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาครุฑ ๔ ชนิดนั้น ครุฑอันทชะจับนาคอันทชะได้
จับนาคชลาปุชะไม่ได้ จับนาคสังเสทชะไม่ได้ จับนาคโอบปาติกะไม่ได้ ภิกษุ
ทั้งหลาย บรรดาครุฑเหล่านั้นครุฑชลาปุชะจับนาคอันทชะและนาคชลาปุชะได้ จับนาค
สังเสทชะไม่ได้ จับนาคโอบปาติกะไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายบรรดาครุฑเหล่านั้นครุฑ
สังเสทชะ จับนาคอันทชะ นาคชลาปุชะและนาคสังเสทชะได้ จับนาคโอบปาติกะ
ไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย บรรดาครุฑเหล่านั้นครุฑโอบปาติกะ จับนาคอันทชะ นาคชลา-
ปุชะ นาคสังเสทชะและนาคโอบปาติกะได้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้แลคือกำเนิดครุฑ
๔ จำพวก

อนึ่งในอรรถกถาสุปนิณสังยุตนั้นกล่าวไว้ว่า บทว่า ทรนติ แปลว่า นุคขึ้น
ก็แต่ว่า ครุฑเหล่านั้นเมื่อนุคขึ้นอาจนุคนาคที่ทราบกว่าตนหรือเสมอกับตนได้ ไม่อาจ
นุคนาคที่ประณีตกว่าตน จริงอยู่ชื่อว่านาคที่พวกครุฑไม่พึงนุคขึ้นได้มี ๗ จำพวก คือ

- (๑) นาคที่ประณีตกว่า (โดยกำเนิด)
- (๒) นาคกัมพลและนาคอัศกร
- (๓) นาคธตรฐ
- (๔) นาคที่อยู่ในสี่ทันทครสมุททั้ง ๗
- (๕) นาคที่อยู่บนแผ่นดิน

(๖) นาคที่อยู่บนภูเขา

(๗) นาคที่อยู่ในวิมาน

บรรดานาค ๗ จำพวกนั้น นาคขลาพูชะเป็นต้นประณีตกว่าครุฑอันทชะ
เป็นต้น นาคเหล่านั้นพวกครุฑถูกไปไม่ได้ ฝ่ายนาคกัมพลและอัสคร เป็นนาคเสนาบดี
ครุฑไม่ว่ากำเนิดโคเห็นนาคกัมพลและนาคอัสครที่ไหนก็ตามไม่อาจลุกขึ้นได้ นาคพวก
อัครฐ เป็นพญานาคราช ถึงนาคอัครฐเหล่านี้ ครุฑไท่น ๆ ก็ไม่อาจลุกขึ้นได้ ส่วนนาค
ที่อยู่ในมหาสมุทรสี่พันครุฑใด ๆ ก็ไม่อาจลุกขึ้นได้ เพราะในสี่พันครุฑมหาสมุทรนั้น
ไม่มีใครทำให้เกิดคลื่นได้ สำหรับนาคที่อยู่บนพื้นแผ่นดินเป็นต้น มีโอกาสซ่อนเร้นได้
เพราะเหตุนี้ถึงนาคเหล่านั้น ครุฑก็ไม่อาจที่จะลุกขึ้นได้เหมือนกัน ส่วนนาคที่อยู่บน
หลังคลื่นในมหาสมุทรครุฑที่เสมอกันหรือที่ประณีตกว่าไม่ว่ากำเนิดโค ๆ อาจที่จะลุก
ขึ้นได้

ส่วนในมหาสมุทรมัยสุตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงนาคไว้ ๖ จำพวก คือ

(๑) นาคพวกนาคสะ

(๒) นาคพวกเวสาละ ซึ่งไปด้วยกัน (กับนาคพวกนาคสะ)

(๓) ^[๕๑] นาคพวกกัมพลและอัสคร

(๔) นาคพวกปายาคะ

(๕) นาคพวกยามุนะ

(๖) นาคพวกอัครฐ

ดังนี้แล้ว ตรัสต่อไปว่า

ครุฑเหล่าโคเป็นทิวาชาติ พวกทิพย์ มีปีก มีจักษุบริสุทธิ์
นำพญานาคไปได้โดยฉับพลัน ครุฑเหล่านั้นบินไปในเวหาถึง
กลางป่าแล้ว ชื่อของครุฑเหล่านั้นว่า จิตรสุบรรณ

หนึ่งในอรรถกถาหาสมัยสูตรนั้นก็กล่าวเนื้อความนี้ไว้ว่า บทว่า นาคสา
 ไคแก่นาคที่อยู่ในสระชื่อว่านาคะ บทว่า เวสาลา ไคแก่นาคที่อยู่ในเมืองเวสาลี
 นาคทั้ง ๒ พวกนั้นเป็นผู้ไปช่วยกัน คือมาพร้อมด้วยบริษัทแห่งนาค บทว่า กมฺพลสฺสตรา
 ไคแก่นาคกัมพลและนาคอัสคร. ไคยีนว่านาคเหล่านี้อาศัยอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุเป็นนาค
 ผู้มีศักดิ์ใหญ่ที่ครุฑทั้งหลายดูก็ไปไม่ได้ บทว่า ปายาคา ไคแก่นาคที่อาศัยอยู่ที่ท่าชื่อ
 ปายาคะ บทว่า ยามุเนา คือนาคที่อยู่ ณ แม่น้ำยมุเนา บทว่า ชตรภูฐา หมายถึง
 นาคที่เกิดในสกุลชตรฐ. บทว่า หรฺนติ ความว่าครุฑเหล่านี้โดนูกความโลภครอบงำ
 กระทำการรวดเร็วจับนาคเหล่านี้ คือที่มีประการถึงกล่าวแล้ว ชื่อพวกทิพย์ เพราะมี
 อานุภาพเป็นทิพย์ ชื่อว่าทวิชะเพราะเกิด ๒ หนคือ จากท้องมารคาคครั้งหนึ่งและจาก
 กระเปาะไข่อีกครั้งหนึ่ง ชื่อว่า ปักษิ เพราะมีปีก ชื่อว่า วิสุทธจักขุ เพราะมีดวงตา
 สามารถมองเห็นนาคได้ในระยะร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง บทว่า เวหายสา คือ
 บรรลุถึงป่าใหญ่ทางอากาศ หลายบทว่า จิตรา สุปฺปลณาธิติ หมายถึงชื่อของครุฑ
 เหล่านี้ว่า จิตรสุบรรณ

ส่วนในอรรถกถาเทวตาสังยุตกล่าวไว้ว่า ไคยีนว่าไคเวภารบรรพตมีนาค-
 พิภพประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เป็นของนาคที่อยู่ในพื้นดินเพียบพร้อมไปด้วยพื้น อันล้วนแล้ว [๕๒]
 ด้วยแก้วมณี มีทั้งอารามและอุทยานเช่นกับเทวโลก อรรถกถาวิทิตตชาดกว่า ณ
 นาคพิภพที่อยู่ในสมุทร นาคสาวที่ฉวีคายนแล้วตนหนึ่งแลดูยศของนางนาคอื่น ๆ ที่มีฉวี
 อาศัยก็เล็ดออกจากนาคพิภพเที่ยวไปตามริมฝั่งสมุทรเห็นคาบสนามว่าพรหมทัต ซึ่งเป็น
 โอรสของพระเจ้าพาราณสี ทำคาบสนั้นให้เป็นสามือยร่วมควายคาบสนั้นแล้วคลอบุตร
 ไคตั้งชื่อบุตรนั้นว่าสาครพรหมทัตเพราะบุตรนั้นเกิดที่ฝั่งสาคร ภายหลังไคคลอธิดา
 ตั้งชื่อธิดานั้นว่า สมุททชาเพราะธิดานั้นเกิดที่ฝั่งสมุทร ในกาลต่อมานางสมุททชาได้
 เป็นอัครมเหสีของพระยानาคราชนามว่าชตรฐ. ไคยีนว่าภายไคแม่น้ำยมุเนามีนาคพิภพ
 ประมาณ ๕๐๐ โยชน์เช่นกับเทพนครอันตกแกงแล้วประทับด้วยปราสาทและอุทยานเป็นต้น

โอรสของวรุณนาคราชนามว่าธรรมาคราชอยู่ในนาคพิภพนั้น อนึ่งเหล่านาคกัมพล และนาคอัศกรซึ่งอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุ เป็นญาติข้างมารดาของธรรมาคราช นางสมุทร- หวาเป็นมารดาของภูริทัต ท้าวธรรมาเป็นบิดา

นัยแห่งอรรถกถาจารย์เปยยชาดกว่า ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าอังกราช ครองราชย์ในอังครัฐ แม่น้ำชื่อจัมปามีอยู่ในระหว่างอังครัฐและมคธรัฐ ในแม่น้ำ ชื่อจัมปานั้นไคมีนาคพิภพอันนารีนรมย์ประดับด้วยกำแพงแก้ว ๗ ประการ พญานาค นามว่าจัมเปยยะ ครองราชย์ในนาคพิภพนั้น นัยแห่งอรรถกถาสังขปาละชาดกว่า ในอดีตกาล แม่น้ำชื่อกัณเฑาะโหลออกจากสระสังขปาละในมคธรัฐ ในแม่น้ำ กัณเฑาะโหลเวลานั้น มีนาคพิภพอันนารีนรมย์ [๕๓] เช่นกับเทวโลก ในนาคพิภพนั้นมีพญานาค ชื่อสังขปาละครองราชย์

ในมคคสังยุตและโพชฆงคสังยุตพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ทูก่อน ภิกษุทั้งหลาย นาคทั้งหลายอาศัยขุนเขาชื่อหิมวันต์เจริญเติบโตมีกำลังแข็งแรง ครั้นแล้วก็เลื้อยลงแอ่งน้ำเล็ก ๆ ไปแอ่งน้ำใหญ่ ไปแม่น้ำสายใหญ่ และสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นถึงความใหญ่โตทางกายในสมุทรสาครนั้น

อรรถกถามคคสังยุตว่า สองบทว่า พลั คาเหติ ความว่าทรงพลังคือ มีกำลังอันถือเอาแล้ว มีสระระมันคง ในคำว่า กุสุพฺเห โอรฺถนฺติ เป็นต้นมีเรื่องราว ตามลำดับต่อไปนี้

ดังได้สลับมานางนาคทั้งหลายผู้ตั้งกรรมในสมัยแห่งฤดูต่างคิดกันว่า ถ้าเรา คลอดในที่นี้ ลูกของเราจะไม่สามารถ หนีทันต่อแรงคลื่นและแรงโอบของพวกครุฑ ได้ นางนาคเหล่านั้นจึงดำลงในมหาสมุทรถึงประตูที่มีบานแยกแล้วก็เข้าไปสู่มหานที ทั้ง ๕ แล้วเดินทางไปยังภูเขาคิมพานต์ อยู่ในถ้ำทองคำเงินและถ้ำแก้วอันพวก ครุฑบินโอบไม้ได้ คลอดลูก ณ ภูเขาคิมพานต์นั้นแล้วให้ลูกนาคน้อย ๆ ศึกษาการข้าม น้ำในระดับต่าง ๆ มีข้อเท่า เป็นต้น ครั้นนาคเหล่านั้นสามารถข้ามน้ำได้ คือจากฝั่ง

ไปสู่ฝั่งนอก จากฝั่งนอกสู่ฝั่งในของแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำคงคาเป็นต้นโดยลำดับในกาลใด ในกาลนั้นนางนาคทั้งหลายก็ทราบว่า บัดนี้พวกทหารของเราสามารถทนต่อแรงคลื่นและกำลังของครุฑได้แล้ว จึงบันดาลให้มหาเมฆตั้งขึ้นยังฝั่งในทิศ [๕๔] ทำภูเขาล้อมห้อมกันตั้งสิ้นให้เป็นเหมือนหนึ่งมีน้ำเป็นอันเดียวกันด้วยอาณาเขตของตนแล้ว นิรมิตเรือใหญ่อันล้วนแล้วด้วยรัตนชาติทองและเงินเป็นต้น ผูกเพดานผ้าอันวิจิตรด้วยดาวทองในเบื้องบน ห้อยพวงดอกไม้หอมแล้วถือดอกอุบลแดงและดอกไม้กลิ่นหอมเป็นต้น ล่องเรือเหล่านั้นลงสู่มหานทีทั้ง ๕ บรรลุถึงมหาสมุทรโดยลำดับ นาคเหล่านั้นอยู่ในมหาสมุทรนั้นเมื่อถึงขนาด ๑๐๐ วา ๑,๐๐๐ วา ชื่อว่าถึงความเติบโตใหญ่และความไพศาล

อรรถกตาโพชนงคลังยุดว่า บทว่า นาคา ความว่าแม่น้ำนาคเหล่านั้นก็เป็นพวกอยู่ในระหว่างคลื่นบนพื้นน้ำของมหาสมุทรดำรงอยู่ในวิมานแก้ว เรื่องทั้งหมดมีการอาศัยภูเขาล้อมห้อมกันตั้งสิ้นเป็นต้นของนาคเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

(เรื่องครุฑ)

ในโลกบัญญัติปภพณ์โลกกล่าวความนี้ไว้ว่า เกาะทอง ๔ เกาะ คือ เกาะหนึ่งอยู่ระหว่างบุพพิเทททวีปและระหว่างชมพูทวีป เกาะหนึ่งอยู่ในระหว่างชมพูทวีปและระหว่างอมรโคยานทวีป เกาะหนึ่งอยู่ระหว่างอมรโคยานทวีปและระหว่างอตรรภูทวีป และเกาะหนึ่งอยู่ระหว่างอตรรภูทวีปและระหว่างบุพพิเทททวีป บรรดาเกาะเหล่านั้นเกาะหนึ่ง ๆ วัดโดยรอบประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ ป่าจิวเกิดบนเกาะเหล่านั้นพวกครุฑอาศัยอยู่ในป่าจิวเหล่านั้น ครุฑเหล่านั้นกระที่อน้ำไปได้ ๕๐๐ โยชน์ ค้วยลมปีกทั้งสองแล้วจุดนาคขึ้นมาบริโลก เกาะเหล่านั้นมีกลิ่นเหม็น เกาะที่อยู่ระหว่างบุพพิเทททวีปและระหว่างชมพูทวีปมีต้นจิวมีหนามแหลม [๕๕] เก่งอกงามมีทรงก็แต่กิ่ง

กานสาขามีใบหนาร่มครีมหาของมิไค เป็นต้นจิวมีหนามแหลมที่มีลักษณะเหมือนพวง
อุบะหรือพวงระย้าอันนำมาดากการผูกติดทำไว้ดีแล้ว อีกนัยหนึ่งเป็นกุจฉิที่นายช่าง
ออกแบบไว้ก็แล้ว

อรรถกถากุลาวกษากว่า ท้าวสักกะทรงสค์ว่าได้ยินว่าพวกอสูรพากันขึ้น
มา จึงเหาะไปรบอยู่เหนือพื้นน้ำในสมุทร ทรงพ่ายแพ้อสูรเหล่านั้นจึงเริ่มเสด็จ
หนีไปทางมุมสมุทรด้านทิศควยเวชยันตร์าจรดขนาดใหญ ๑๕๐ โยชน์ ขณะนั้นราชรถ
ของท้าวเชอแล่นไปเหนือพื้นน้ำในสมุทรอย่างรวดเร็วเข้าไปในป่าจิว ป่าจิวในทางที่รุด
วิ่งผ่านไปก็ขาดออกดูจิป่าออกตกลงไปเหนือพื้นน้ำในสมุทร ลูกครุฑน้อย ๆ พากันถลิ่ง
ไปบนพื้นน้ำในสมุทรร้องเสียงกึ่งลั่นแล้ว

พระบาลีสักกสังยุตว่า ลูกอนภิกษุ ครั้งนั้นแลท้าวสักกะจอมเทพโศครุสสำหรับ
กะมาตลีเทพสารดีด้วยคาถาความว่า

ลูกอนมาตลี ท่านจงหลีกเลี่ยงจากรังครุฑบนตนจิว ภัยหนางอนรด
เรายอมตายในหน่ออสูรเสียดีกว่า ขออย่าให้ครุฑเหล่านี้
ปราศจากรังเลย

อรรถกถาสักกสังยุตนั้นว่า บทว่า อชฌภาสิ ความว่า ได้ยินว่าเสียงของรถ
ที่บ่ายหน้าตรงต่อป่าจิวนั้น [๕๖] เสียงขงและเสียงมาอาชาไนยได้เป็นเหมือนเสียงฟ้าผ่า
โดยรอบ พวกครุฑในป่าจิวได้ยินเสียงนั้น พวกที่มีกำลังก็หนีไป พวกที่คร่ำคร่า
เพราะชรา พวกที่ทุพพลเพราะโรค และพวกชนปีกยังไม่งอกไม่อาจที่จะหนีได้ถูก
มรณภัยคุกคามก็พากันร้องประดังขึ้นพร้อมกันเป็นเสียงเคียว ท้าวสักกะทรงสค์กับเสียง
นั้นตรัสถามว่าเสียงอะไรพอมมาตลี ทรงสค์ว่าพวกครุฑได้ยินเสียงรถไม่อาจหนีได้
จึงร้องพระเจ้าข้า มีพระทัยเปี่ยมไปช่วยพระกรุณาจึงโศครุสขึ้น

อรรถกถากุลาวกษากว่า ข้อว่า กุลาวกา มาตลี สิมฺพลิสฺมี ท้าวสักกะ
ทรงแสดงว่า จงดูรังนกเหล่านี้หอยยออยู่บนตนจิว บทว่า อีสามุเชน ปรีวชฺชยสฺสุ

ไต่แก่วิ่งนกเหล่านี้จะไม่กระทบกระเทือนค้ำหน้าองรณนี้โดยประการใด ท่านจง
หลีกไปโดยประการนั้น

อรรถกถาสักกสังยุตว่า บทว่า อีสามุเชน ความว่า หน้าองรณจะไม่บัง
ชยี้รังนกโดยประการใด ท่านจงหลีกวิ่งนกเหล่านั้นโดยประการนั้น ก็รณนั้นบังเกิด
เพราะบุญเป็นปัจจัย ย่อมชำแรกไปไต่แม่ในภูเขจักรวาล แม้อุเขาสีเนรุจะมา
ขวางหน้าก็ทะลุไปเหมือนไปในอากาศนั้นแหละ ถ้ารณนั้นแล่นไปทางป่าจวันไนชไร
ก็จะเป็นเหมือนเกวียนใหญ่ที่แล่นไปตามกลางป่าหรือป่าระหุ่ง ป่าทั้งหมดจะเป็น
ป่าที่ถูกย่ำแหลกหักละเอียดยไป

อรรถกถากุลลวาทกถาว่า บทคาถาว่า กามิ จชาม อสุเรสุ ปาณิ
ความว่า หากว่าการที่เราสละชีวิตแก่พวกอสูรจะเป็นความสวัสดิ์แก่ครุฑเหล่านั้น
ไชร์ [๕๗] เราก็จะสละชีวิตของเราในหมู่อสูรได้โดยแท้ คือ โดยส่วนเดียวเดียว
บทคาถาว่า มายิเม ทวีชา วิฤลา ว่า อเหตุ ความว่าแต่แรกคือลูกครุฑ
น้อย ๆ เหล่านี้ย่อมเป็นสัตว์ที่ชื่อว่าปราศจากรัง เพราะถูกรังรังถูกบดแหลกละเอียดย
คืออย่าเหวี่ยงทุกขของเราไปในเบื้องบนนกลเหล่านี้ จงหันรณกลับไป

อรรถกถานิทานวรรคว่า ก็พญาครุฑมีลำตัวประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ปีกขวา
ประมาณ ๕๐ โยชน์ ปีกซ้ายก็เท่ากัน หางประมาณ ๖๐ โยชน์ คอประมาณ ๓๐
โยชน์ ปากประมาณ ๕ โยชน์ เท้าประมาณ ๑๐ โยชน์ เมื่อพญาครุฑปรารถนจะ
แสดงลมปีกแห่งครุฑ สถานที่ ๗๐๐ ถึง ๘๐๐ โยชน์ก็ไม่พอ อรรถกถานิทานนี้
กล่าวไว้เหมือนกัน

(เรื่องราชสีห์)

พระบาลีในชั้นขัณขวรรคว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลาย ราชสีห์ผู้เป็นราชาแห่งมฤค
 ออกจากที่อาศัยในเวลาเย็นยอมสลัดกายครั้นแล้วก็จะเหลิยวฤทธิ์ทั้งสี่โดยรอบ แล้ว
 บันลือสิงหนาท ๓ ครั้ง จึงค่อยออกไปหากิน ถูกอนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ศิริจนาจนพวก
 ไคก็คาม เมื่อไคยินเสียงราชสีห์ผู้เป็นราชาแห่งมฤคบันลืออยู่ ย่อมบังเกิดความกลัว
 หกหูและสุ้งโดยมาก พวกที่อาศัยอยู่ในปล่องก็หลบเข้าปล่อง พวกที่อยู่ในน้ำก็กำลัง
 น้ำ พวกอาศัยป่าอยู่ก็หลบเข้าป่า พวกนกก็พากันบินไปสู่อากาศ แมฆางหลวงที่ผูก
 ไว้วัยเครื่องผูกคือปลอกอันแน่นในบ้านนิคมและราชธานีทั้งหลาย ก็พากันกระชาก
 ทำลายเครื่องผูกเหล่านั้นแล้วจนปล่อยบุตรและภริสนี้ไปอย่างหัวซุกหัวซุน ถูกอนภิกษุ
 ทั้งหลาย ราชสีห์ผู้เป็นราชาแห่งมฤคมีฤทธิ์มาก มีศักดิ์ใหญ่ มีอำนาจมากกว่าบรรดา
 สัตว์ศิริจนาจนทั้งหลายด้วยประการฉะนี้แล พระบาลีในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายก็มี
 เนื้อความอย่างนั้น

อรรถกถาชั้นขัณขวรรค และอรรถกถาจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า บทว่า
 สีโห ความว่าราชสีห์มี ๔ ชนิด คือ (๑) คินราชสีห์ (๒) กาฬราชสีห์
 (๓) ปันฑุราชสีห์ และ (๔) เกสรวราชสีห์ บรรดาราชสีห์ ๔ ชนิดนั้น คินราชสีห์
 คล้ายแม่โคที่มีสีเหมือนนกกพิลาปมีหูยาวเป็นภักษา กาฬราชสีห์คล้ายแม่โคค้ำมีหูยาวเป็น
 ภักษาเหมือนกัน ปันฑุราชสีห์คล้ายแม่โคสีใบไม้เหลืองมีเนื้อเป็นภักษา เกสรวราชสีห์
 มีปากปลายหางและปลายเท้าทั้งสี่เหมือนเท้าควายครั้งมีรอย ๓ รอยเหมือนเอาภูกันจุ่ม
 น้ำครั้งลากไปตั้งแต่กระหม่อมจนถึงกลางหลัง มีขนเวียนทักษิณาวฏ์ตั้งอยู่หว่างขา
 ส่วนที่คอของเกสรวราชสีห์นั้นมีขนเป็นสร้อยคดองไวเหมือนคดองควายปากำพลมีราคา
 นับแสน บริเวณที่เหลือมีสีบริสุทธิ์ดุจดั่งเหมือนสีของก้อนแป้งสาลี และก้อนจุม แห่ง
 สังข์ บรรดาราชสีห์ ๔ ชนิดเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาแต่เกสรว
 ราชสีห์นี้เท่านั้น ในที่นี้ อรรถกถาสีทวารจากกว่า ราชสีห์มี ๔ ชนิด คือ (๑) คินราชสีห์

(๒) บัณฑุราชสีห์ (๓) กภาพราชสีห์ (๔) เกศรราชสีห์ ซึ่งมีเทาสีแดงงาม

อรรถกถาปาฏิกงุตรว่า ราชสีห์มี ๔ ชนิดคือ (๑) คินราชสีห์ (๒) กภาพราชสีห์ (๓) บัณฑุราชสีห์ และ (๔) เกศรราชสีห์ บรรดาราชสีห์ ๔ ชนิดนั้น เกศรราชสีห์ถึงความเป็นเลิศ บทว่า มีครุญไวยุ ความว่าผู้เป็นราชาของสัตว์ ๔ เทาทั้งหมด

อรรถกถาชั้นชกวรรคและอรรถกถาจตุกกนิบาต อังคุตรนิกายว่า บทว่า มิตราชา ไคแก่ เป็นราชาของหมู่มฤคทั้งปวง บทว่า อาสยา แปลว่าจากที่เป็นที่อยู่ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ออกจากถ้ำทองหรือถ้ำเงิน ถ้ำแก้วมณี ถ้ำแก้วมณี ถ้ำมโนลีลา อนึ่งราชสีห์นี้เมื่อออกขอมออกควยเหตุ ๔ ประการ คือ

- (๑) ถูกความมืดเบียดเบียน ก็ออกเพื่อต้องการแสงสว่าง
- (๒) ปวดอุจจาระปัสสาวะ ก็ออกเพื่อถ่ายอุจจาระปัสสาวะ
- (๓) ถูกความหิวเบียดเบียน ก็ออกเพื่อหาอาหาร
- (๔) ถูกความกำหนัดเบียดเบียน ก็ออกเพื่อเสพสัทธรรม

แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ความว่า ออกเพื่อหาอาหาร บทว่า วิชมกติ ความว่า เมื่อถึงเท่าหลังทั้งสองข้างเสมอกันชนพื้นถ้ำทองหรือพื้นถ้ำเงิน พื้นถ้ำแก้วมณี พื้นถ้ำแก้วมณี พื้นถ้ำมโนลีลาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเหยียดขาหน้าทั้งสองไปข้างหน้าโยกส่วนหลังของสรีระไปทางส่วนหน้า แอนหลังยกคอกขึ้นทำโพรงจุมูกังฟักพาคเหมือนเสียงฟ้าผ่า สลักขลุ่ยที่กลิ้งตัว ชื่อว่าสลักกาย ก็แลราชสีห์นั้นยามวิ่งไปมาบนพื้นเป็นที่สลักกาย สรีระของราชสีห์ที่วิ่งเล่นจะปรากฏราวกะว่าลูกไฟที่หมุนไปรอบ ๆ ในที่มืด บทว่า อนุวีโลเกติ มีคำถามว่า เหตุไรราชสีห์จึงต้องเหลียวดู ตอบว่า เพราะมีความเอื้อเพื่อต่อสัตว์อื่น ได้ยินว่าเมื่อราชสีห์นั้นบันลือสิงหนาท ปาณชาติมีช้าง ม้า โคป่าและกระบือเป็นต้น ซึ่งเที่ยวอยู่ในสถานที่ยุขระมีภูเขาและเหวเป็นต้น ย่อมตกลงไปในเหวบ้างในหลุมบ้าง ราชสีห์จึงเหลียว

ดูด้วยความเชื่อเพื่อต่อปามาชาติเหล่านั้น มีคำถามว่า ก็ชื่อว่าความเชื่อเพื่อของ
 ราชสีห์ซึ่งร้ายกาจกินเนื้อของสัตว์อื่นนั้นยังจะมีอยู่หรือ [๒๐] ตอบว่า ถูกแล้วยังมีอยู่
 จริงอย่างนั้นราชสีห์นั้นคิดว่า ประโยชน์อะไรของเราควยการฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก
 จึงไม่จับปามาชาติเล็ก ๆ เป็นอาหารของตนชื่อว่ายอมทำความเชื่อเพื่อควยประการ
 ณะนี้ จริงอยู่แม้เนื้อความว่า เราย่าทำให้ปามาชาติเล็ก ๆ ที่อยู่ในที่ขรุขระต้องถึง
 แก่ความตายเลย คังนี้ พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้ บทว่า สีนหาท นทติ ความว่า
 ยอมบันลือเป็นเสียงบันลือที่ไม่มากตัว ๒ ครั้งก่อน ก็แลเสียงบันลือของราชสีห์ซึ่ง
 ยืนบันลือ ๗ พื้นที่เป็นที่สลักกายนั้น ทำให้ประเทศประมาณ ๓ โยชน์โดยรอบมีเสียง
 ก้องเป็นอันเดียวกันควยประการณะนี้ หมู่สัตว์ ๒ เท้า และ ๔ เท้าที่อยู่ในระยะ
 ๓ โยชน์ ไคยยินเสียงก้องของราชสีห์นั้นแล้ว ก็ไม่อาจที่จะยืนอยู่ในที่ตามที่ยืนอยู่ได้

บทว่า โคจราย ปกกมติ ความว่ายอมไปเพื่อต้องการอาหาร มีคำถาม
 ว่า ไปอย่างไร ตอบว่า ก็ราชสีห์นั้นยืนอยู่ ๗ พื้นที่สลักกาย เมื่อระโคคทาง
 เบื้องขวาหรือเบื้องซ้ายยอมไคพื้นที่ประมาณอุสสะหนึ่ง เมื่อโคคขึ้นเบื้องบนยอม
 โคคขึ้นไค ๔ อุสสะบ้าง ๘ อุสสะบ้าง เมื่อวิ่งตรงไปบนที่รามยอมวิ่งไปไคตลอด
 ที่ประมาณ ๑๖ อุสสะบ้าง ๒๐ อุสสะบ้าง เมื่อวิ่งลงจากที่คินหรือจากภูเขายอมวิ่ง
 ไปไคตลอดที่ประมาณ ๖๐ อุสสะบ้าง ๘๐ อุสสะบ้าง ในระหว่างทางเห็นต้นไม้
 หรือโขคเขา เมื่อจะเสียงต้นไม้หรือโขคเขานั้นยอมหลักไปทางซ้ายหรือทางขวา
 หรือระโคคขึ้นเบื้องบนประมาณอุสสะหนึ่ง แต่ครันบันลือสิงหนาทในครั้งที่ ๓ แล้ว
 ยอมปรากฏภายในที่ประมาณ ๓ โยชน์ พร้อมกับกำการบันลือนั้นที่เคียว คือไปตลอด
 ๓ โยชน์ แล้วกลับมาขึ้นฟังเสียงครวญครางแห่งเสียงบันลือของตนได้เทียว ราชสีห์
 หลักไปควยความเร็วพลันอย่างนี้ บทว่า เขญฺยูเยน แปลว่าโดยมาก จริงอยู่ปามาชาติ
 ทั้งหลายกรันไคยินเสียงราชสีห์ พวกที่กลัวมีจำนวนมาก พวกที่ไม่กลัวมีน้อย มีคำถาม
 ว่าพวกที่ไม่กลัวไคแก่พวกไหน ตอบว่าไคแก่ราชสีห์ที่เสมอกัน ช้างอาชาไนย ม้า
 อาชาไนย โคอาชาไนย มูฐอาชาไนย พระชินาสพ ก็เพราะเหตุไค ปามาชาติ

เหล่านี้จึงไม่กลัวเล่า ราชสีห์ไม่กลัวเพราะคิดว่าเราชื่อว่าเป็นราชา ผู้เสมอกัน
โดยชาติ โคตร สกุล และความกล้า ช้างอาซาไนเป็นคนไม่กลัวเพราะความที่ตน
มีสัถกายทิวี่ (ความถือตัว) อย่างรุนแรง พระชินาสพไม่กลัวเพราะท่านละสลักราย-
ทิวี่ไคแล้ว [๒๑] ในบทธา มหิตธิโก เป็นคน บัณฑิตพึงทราบความเป็นสัตว์มีฤทธิ์มากโดย
การขึ้นบนพื้นสำหรับสลักรายแล้วกระโดดขึ้นประมาณอุสุภะหนึ่งทาง เบื้องขวาเป็นต้น
และทางตรงก็ไปไคประมาณ ๒๐ อุสุภะเป็นอาทิ พึงทราบความมีศักดิ์ใหญ่โดยความ
เป็นใหญ่แห่งบรรพการฤทธิเหลือ พึงทราบความมีอำนาจมาก โดยการที่สัตว์ทั้งหลาย
ฟังเสียงในระยะ ๓ โยชน์โดยรอบแล้วหนีไป

(เรื่องช้าง)

ส่วนช้างมี ๑๐ ชนิดโดยสกุล ค่ายเหคุนั้นในอรรถกถาสพสุตร ในนิทาน
วรรคจึงไคกล่าวไว้ว่ากำลังกายของพระตถาคตพึงทราบโดยลำดับแห่งสกุลช้าง
ดังคำที่พระโบราณจารย์กล่าวคำนี้ไว้ว่า

สกุลช้างมี ๑๐ สกุลเหล่านี้คือ (๑) กาฬาวกะ (๒) คังเคยยะ
(๓) บัณฑระ (๔) ตัมพะ (๕) ปิงคละ (๖) คันธะ
(๗) มงกล (๘) เหมวัต (๙) อุโบสถ (๑๐) ฉัททันต์

ก็สกุลช้างมี ๑๐ สกุลฉะนี้ บรรดาช้าง ๑๐ สกุลนั้น สกุลช้างธรรมคาพึง
เห็นว่า ชื่อกาฬาวกะ

กำลังกายของบุรุษ ๑๐ คน มีเท่ากับกำลังของช้างกาฬาวกะ เชือกหนึ่ง
กำลังของช้างกาฬาวกะ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของช้างคังเคยยะ เชือกหนึ่ง
กำลังของช้างคังเคยยะ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของช้างบัณฑระ เชือกหนึ่ง
กำลังของช้างบัณฑระ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของช้างตัมพะ เชือกหนึ่ง

กำลังของข้างคัมพะ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างบึงคละ เชือกหนึ่ง
 กำลังของข้างบึงคละ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างคันชะ เชือกหนึ่ง
 กำลังของข้างคันชะ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างมังคละ เชือกหนึ่ง
 กำลังของข้างมังคละ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างเหมวัต เชือกหนึ่ง
 กำลังของข้างเหมวัต ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างอุโบสถ เชือกหนึ่ง
 กำลังของข้างอุโบสถ ๑๐ เชือก มีเท่ากับกำลังของข้างฉัททันต์ เชือกหนึ่ง
 [๒๒] กำลังของข้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก มีเท่ากับของพระตลาคตพระองค์เดียว

กำลังนี้แหละ เรียกว่ากำลังกล่าวคือนารายณะบ้างก็ได้ กำลังนี้นั้นมีเท่ากับ
 กำลังของข้างหนึ่งพันโกฏิเชือก โดยการนับข้างธรรมคา และเท่ากับกำลังของบุรุษ
 หนึ่งหมื่นโกฏิคนโดยการนับบุรุษ ในอรรถกถาสกนินาตอังกุตตรนิกาย สีนาทสูตร
 และญาณวิภังค์ก็มีเนื้อความเหมือนกัน แม้ในชัตติยวรรคก็กล่าวไว้ว่า

สกฺขชามังคฺคํไปนํคํ (๑) กภาพวกะ (๒) คังเคยยะ
 (๓) ปัตตระ (๔) คัมพะ (๕) บึงคละ (๖) คันชะ
 (๗) มงคละ (๘) เหมะ (๙) อุโบสถ (๑๐) ฉัททันต์

ฎีกาแห่งชัตติยวรรคนั้นว่า ข้างเหล่านี้ได้แก่กภาพวกะเป็นต้นเป็นสกฺขชามังคฺคํ
 ชื่อว่าหัตถิ หนึ่งบรรดาข้างเหล่านี้ ข้างกภาพวกะมีกำลังเท่าบุรุษ ๑๐ คน ข้างคังเคยยะ
 มีกำลังเท่ากับกำลังข้างกภาพวกะ ๑๐ เชือก ฟังนำไปอย่างนี้จนถึงข้างฉัททันต์ ก็แต่ว่า
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระกำลังเท่ากับกำลังข้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก ควฺยเหตุนี้แล
 พระผู้มีพระภาคจึงทรงพระกำลังเท่ากับกำลังข้างหนึ่งพันโกฏิเชือกโดยการนับข้างกภาพวกะ
 หรือเท่ากับกำลังบุรุษหนึ่งหมื่นโกฏิคนโดยการนับบุรุษ อรรถกถามหาปรินิพพานสูตรว่า
 หนึ่งในคาถาประพันธ์นี้ว่า

ข้างโคจรี ข้างกภาพวกะ ข้างคังเคยยะ ข้างบึงคละ ข้างปัพพเตยยะ
 ข้างเหมวัต ข้างคัมพะ ข้างมันหากินี ข้างอุโบสถ และข้างฉัททันต์
 ทั้ง ๑๐ เหล่านี้ เป็นข้างสูงสุดของสกฺขชามังคฺคํทั้งหลาย

กำลังของข้างธรรมาคือข้างโคจร ๑๐ เชือก จึงเท่ากับกำลังของข้างกาฬวาระเชือกหนึ่ง โดยการคำนวณที่เพิ่มจำนวนคุณควย ๑๐ เช่นนี้ควยอาการอย่างนี้ก็จะเป็นกำลังเท่ากับข้างธรรมาคาหนึ่งพันโกฏิเชือก

ฎีกาหาปรินิพพานสูตรนั้นว่า แต่ในอรรถกถาธรรมนิคาย ข้างบางชนิดมาโดยประการอื่นจากที่กล่าวแล้วนี้ พึงเห็นความแตกต่างนั้นสักแต่ว่าชื่อของข้างเหล่านั้น ต่อไปนี้เป็นคำวินิจฉัยสำหรับทำการสันนิษฐานในเรื่องนี้แต่เบื้องต้น คือข้างกาฬวาระเชือกหนึ่งทรงกำลังเท่ากับบุรุษ ๑๐ คน ข้างคังเคยยะเชือกหนึ่งทรงกำลังเท่ากับกำลังข้างกาฬวาระ ๑๐ เชือก และเท่ากับบุรุษ ๑๐๐ คน ข้างบัตระเชือกหนึ่งทรงกำลังเท่ากับกำลังข้างคังเคยยะ ๑๐ เชือก จึงเท่ากับกำลังข้างกาฬวาระ ๑๐๐ เชือก และเท่ากับบุรุษ ๑,๐๐๐ คน พึงนำไปโดยนัยนี้ควยประการนี้ และต่อไปนี้เพียงเป็นข้อสังเกต

ข้างคัมพะเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างบัตระ ๑๐ เชือก ข้างคังเคยยะ ๑๐๐ เชือก ข้างกาฬวาระ ๑,๐๐๐ เชือก และเท่ากับบุรุษ ๑๐,๐๐๐ คน

ข้างบิงคละเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างคัมพะ ๑๐ เชือก ข้างบัตระ ๑๐๐ เชือก ข้างคังเคยยะ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างกาฬวาระหนึ่งหมื่นเชือกและเท่ากับบุรุษหนึ่งแสนคน

ข้างคันระเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างบิงคละ ๑๐ เชือก ข้างคัมพะ ๑๐๐ เชือก ข้างบัตระ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างคังเคยยะ ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างกาฬวาระหนึ่งแสนเชือกและเท่ากับบุรุษหนึ่งล้านคน

ข้างมงคลเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างคันระ ๑๐ เชือก ข้างบิงคละ ๑๐๐ เชือก ข้างคัมพะ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างบัตระ ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างคังเคยยะหนึ่งแสนเชือก ข้างกาฬวาระหนึ่งล้านเชือก และเท่ากับบุรุษสิบล้านคน

ข้างเหมะเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างมงคล ๑๐ เชือก ข้างคันธะ
๑๐๐ เชือก ข้างปิงคละ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างคัมพะ ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างปัดพระ
หนึ่งแสนเชือก ข้างคังเคยะหนึ่งล้านเชือก ข้างกาฬาวะสิบล้านเชือก และเท่า
กับบุรุษหนึ่งร้อยล้านคน

ข้างอุโบสถเชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างเหมะ ๑๐ เชือก ข้างมงคล
๑๐๐ เชือก ข้างคันธะ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างปิงคละ ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างคัมพะ
หนึ่งแสนเชือก ข้างปัดพระหนึ่งล้านเชือก ข้างคังเคยะสิบล้านเชือก ข้างกาฬาวะ
หนึ่งร้อยล้านเชือก และเท่ากับบุรุษหนึ่งพันล้านคน

ข้างฉัททันต์เชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับข้างอุโบสถ ๑๐ เชือก ข้างเหมะ
๑๐๐ เชือก ข้างมงคล ๑,๐๐๐ เชือก ข้างคันธะ ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างปิงคละ
หนึ่งแสนเชือก ข้างคัมพะหนึ่งล้านเชือก ข้างปัดพระสิบล้านเชือก ข้างคังเคยะ
หนึ่งร้อยล้านเชือก ข้างกาฬาวะหนึ่งพันล้านเชือก และเท่ากับบุรุษหนึ่งหมื่นล้านคน

[๒๔]

เพราะฉะนั้นข้างฉัททันต์ ๑๐ เชือกจึงมีกำลังเท่ากับข้างอุโบสถ ๑๐๐ เชือก
ข้างเหมะ ๑,๐๐๐ เชือก ข้างมงคล ๑๐,๐๐๐ เชือก ข้างคันธะหนึ่งแสนเชือก
ข้างปิงคละหนึ่งล้านเชือก ข้างคัมพะสิบล้านเชือก ข้างปัดพระหนึ่งร้อยล้านเชือก
ข้างคังเคยะหนึ่งพันล้านเชือก ข้างกาฬาวะหนึ่งหมื่นล้านเชือก และเท่ากับบุรุษ
หนึ่งแสนล้านคน

ด้วยเหตุนี้ในอรรถกถาทั้งหลายจึงไต่ถามกันว่า พระศาสดาทรง
พระกำลังเท่ากับกำลังของข้างหนึ่งหมื่นล้านเชือกโดยการนับข้างธรรมคา ทรงพระ
กำลังเท่ากับกำลังของบุรุษ หนึ่งแสนล้านคนโดยการนับบุรุษ

ก็บรรดาข้างเหล่านั้น ถิ่นที่อยู่ของข้างฉัททันต์ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้
ในอรรถกถามีอรรถกถาฉัททันตชาคกเป็นต้นแล้ว จริงอยู่ในอรรถกถาเหล่านั้นได้
กล่าวไว้ว่า ณ โอกาสเป็นที่กระทบแห่งน้ำและลมที่มูมทิตตะวันออกเฉียงเหนือของสระ

อันแวดล้อมไปด้วยภูเขาทั้ง ๗ ลูกมีต้นไม้ใหญ่ ลำต้นของต้นไม้เหล่านั้นวัดรอบได้ ๕ โยชน์ สูง ๗ โยชน์ กิ่งทั้ง ๔ ใน ๔ ทิศประมาณ ๒ โยชน์ กิ่งที่พุ่งขึ้นไปตรงก็ ๒ โยชน์ เท่ากัน ด้วยประการฉะนี้ ต้นไม้นั้นนับส่วนสูงตั้งแต่โคนขึ้นไปก็ประมาณ ๑๓ โยชน์ จากปลายกิ่งพากนี้ถึงปลายกิ่งพากโน้นประมาณได้ ๑๒ โยชน์ ประดับด้วย ย่านไทร ๘,๐๐๐ ย่าน ค้างามส่งาจุฏฐาเขาแก้วมณีอันเกลี้ยง อนึ่งที่สุวรรณบรรพต ในเบื้องทิศตะวันตกแห่งสระฉัททันต์มีถ้ำทองประมาณ ๑๒ โยชน์ พญาช่างนามว่า ฉัททันต์แวดล้อมด้วยช่าง ๘,๐๐๐ เชือก อยู่ในถ้ำทองในเวลาฝนชุก ครั้นถึงฤดูร้อน ก็ยื่นรับน้ำและลมอยู่ในระหว่างย่านไทรที่โคนต้นไม้ใหญ่

ช่างบริวารของช่างฉัททันต์เป็นพวกเที่ยวไปในอากาศ ด้วยเหตุนี้ใน อรรถกถาฉัททันต์ชาคกจึงไถ่กล่าวไว้ว่า ช่างตัวประเสริฐ ๘,๐๐๐ เชือกเข้าไปอาศัย สระฉัททันต์อยู่ในหิมวันตประเทศ เป็นช่างมีฤทธิ์ไปได้ในอากาศ [๒๕] โดยตระกูล ด้วยประการฉะนี้ ส่วนช่างมีช่างเอราวัณเป็นต้นชื่อว่าช่างประจำทิศ ด้วยเหตุนี้ในสักกกัณฑ์จึงไถ่กล่าวไว้ว่า

ช่างเอราวัณ ช่างปุลทริก ช่างวามณะ ช่างกมุท
ช่างอัญชนะ ช่างนุพพนต์ ช่างสิัพพมมะ ช่างสุปปติกะ
เป็นช่างประจำทิศ

และในฎีกาแห่งสักกกัณฑ์นั้นไถ่กล่าวไว้ว่า ช่าง ๘ ชนิดมีช่างเอราวัณ เป็นต้น ชื่อว่าช่างประจำทิศ เพราะรักษาทิศบูรพาเป็นอาทิ การกล่าวเชื่อมทิศมี ทิศของช่างเอราวัณเป็นต้น มีการระบุชื่อว่าปาจิณวารณะเป็นอาทิเป็นอรรถ ส่วนช่าง พังของช่างเหล่านี้คือ

อัทมกุ กาบิลลา ปิงกลา อนุปักกมา ตัมพวันณี
สุภตันตี ลิงคณา อัญจนาวคี

ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ ข้าเอาจวันชื่อปาจิณวารณะรักษาติศบูรพา มีข้างฝั่งชื่ออัพภมุ ข้างบุณฑริกชื่อ อนุทิสวารณะรักษาติศอากเนย์ มีข้างฝั่งชื่อกาบิลา ข้างกมุทชื่ออนุทิสวารณะ รักษาติศหริค มีข้างฝั่งชื่ออนุปักกมา ข้างอัญชนะชื่อปิติวารณะ รักษาติศประจิม มีข้างฝั่งชื่อคัมพวณดี ข้างบุปพหนคชื่ออนุทิสวารณะรักษาติศพายัพ มีข้างฝั่งชื่อสุภทนต์ มีข้างฝั่งชื่อคัมพวณดี ข้างบุปพหนคชื่ออนุทิสวารณะรักษาติศอุคร มีข้างฝั่งชื่อสิงคนา ข้างสุปตติเกชื่ออนุทิสวารณะรักษาติศอีสาน มีข้างฝั่งชื่ออัญจนาวดี ข้างเหล่านั้นรวม เป็น ๑๖ เชื่อกอย่างนี้ ควยประการฉะนี้

[๖๖] โอกาสเป็นที่อยู่เนื่องนิตย์ของสัตว์กิจจานทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้คือ เจริงเขาสิเนรุ เป็นต้นเป็นที่อยู่อาศัยของพวกนาค มีนาคพวกกัมพลและอัศคร เป็นต้น ป่าจิวเป็นที่อยู่ของพวกครุฑ ประเทศมีดำทอง เป็นต้น เป็นที่อยู่อาศัยของพวกราชสีห์ สระฉัตตันต์ เป็นต้น เป็นที่อยู่อาศัยของพวกช้าง ดังนี้ พร้อมควयरูปชั้นนั้น ๆ บัณฑิต พึงทราบว่าเป็นกำเนิดแห่งกิจจานอย่างนี้ ควยประการฉะนี้

(เรื่องแคนแห่งเปรต)

แมพวกเปรตก็มีมีใจน้อย ควยสามารถแห่งเขควัตถุปรมเปรต และอิฐสังขลิก เปรตเป็นต้น เปรตเหล่านั้นเมทั้งหมคมมาแล้วในอรรตถาเปตวัตถุคักวณสังยุคและ วินีตวัตถุ ส่วนที่อยู่อาศัยของเปรตเหล่านั้นมาในอรรตถาทังหลายมีอาทิอย่างนี้คือ ในอรรตถาเขควัตถุปรมเปรตว่า เมื่อเข้าถึงหมอน์เลวไคบังเกิดเป็นเทวดาบนคันไทร ใหญ่ มีเงาอันชิดอันปรากฏเป็นเทือกเขาและในอรรตถาสูกร เปตวัตถุว่า เขาตายแล้ว ก็บังเกิดในนรกหมกใหม่อยู่ในนรกนั้นสิ้นพุทธรันครหนึ่งแล้วเกิดเป็นเปรตถูกความทิว กระจายครอบงำที่ เจริงเขาคิณณฎฎไกลักรุงราชคฤห์ในพุทธรูปบาทกาลนี้ควยส่วนอันเหลือ ลงแห่งวิบากของกรรมนั้น และในอรรตถามิตถุทริกเปตวัตถุว่า เขาจวนในเวลา กลางคืนทำปาณาติบาตแต่ในกลางวันเท่านั้น ครันโดยสมย์อื่นเขาตายแล้วเกิดเป็น

เวมานิกเปรตโกลด์รุกราชกฤห์ เสวยทุกข์ใหญ่หลวงตลอดภาคกลางวัน ครั้นกลางคืน ก็เพียบพร้อมบำเรออยู่ควายกามคุณหา

[๖๓] จริงอยู่ ที่อยู่อาศัยของพวกเปรตมีเปรตอยู่เชิงเขาเป็นต้น มีอยู่ในที่ทั้ง หลายมีที่โกลด์เมืองราชคฤห์เป็นต้น เหตุนั้นในอรรถกถาเทวตาสังยุตจึงโลกกล่าวไว้ ว่าโคยีนวามหาเปตโลก แวดล้อมรอบกรุงราชคฤห์ ในอรรถกถาจุตตปาราชิกก็ เหมือนกัน ฎีกาเทวตาสังยุตว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โสทกุมภินรกท่านประสงค์ เอาในคำว่ามหาเปตโลโกนี้ แต่แม้กระนั้นที่อยู่ของเปรตเป็นล้านมากก็มีอยู่ระหว่าง เชิงเขาและป่าโคยรอบพระนครโคยแต่ที่เดียว เนื้อความนี้นั้นพึงแสดงด้วยพระบาลี แห่งเปตวัตถุและด้วยลักษณะสังยุต

ฎีกาจุตตปาราชิกว่า บทว่าเปตโลโก โกลด์แก่เป็นที่อยู่ของพวกเปรต อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โสทกุมภินรกท่านประสงค์เอาในคำว่าเปตโลโกนี้ ส่วนที่ อยู่ของเปรตจำนวนมากก็มีอยู่ในระหว่าง เชิงเขาและป่าโคยรอบเมืองโคยแต่ที่เดียว เนื้อความนี้พึงแสดงด้วยพระบาลีแห่งเปตวัตถุ ลักษณะสังยุต และด้วยพระบาลีแห่งวินิต วัตถุนี้

อรรถกถา कुमार เปตวัตถุว่า โคยีนว่าในกรุงสาวัตถี โอรส ๒ องค์ของ พระเจ้าโกศลเป็นหนุ่มรูปงาม มีเวมาในความเป็นหนุ่มทำชู้ด้วยภริยาของผู้อื่น ครั้นสิ้น พระชนม์แล้วไปเกิดเป็นเปรตอยู่บนสันตภูเมือง อรรถกถาคนเปตวัตถุว่าโคยีนว่า มนุษย์เป็นอันมากในพระนครสาวัตถีรวมพวกกันเป็นผู้ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใส มีจิตอัน มลทินคือความตระหนี่คุ่มมุ่มใจ เบือนหน้าหนีจากบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น ดำรงชีวิต อยู่สิ้นกาลนาน ครั้นกายแตกทำลายก็ไถ้ไปเกิดในกำเนิดเปรตโกลด์พระนคร

[๖๔] โอกาสเป็นที่อยู่ประจำของพวกเปรตพร้อมด้วยรูปชั้นนั้น ๆ พึงทราบว่า แคนแห่งเปรตอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้

จบกล่าวด้วยเปรตวิสัย

(เรื่อง เทวภูมิ)

(อธิบาย เทวศัพท์)

อนึ่งอรรถแห่งเทวศัพท์ในคำว่า เทวภูมิ นี้พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาخمมทตวิภังค์ว่า ชื่อว่าเทวะ เพราะอธิบายว่ายอมเล่นควายกามคุณห้า หรือยอมรุ่งเรื่องควายอิทธิวิเศษมีประการต่าง ๆ อนึ่งในอรรถกถามูลปริยายสูตรและอรรถกถาสังยุตตนิกาয়া ชื่อว่าเทวะเพราะอรรถว่ายอมเล่น อธิบายว่า ย่อมสนุกควายกามคุณห้า อีกประการหนึ่งยอมรุ่งเรื่อง คือสว่างไสวด้วยฤทธิ์ของตน และในอรรถกถามหาสีหนาทสูตรว่า ชื่อว่าเทวะเพราะอรรถว่าเล่นควายกามคุณห้า และรุ่งเรื่องควายอานุภาพของตน ๆ และในฎีกามหาสีหนาทสูตรนั้นว่า ชื่อเทวะเพราะอรรถว่าชนทั้งหลายยอมยิดถือว่าเป็นสรณะ. อีกประการหนึ่ง ชนทั้งหลายยอมชมเชย และในอรรถกถาปฐมปิฎกวิมานกั้วา ชื่อเทวะเพราะอรรถว่า ย่อมเล่น ย่อมสนุกสนานควายบุญฤทธิ์ของตน ย่อมยินดีควายกามคุณห้า อีกนัยหนึ่ง ย่อมรุ่งเรื่อง คือ สว่างตามนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังหรือว่าย่อมไปโดยการไปในอากาศ ก็เนื้อความนั้นพึงเห็นว่าท่านกล่าวไว้เฉพาะอุปบัติทิเทพเท่านั้น

ส่วนในฎีกาปฏิฐานกล่าวไว้ควายสามารถเทวะ ๓ อย่างว่า ชื่อว่าเทวะ เพราะอรรถว่า เล่น คือสนุก ไคแก่เพลิดเพลิน ควายกามคุณห้าเป็นต้น อีกนัยหนึ่งยอมอยู่ในกามคุณห้าเป็นอาทิเหล่านั้น และปรารภจะชนะข้าศึกด้วยการประกอบความเป็นผู้สามารถในอันที่จะชนะ เมื่อให้และรับสักการะเพื่อฐานะมีอิสริยฐานะเป็นต้น และเมื่อพร้าสอนคนในเรื่องนั้น ๆ ชื่อว่าย่อมว่ากล่าว ย่อมรุ่งเรื่องควายความรุ่งเรื่องอันถึงแล้วควายอานุภาพแห่งการประกอบบุญ และไปสู่วิสัยอันงงามยิ่งโดยไม่มีอะไรขัดข้อง [๒๕] หรือเพราะอรรถว่าสามารถควายการยังสิ่งที่ปรารภนาให้สำเร็จได้ อีกนัยหนึ่งผู้ที่ปรารภจะสลัดถอนความพินาศนั้น ๆ ออก พึงยิดถือหมู่เทวะว่าเป็นสรณะ

เป็นผู้รับหน้า อีกประการหนึ่งฟังชมเชยหรือยักตื้อประกอบไว้ด้วยความงามอย่าง พิเศษ

ส่วนในสัทนทีปกรณ์ ไกล่ลาวคำไซเฉพาะส่วนหนึ่งไว้ว่า พระราชา ชื่อว่าเหาะ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น คือ สนุก กระทำความเป็นใหญ่ในวิสัยของตน เหาะชั้นจาตุมหาราชเป็นคน ชื่อว่าเหาะ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น คือสนุกควายกาม- คุณห้า อีกนัยหนึ่ง ย่อมปรารณาเพื่อจะชนะปฏิปักษ์ ย่อมบอกสิ่งที่ควรและไม่ควร แก่ชาวโลก ย่อมรุ่งเรื่องด้วยความรู้เรื่องแห่งสรีระอย่างยิ่ง ย่อมได้รับสรรเสริญ จากผู้ทองการภาวะนั้น จนทั้งหลายปรารณาจะไคยินและไคยั้ง เพราะประกอบด้วย ความงามอย่างวิเศษ ย่อมไปไคไคไม่มีอะไรชักขวางสู่ที่ตามปรารณา และย่อมสามารถ ที่จะยังกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จไคไคเพราะถึงพร้อมด้วยอานุภาพ วิสุทธิเทพชื่อว่า เหาะ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น คือสนุกด้วยการ เล่นในฉานอันยอกเยียม ย่อมปรารณาที่ จะชนะกิเลสอันเป็นปฏิปักษ์ และกล่าวอรรถอันเป็นวิสัยแห่งญาณวิเศษอันสุขุมยิ่ง ย่อมรุ่งเรื่องด้วยความรู้เรื่องแห่งญาณอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งจากเปือกตม คือโทษแห่ง กิเลสทั้งปวง ย่อมไครับยกย่องจากผู้มีสภาวะธรรมอันรู้แจ้งแล้ว เพราะประกอบด้วย คุณวิเศษอันปราศจากมลทินอย่างยิ่ง ไคไร ๆ ก็อยากเห็น อยากฟัง อยากบูชา เพราะ เป็นบุญเขตอันยอกเยียม ห่านไปสู่อมตมหานิพพานด้วยการไปที่ไม่มีการกลับมาอีก และย่อมสามารถรู้วาระจิตแล้วชักจูงสัตว์เหล่านั้น ๆ ไว้ในประโยชน์เกื้อกูลได้ จนถึง ให้ดำรงอยู่ในความสุข คือ อมตมหานิพพาน

อนึ่งเหาะเหล่าไคอันอาจารย์กล่าวอยู่อย่างนี้ เหาะเหล่านั้นเป็นทิว ธาตุ ในความหมายว่า กีฬา การ เล่น วิชิตีสา ความหวังพิชิต พวยหาร การกล่าวต่าง ๆ สุขี ความรุ่งเรื่อง ฤติ การชมเชย กนฺติ ความรักไคไร คติ การไป และ สติ ความสามารถ

กับรรคาอรรถเหล่านั้นที่ชื่อว่า กีฬา ไคแก่ความสนุก หรือการอยู่ ชื่อว่า ลลนา ไคแก่ความรื่นรมย์ด้วยสามารถการเสวยอารมณ์ที่สนุกสนาน ชื่อว่าวิหาร คือ

ความเป็นไปแห่งอาการ มีการเปลี่ยนอิริยาบถเป็นต้น ชื่อว่าวิชิตีสา ไคแก่ความหวังเพื่อชยชนะอันพิเศษ ชื่อว่าพวยหาร ไคแก่การกล่าว ชื่อว่าชุตติคือองงาม ชื่อว่าอุติ ไคแก่การไครับคำชม ชื่อว่ากนติ ไคแก่ความเป็นผู้นำรักใคร ชื่อว่าคติ ไคแก่การไป ชื่อว่าสตุติ ไคแก่ความสามารถ ทิว ธาตุ เป็นไปในอรรถเหล่านี้ อนึ่งบรรดาอรรถเหล่านี้อรรถแห่งคำว่า อุติ กนติ บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกัมมสาธนะ

อรรถ ๒ อย่าง มีกีฬาเป็นต้น พึงเห็นว่าเป็นกัมมสาธนะ แต่อาจารย์บางพวกท่องเที่ยวทิวธาตุเป็นไปในอรรถว่ากีฬา วิชิตีสา พวยหาร ชุตติ อุติ กติ อาจารย์บางพวกถึงบทว่าคติเสีย ท้องว่า ชุตติอุติสุ. บางพวกถึงบทว่า อุติ ท้องว่า ชุตติคติสุ แต่บางพวกปรารภนา ทิว ธาตุ แม้ในอรรถว่า สตุติ อุติ กนติ เพราะเหตุอันเนื้อความ ๘ อย่าง มีกีฬาเป็นต้น ของทิว ธาตุ ทานไคกล่าวไว้แล้ว บรรดาอรรถทั้ง ๘ อย่างนั้น อรรถว่ากีฬาเท่านั้นเหมาะแก่กับพวกสมมติเทพ ส่วนอรรถแม่ทั้ง ๘ อย่างควรกับเทพอีก ๒ ประเภทนอกนี้

แต่ว่าในรัชมทพวิภังคกล่าวไว้ว่า บทว่า เทวา ไคแก่เทพทั้ง ๓ มี สมมติเทพ อุบัติคติเทพ วิสุทธีเทพ พระราชา พระเทวี พระกุมาร ชื่อว่า สมมติเทพ เทพเริ่มแต่ชั้นจาคุมหาราชจนถึงเทพชั้นสูงกว่านั้นขึ้นไปชื่อว่าอุบัติคติเทพ พระอรหันต์เรียกว่าวิสุทธีเทพ

อรรถกลาเทวธรรมชาคกว่า บทว่า เทวา ไคแก่เทพ ๓ พวก คือ สมมติเทพ อุบัติคติเทพ วิสุทธีเทพ บรรดาเทพ ๓ พวกนั้น กษัตริย์ทั้งหลายมี พระราชาและพระกุมารเป็นต้น ชื่อว่าสมมติเทพ เพราะเป็นผู้ที่ชาวโลกรับรู้อมกันว่าเทวะจำเคิมแต่ครั้งพระเจ้ามหาสมมตราช เทพที่เกิดในเทวโลกชื่อว่าอุบัติคติเทพ พระชีนาสพชื่อว่าวิสุทธีเทพ สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ว่าพระราชา พระเทวี พระกุมารชื่อว่าสมมติเทพ เทพที่สถิตอยู่ที่พื้นดิน จนถึงเทพในชั้นสูงกว่านั้นขึ้นไปชื่อว่าอุบัติคติเทพ พระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพชื่อว่าวิสุทธีเทพ

[๗๑]. ส่วนในอรรถกถาอุลปรียายสูตรก็กล่าวถึงเทพ ๓ ประเภทไว้โดยนัยว่า
 เทศิวธา สมมติเทวา เป็นอาทิ แต่ในอรรถกถาปฐมปิฐวิมานกล่าวไว้ว่า
 เทวศัพท์ในคำว่า เทวี มาแล้วควยสามารถแห่งสมมติเทพในคำมีอาทิว่า ข้าแต่เทวะ
 พระนคร ๔๘,๐๐๐ เหล่านี้มีภุสวาทิราชธานีเป็นประมุขของพระองค์ก็มีอยู่ ข้าแต่
 เทวะขอพระองค์ได้โปรดพวยพระทัยในพระนครเหล่านี้ โปรดกระทำความห่วงใยใน
 แวนแคว้นเถิด ทั้งนี้ เทวศัพท์มาในความหมายแห่งวิสุทธิตเทพ ในคำมีอาทิว่า อาสนะ
 ของพระผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้ทรงเห็นเฉยธรรมทั้งปวงนั้น ก็เมื่อความเป็นนคติเทพ
 แห่งบรรดาวิสุทธิตเทพของพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านกล่าวไว้แล้ว เนื้อความนี้จึงเป็นอัน
 กล่าวแล้วแก่เทพนอกนี้ควยประการฉะนี้ เทวศัพท์มาในความหมายแห่งอุปบัติเทพในคำ
 เป็นต้นว่า เทพชั้นจตุศุมหาราช เป็นเทพมีวรรณะงามมีความสุขมาก แม้เทวศัพท์
 ในที่นี้ก็พึงทราบว่าจะหมายถึงอุปบัติเทพ

ศัพท์นคติปรณว่า เทวศัพท์มาในความหมายว่า อชฎากาศ ในคำมีอาทิว่า
 ในอากาศที่บริสุทธิต คือที่ปราศจากวลาหก มาในอรรถว่าเมฆ ในคำมีอาทิว่า ฝนถูก
 ต้องคนละเล็กคนละน้อย มาในอรรถว่าชัตติยะ ในคำมีอาทิว่า ถิ่นนี้เป็นพระเทวกุมาร
 มาในอรรถว่าอิสริยยบุคคล ในคำมีอาทิว่า ข้าแต่เทวะ ข้าพระองค์ไม่เห็นภัยอะไร ๆ
 จากสำนักพระราชอื่นในชมพูทวีปทั้งสิ้น มาในอรรถว่าอุปบัติเทพ ในคำมีอาทิว่า
 ชะรอยจะเป็นเทวะผู้เพียบพร้อมพร้อมทั้งพร้อมขำเรออยู่ควยกามคุณห้า มาในอรรถว่า
 วิสุทธิตเทพ ในคำมีอาทิว่า ซึ่งพระพุทธานุเจ้าผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสารถีฝึกคนที่
 ควรฝึก มีกามูลปรียายสูตรก็มีข้อความเหมือนกัน แต่ในกามูลปรียายสูตรนั้นมีได้
 กล่าวความที่เทวศัพท์มาในอรรถว่าอิสริยยบุคคลและวิสุทธิตเทพ

ก็ในที่นี้ประสงค์เอาอุปบัติเทพ [๗๒] เพราะฉะนั้นจึงถือเอาความในคำนี้ว่า
 ภูมิแห่งเทวะ กล่าวคือเทพโดยอุปบัติ ชื่อว่าเทวภูมิ อีกนัยหนึ่งเพราะในกัมปิฐม-
 ปาราชิกกล่าวไว้ว่า ชั้นนี้กับโอกาส ท่านกล่าวไว้ควยนิรยคติ มนุสสคติ และเทวคติ

และเพราะในฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะก็กล่าวไว้ว่า ในที่นี้ภูมि เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์
 ชื่อว่ามนุษย์ แม้ในบทที่เหลือก็อย่างนี้ ฉะนั้นอธิบายในเทวภูมินี้ว่า ภูมिคือ
 เทวะ ชื่อว่า เทวภูมि ก็เป็นอันใช้ได้

(อธิบายศัพท์ว่า เทวภูมि)

ก็เทวภูมินั้นมี ๒๕ อย่างคือ

- (๑) วิวระ (ช่อง)
- (๒) ภูมิ (แผ่นดิน)
- (๓) อากาศ
- (๔) จากุมหาราชิก
- (๕) คาวกิงส์
- (๖) ยามา
- (๗) กุสิต
- (๘) นิมมานรดี
- (๙) ประณีมิทวสวัตคี
- (๑๐) พรหมปาริสัชชา
- (๑๑) พรหมบุโรหิต
- (๑๒) มหาพรหม
- (๑๓) ปริตตภา
- (๑๔) อัมมาณาภา
- (๑๕) อากัสรา
- (๑๖) ปริตสุภา
- (๑๗) อัมมาณสุภา
- (๑๘) สุภกนิหา

- (๑๘) อสังกัณฐ์
- (๒๐) เวทีปณลา
- (๒๑) อวิหา
- (๒๒) อคัปปา
- (๒๓) สุทิสสา
- (๒๔) สุทิสสี
- (๒๕) อกนิฐรา
- (๒๖) อากาสนัญจายตนภูมิ
- (๒๗) วิญญาณัญจายตนภูมิ
- (๒๘) อากัญจัญจายตนภูมิ
- (๒๙) เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

บรรดาบทเหล่านั้นชื่อว่าวิโร ไก่แกของแผ่นดินในพื้นที่เบื้องล่างของภูเขา
 สีนรุ ของนั้นเป็นที่อยู่ของพวกอสูร ด้วยเหตุนั้นในฐีกาสังยุตตนิกายจึงได้กล่าวไว้
 ว่า ก็ช่องว่างแห่งหนึ่ง ยาวและกว้างด้านละ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ มีกรรมเป็นปัจจัย
 มีฤดูเป็นสมุฏฐาน พื้นเบื้องล่างของภูเขาสินรุปรากฏแก่พวกอสูรรวกระว่าช่องว่าง
 อันปรากฏแล้วแก่ความคึกคักภายในแผ่นดินฉะนั้น บทว่าภูมิ ไก่แกสถานที่อันต่อเนื่อง
 กับแผ่นดินแห่งอื่นเว้นชั้นจาตุมหาราช และชั้นดาวดึงส์ จักว่าเป็นที่อยู่ของพวกภูมเทวดา
 จริงอยู่พวกภูมเทวดาอยู่อาศัยในที่อันเนื่องด้วยแผ่นดินนั้น ๆ เพราะเหตุนี้ในอรรถถา
 มหาสมัยสูตรจึงกล่าวไว้ว่า บทพระคาถาว่า ยตถ ภูมมา ทสฺสสิตา ความว่า [๗๓]
 ภูมเทวดามีในที่ใด ๆ ก็ล้วนอยู่อาศัยในที่นั้น ๆ. บทว่า อากาโส ความว่าอากาศ
 ตามปรกติซึ่ง เป็นที่อยู่อาศัยของพวกอากาศัญญูเทวดา ส่วนอรรถแห่งวิวิคตัพพีเป็นต้น
 พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ

จริงอยู่ พระฐีกาจารย์ได้กล่าวไว้ในฐีกาปาตาลวรรคว่า ชื่อว่าวิระ
 เพราะวิเคราะห์ว่ามีระคือเครื่องกันไปปราศแล้ว ฐีกาสักคณทัว่า ชื่อว่าอากาศ

เพราะวิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องจักรแข็งคือแจ่มแจ้งอย่างยิ่งของรูปที่เคลื่อนไปและหยุด
อยู่ อีกประการหนึ่ง ชื่อว่าอากาศ เพราะวิเคราะห์ว่า ไกลไม่ได้ คือ ทำให้เกิด
รอยไม่ได้

(กามาวจรเทพ ๒ ชั้น)

ฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะว่า เทพชื่อว่าจาตุมหาราชิกะ เพราะอรรถว่ามีความ
ภักดีในท้าวมหาราชทั้ง ๔ อีกประการหนึ่ง เทพเหล่านั้นมีในชั้นจาตุมหาราชอันเป็น
ที่อยู่อาศัยของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ฎีกาสมจิตสูตรว่าเหล่าเทพชื่อว่าจาตุมหาราชิกะ
เพราะเทพ ๔ องค์ คือ ท้าวธรรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร
เป็นมหาราชของเทพเหล่านั้น

อรรถกถาเทวตาสังยุตว่า เทวโลกชั้นที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ชื่อว่าหมู่ดาวดิงส์ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไคยีนว่านามบัญญัตินี้เกิดแก่เทวโลก
ชั้นนั้นเพราะถือกันว่าเทพบุตร ๓๓ องค์ ซึ่งถึงแก่กรรมในบ้านอจลคามพร้อมกับมาฆพ
ชื่อมฆะแล้วไปเกิดในเทวโลก แต่เพราะเหตุที่กามาวจรเทวโลกทั้ง ๒ ชั้น แม้ใน
จักรวาฬอื่น ๆ ก็มีอยู่เหมือนกัน ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า หมู่เทพชั้นจาตุมหาราช
พันธ์หนึ่ง หมู่เทพชาวดาวดิงส์พันธ์หนึ่ง เพราะเหตุนี้คำว่าหมู่เทพชาวดาวดิงส์นี้ บัณฑิต
พึงทราบว่า เป็นเพียงนามบัญญัติของเทวโลกชั้นนั้นเท่านั้น จริงอยู่เมื่อเป็นเช่นนี้
บทที่ย่อมปราศจากโทษ [๓๔] ส่วนในฎีกาสมจิตสูตรเป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ให้วาทะ
ของอาจารย์อื่นไว้ว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่าชนผู้ทำบุญร่วมกัน ๓๓ คน ไคยยังเกิด
ในเทวโลกชั้นนี้ ดังนั้น ที่อื่นเทพบุตรทั้ง ๓๓ องค์ เทียบร่วมกันนั้นจึงชื่อว่า
เตตีส. คำว่า เตตีส นั้นแหละกลายเป็นดาวดิงส์ ที่นั้นเป็นที่อยู่อาศัยของเทพเหล่านั้น
เพราะเหตุนี้เทพเหล่านั้นจึงชื่อว่าชาวดาวดิงส์ ทั้งนี้แล้ว ไคยกล่าววาทะของคนโดยนัย
มีอาทิว่า แต่เพราะกามาวจรเทวโลก ๒ ชั้นมีอยู่แม้ในจักรวาฬอื่น อรรถกถาธรรม-

ททยวิภังค์และมีกาอุโบสถสูทว่า ขนทั้ง ๓๓ คนไค้มังเกิดในเทวโลกชั้นนั้น เพราะ
เหตุั้นเทวโลกชั้นนั้นจึงชื่อว่ากาเวกิงส์ อีกประการหนึ่ง คำว่ากาเวกิงส์ ท่านกล่าวว่
เป็นเพียงชื่อของเทพเหล่านั้น

เทพชื่อว่ายามา เพราะถึง คือถึงทั่ว ไค้แก่บรรดุถึงความสุขอันเป็นทิพย์.
ฎีกาอภิษัมมัตถสังคหะและสมจิตตสูทว่า เทพชื่อว่ายามา เพราะไป คือไปปราศจาก
ความทุกข์

เทพชื่อว่าอุสิต เพราะถึงคือบรรดุถึงความยินดี คือความอิมใจ ด้วยสิริ-
สมบัติของคน อรรถกถาวิภังคปกรณ์เป็นต้นว่า เทพชื่อว่าอุสิต เพราะยินดีแล้วคือราเวิง
แล้ว

เทพชื่อว่านิมมานรดี เพราะในเวลาทีหิงใจโกคะเกินกว่าอารมณ์ที่บุญกรรม
จักไว้ให้ตามปรกติกัยอมยินดีเนรมิตไค้ตามใจชอบ ฎีกาอภิษัมมัตถสังคหะว่า ชื่อว่า
นิมมานรดี เพราะเทพเหล่านั้นมีความยินดีในการเนรมิต

เทพชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตดี เพราะมีอำนาจในสมบัติทีเทพเหล่านั้นรู้ความ
ประสงค์แล้วเนรมิตไว้ให้

(รูปาจรเทพ : รูปพรหม ๑๖ ชั้น)

[๗๕] **คณยุทิทยพัรพยาจร**
นยแห่งฎีกามหานิทานสูทและสัตตกนิบาตอังคตครนิกายว่า ชื่อว่า ปาวิสีชชา
เพราะอรรถว่ามีในบริษัท ชื่อว่าพรหมปาวิสีชชา เพราะอรรถว่า เป็นปาวิสีชชาของ
มหาพรหม เนื่องจากตั้งอยู่ในฐานะผู้รับใช้ของมหาพรหมนั้น อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า
ชื่อว่าพรหมปาวิสีชชา เพราะอรรถว่าเป็นปาวิสีชชา คือเป็นผู้รับใช้ของมหาพรหมทั้ง
หลาย

ฎีกามหาโควินทสูทและฉกนิบาตอังคตครนิกายว่า ชื่อว่าปุโรหิตเพราะตั้ง
ไว้ในเมือง คือจักแจงคนอื่น ๆ ไว้ในเมืองเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์

ภายหน้าของพระราชา ฎีกาถามหานิทานว่าชื่อว่าพรหมบุโรหิต เพราะตั้งอยู่ใน
ตำแหน่งบุโรหิตของท่าวมหาพรหม อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า ชื่อว่าพรหมบุโรหิต
เพราะตั้งอยู่ในความเป็นบุโรหิตของมหาพรหมเหล่านั้น

ก็พรหมศัพท์อย่างเดียวกันในพรหมทั้ง ๒ มีพรหมปารีสัชชาเป็นต้นก็จริง
แต่ในที่นี้มุ่งหมายเฉพาะมหาพรหมเท่านั้น ดูพรหมศัพท์ในคำว่าพรหมประมาณ
พินหนึ่ง... เพราะฉะนั้นในอรรถกถาและฎีกาทั้งปวงจึงกล่าวอรรถไว้โดยนัย
มีอาทิว่า ปารีสัชชาแห่งมหาพรหม...ปารีสัชชาแห่งมหาพรหมทั้งหลาย...จริงอยู่
ในอรรถกถาและฎีกาเหล่านั้นท่านไขพรหมศัพท์เป็นศัพท์ระบุดังมหาพรหมด้วยประการ
ฉะนี้ ในอรรถกถามูลปริยายสูตรกล่าวไว้ว่า ชื่อว่าพระพรหม เพราะชาวโลกกล่าวว่า
ยิ่งใหญ่ด้วยคุณวิเศษนั้น ๆ แม้ในฎีกาสังคหะเป็นต้นก็กล่าวอรรถของพรหมศัพท์ไว้แล้ว
ฎีกามูลปริยายสูตรและสมจิตตสูตรว่า ชื่อว่ามหาพรหมเพราะอรรถว่าเป็นพรหมผู้ใหญ่
กว่าโดยความเป็นผู้มีรัศมีและอายุยืนนานกว่าพรหมปารีสัชชาเป็นต้น อรรถกถา
วิภังคปกรณ์ว่า ชื่อว่ามหาพรหม เพราะเป็นพรหมผู้ใหญ่โดยความเป็นผู้มีรัศมีและมี
อายุยืนนาน

ปกรณ์ชื่อมนิสารมัญจุสว่า ชื่อว่าอาภา คือประกา เพราะอรรถว่าสว่าง
คือเปล่งแสงทั่วคือยิ่ง. ฎีกามูลปริยายสูตรเป็นต้นว่า ชื่อว่าปริตตภา เพราะพรหม
เหล่านั้นมีรัศมีน้อยกว่าพรหมชั้นอาภัสรา

ชื่อว่าอัปมาณภา เพราะพรหมเหล่านั้นมีรัศมีหาประมาณมิได้

อรรถกถาถามหานิทานสูตรและสัตตกนิบาตอังกุศตรนิกายว่า ชื่อว่าอาภัสรา
เพราะรัศมีของพรหมเหล่านั้นย่อมสร้านไป คือเปล่งออกไปจากสรีระประหนึ่งว่า
ขาดแล้ว ๆ ร่วงไปอยู่เหมือนเปลวแห่งคบเพลิงที่มีค้ำ ส่วนในอรรถกถาวิภังคปกรณ์
และมูลปริยายสูตรมีความต่างกันเพียงคำว่าทนต์ที่บิกายเท่านั้น ฎีกามูลปริยายสูตร
และสมจิตตสูตรว่า อีกประการหนึ่งชื่อว่าอาภัสรา เพราะรุ่งเรืองยิ่งด้วยรัศมีตามที่

กล่าวแล้วเป็นปรกติ ฎีกาสั่งคะว่าชื่อว่าอาภัสรา เพราะรัศมีของพรหมเหล่านั้น
สร้านออกไป คือเปล่งออกไปข้างนี้ควยข้างโน้นควยเหมือนสายฟ้าในเวลาหก เพราะ
พรหมเหล่านี้มีชั้นธสันคานเกิดควยฉานฉันเป็นไปกับปีติ

ปกรณ์ที่อธิบายมัญจุสาวา ที่ชื่อว่า ภา เพราะอรรถว่าสว่าง คือรุ่งเรือง
รัศมีงามชื่อว่า สุภา ฎีกามหานิทานสูตรว่า รัศมีอันงามชื่อว่าสุภา ฎีกามูลปริยายสูตร
เป็นต้นว่า บทว่าสุภาคือรัศมีงงาม จริงอยู่รัศมีอันเป็นแผ่นเกี่ยวไม่หวั่นไหวเรียกว่า
สุภา อรรถกถาวิงคปกรณ์และฎีกามูลปริยายสูตรเป็นต้นกล่าวชื่อว่าปวิตสุภา เพราะ
อรรถว่าพรหมเหล่านั้นมีรัศมีน้อย

ชื่อว่าอัปมาณาสุภา เพราะอรรถว่า รัศมีของพรหมเหล่านั้นหาประมาณ
มิได้

อรรถกถาวิงคปกรณ์และมูลปริยายสูตร และฎีกาสมจิตตสูตรว่า ชื่อว่า
สุภกัณหา เพราะเรียรายลงแล้ว คือกระจายทั่วแล้วควยรัศมีอันงามเป็นแผ่นเกี่ยว
กันควยสุภะคือสีแห่งรัศมีของสรีระ มีสีวิเหมือนกอนทองอันสุกปลั่งที่บุคคลวางไว้ในหีบ
ทอง

ฎีกาวิงคปกรณ์ มูลปริยายสูตร สมจิตตสูตร มหานิทานสูตร และ
สัตตกนิยาต อังคุตตรนิกายว่า โสภณาย ปภาย กัณณาติ สุภกัณหา ชื่อว่า สุภกัณหา
เพราะอรรถว่าเรียรายควยรัศมีอันสวยงาม ^[๗๗] ฎีกาสั่งคะว่า ชื่อว่าสุภกัณหา เพราะ
อรรถว่าเรียรายคือแผ่ไปทั่วควยสุภะ กล่าวคือ ความฉนิกกันแห่งรัศมี ฎีกาทั้งปวงว่า
เมื่อควรจะกล่าววว่า สุภากัณณา ทานกลับกล่าววว่า สุภกัณหา เนื่องจากรัสสะ
ภาคัพท เป็น ภ และแปลง ณ อักษรสุดท้ายเป็น ห อักษร อรรถกถามหานิทานสูตร
เป็นต้นว่า บทว่า สุภกัณหา ความว่าเรียราย คือแผ่ไปทั่วควยรัศมีอันงาม อธิบายว่า
เป็นแผ่นเกี่ยวกันควยสุภา คือสีของรัศมีแห่งสรีระ จริงอยู่รัศมีของพรหมเหล่าสุภกัณหา
นั้นไม่ขาดรวงไปเหมือนรัศมีของพรหมเหล่าอาภัสรา ฎีกาแห่งมหานิทานสูตรเป็นต้น

นั้นว่า ก็คำว่าสุภะเป็นคำกล่าวโดยอ้อมของรัศมีที่เป็นแผ่นเดียวกันไม่วั้นไหว
 เพราะเหตุนั้นในอรรถกถาจึงกล่าวเนื้อความไว้ว่า สุภณ โสภณ วิภณ
 เรียรายลงแล้วคือแผ่ไปทั่วแล้วด้วยสุภะ แม้ในบทว่า สุภณินา นี้ก็จำกัดปรารภ
 การแปลง ๗ อักษรตัวสุดท้ายเป็น ห อักษร ก็อาจารย์บูรจนานุกาวิกังคปรภณครัน
 แสดงใจความดังกล่าวแล้ว เมื่อจะกำหนดใจความที่กล่าวไว้ในอรรถกถาจึงกล่าวไว้ว่า
 สุภณ ภณินา สุภณินา ก็พรหมทั้งหลายเรียรายแล้วด้วยสุภะ ชื่อว่า สุภณินา
 โดยแท้แล ถึงอย่างนั้นแม้ในบทก่อน ๆ ก็พึงประกอบบทสมาสด้วยสุภศัพท์ว่า
 ปริตุคฺติ สุภํ เอเตสนฺติ ปริตุคฺตสุภา ที่ชื่อว่า ปริตุคฺตสุภา เพราะมีรัศมีงามเล็กน้อย
 อบอุ่น สุภํ เอเตสนฺติ อบอุ่นสุภา ที่ชื่อว่า อบอุ่นสุภา เพราะมีรัศมี
 งดงามหาประมาณมิได้ จริงอยู่นี้เป็นมติของพระภิกษุจารย์นั้น การประกอบบทสมาส
 ด้วยสุภศัพท์ ในสองบทแรกอย่างนี้ว่า ปริตุคฺตา สุภา เอเตสํ อบอุ่นสุภา สุภา
 เอเตสํ แล้วจึงประกอบบทสมาสด้วยสุภศัพท์ในบทที่ ๓ อย่างนี้ว่า สุภณ โสภณินา
 การประกอบบทสมาสนั้นปราศจากความสับสนเสมอ เพราะหากว่าในบทที่ ๓ ประกอบ
 บทสมาสด้วยสุภศัพท์ ก็จะเป็นอันประกอบบทสมาสด้วยสุภศัพท์ทั้งนั้นอย่างนี้ว่า ปริตุคฺติ
 สุภํ เอเตสํ อบอุ่น สุภํ เอเตสํ แม้ในสองบทแรก

[๗๘]

แต่อาจารย์บูรจนานุกาเมื่อจะสนับสนุนอรรถกถาจึงกล่าวไว้ว่า แสงย่อม
 งดงามคือแพรวพราวเหมือนคันฉ่องที่หักด้วยทองอันบุคคลชักดูไว้ก็แล้ว เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่าสุภะ หมายถึงรัศมีแห่งสรีระ พรหมเหล่านั้นเรียรายแล้ว คือแผ่ไปทั่วแล้ว
 ด้วยสุภะนั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสุภณินา

นัยแห่งอรรถกถาวิกังคปรภณว่า สัตว์ทั้งหลายที่เว้นจากสัญญาชื่อว่าอสัญญสัตว์
 ภิกษุสังคหะว่าพรหมที่ชื่อว่าอสัญญา เพราะสัญญาและรูปขันธที่เหลือมิ่งพระผู้มีพระภาค
 เจ้าตรัสด้วยสัญญานั้นเป็น เบื้องหน้าของพรหมเหล่านั้นไม่มี เพราะพรหมเหล่านั้นเป็น
 เพียงความสืบทอดแห่งรูปที่ยังเกิดด้วยสัญญาวิราคภาวนา สัตว์ คืออสัญญเหล่านั้นแล
 ชื่อว่าอสัญญสัตว์ พรหมชื่อว่า เวทีปถลา เพราะผลอันไพบูลย์ของพรหมเหล่านั้นยังเกิด

แล้วควยอำนาจแห่งฉาน

ฉิกามทานิทานสูตรเป็นต้นว่า ชื่อว่าเวหฬฉลาเพราะเป็นผู้มีผลแห่งอิฏฐารมณั มีสุขอายุวรรณะเป็นอาทิ หังไพญลยัหังเยือกเย็น อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า ชื่อว่าเวหฬฉลาเพราะอรรถว่ามิถลันไพญลยั พรหมชื่อว่าวิหา เพราะไม่เสื่อมคือไม่สูญจากสมบัติของตน ฉิกาสมจิตตสูตรและฉิกาสังคหะว่า ชื่อว่าวิหาเพราะไม่ละฐานะของตนโดยกาลเล็กน้อย.

ฉิกาสังคหะว่า พรหมชื่อว่าอคัปปา เพราะไม่เคื้อกร้อนควยเหตุไร ๆ อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า ชื่อว่าอคัปปา เพราะไม่เคื้อกร้อนสักว่าเล็กน้อย ชื่อว่าสุทัสนา เพราะมีทัสสนะอันงาม คือมีรูปงามน่าเลื่อมใส ฉิกาสมจิตตสูตรว่า ชื่อว่าสุทัสสา เพราะอรรถว่าดูไคไคโดยไม่ลำบาก คือ โดยง่ายเพราะมีรูปอันจริงใจ ฉิกาสังคหะว่า ชื่อว่าสุทัสสา เพราะอรรถว่าบุคคลเห็นไคไคโดยความสุขเพราะมีรูปงามยิ่ง พรหมชื่อว่า สุทัสสี เพราะอรรถว่าบุคคลยอมเห็นไคไคตามสบาย เพราะมีทัสสนะบริสุทธิ์ควยคั ฉิกาสมจิตตสูตรว่า ชื่อว่า สุทัสสี [๗๕] เพราะอรรถว่า ย่อมเห็นโดยชอบเพราะมีความเห็นอันบริสุทธิ์ควยคัโดยปกติ ชื่อว่าสุทัสสี เพราะอรรถว่าเห็นโดยชอบ คือทัสสนะของพรหมเหล่านั้นังคงาม

พรหมชื่อว่าอกนิฏฐา เพราะเป็นผู้ประเสริฐที่สุดควยคุณทั้งปวงที่เคียวและควยสมบัติแห่งภพ คือไม่มีผู้นอยในภพนั้น ฉิกาสังคหะว่า ชื่อว่าอกนิฏฐา เพราะอรรถว่าความเป็นผู้นอยของพรหมเหล่านั้นไม่มี เพราะเป็นผู้มีสมบัติอันสูงส่ง ฉิกาสมจิตตสูตรว่า ชื่อว่าอกนิฏฐาเพราะอรรถว่าสมบัติอันค้อยของพรหมเหล่านั้นไม่มี เพราะประกอบควยสมบัติอันสูงส่ง

อรรถแห่งคำว้าจาคมหาราชิกเป็นอาทิไคไคแล้วควยสามารถแห่งเทพที่อยู่ใภภูมินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ควยประการฉะนี้ แต่ในที่นี้หังทราบอธิบายอย่างนี้ว่า ภูมิเป็นที่อยู่อาศัยของเทพชั้นจาคมหาราชิก ชื่อว่าชั้นจาคมหาราชิก ฯลฯ ภูมิเป็นที่อยู่

อาศัยของเทพชั้นอนิฏฐา ชื่อว่า ชั้นอนิฏฐา

(อุปาวจรเทพ : อุปพรหม ๔ ชั้น)

หนึ่งในฎีกาสังคหะโลกกล่าวไว้ในกัมม์แรกว่า อากาศชื่อว่าอนันตะ เพราะอรรถว่าที่สุดของอากาศนั้นไม่มี เพราะหายไปจากขณะมีอุปปาทขณะเป็นกณ อากาศนั้นควยไม่มีที่สุดควยเหตุนี้ชื่อว่าอากาศอนันตะ ได้แก่อากาศที่ควงกลืนเพิก ไป เมื่อควรกล่าวว่อนันตะกาลสั ทานกลับอกล่าวว่า อากาศานันตะ โดยการสลับบท วิเสสนะไวซางหลังเหมือนการสลับบทวิเสสนะในคำทั้งหลาย มีคำว่า อคฺยาทีโค เป็นอาทิ อากาศานันตะ นั้นแหละเป็นอากาศานัญญุ ควยอ่านาจภาวปัจจยในควม หมายว่าของตน อากาศานัญญุ นั้นแหละชื่อว่า อายคนะ เพราะเป็นที่ตั้งมั่นของฉนวน พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม เหมือนเทวายคนะของเทพทั้งหลาย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อากาศันัญญุจายคนะ

อรรถกถาอฎฐสาลินีว่า คำว่าอนันต ชื่อว่าหาที่สุดมิได้ เพราะที่สุดของ อากาศนั้นไม่มีควยสามารถแห่งอารมณ์ที่พึงทำไว้ในใจ อนันต นั้นแหละเป็น อานัญญุ วิญญานอันเป็นอานัญญุคือไม่มีที่สุด ท่านกล่าวว่าวิญญานานัญญุ มีกาสังคหะว่าวิญญาน^[๒๐] นั้นแลเป็นธรรมชาติไม่มีที่สุด ชื่อว่าวิญญานานันต หมายถึงวิญญานในรูปฉานที่ ๑ จริงอยู่วิญญานในรูปฉานที่ ๑ นั้น แม้มีที่สุดแห่งขณะมีอุปปาทขณะเป็นกณ ท่านก็กล่าว ว่าหาที่สุดมิได้ เพราะเป็นไปในอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดและเพราะเป็นไปโดยการไม่ ถือที่สุดแห่งขณะมีอุปปาทขณะเป็นกณควยภาวนาที่ปรารภตนเองแม้ไปไม่มีที่สุด วิญญู- ฉานันต นั้นแลเป็นวิญญานัญญุ เพราะรัสสะ อา เป็น อ และ ลบ น อักษรเสีย อีกประการหนึ่งชื่อว่าวิญญานัญญุ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจรพึงถึงคือบรรดควย วิญญานในรูปฉานที่ ๒ วิญญานัญญุนั้นแหละเป็นธรรมชาติชื่อว่าอายคนะเพราะเป็นที่ ตั้งมั่นแห่งรูปฉานที่ ๒ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าวิญญานัญญุจายคนะมีวิญญานเป็นที่ตั้งมั่น

อรรถกถาอัฐรสาลีนี้ว่า ชื่อว่าอาภิญญ์ เพราะอรรถวาสภานั้นไม่มีอะไร ๆ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อารมณ์ที่เหลืออยู่ของสภานั้นโดยที่สุกแก่ความคับก็ไม่มี ฎีกาสังคหะและอภิธรรมาวตารว่า อสส คือแห่งสภานั้น หมายถึงวิญญาณในรูปฌานที่ ๑ ส่วนในฎีกาวิสุทธิมรรคว่า บทว่าอาภิญญ์ คือส่วนน้อยหนึ่งของวิญญาณ พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายส่วนทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่ถึงเอารายละเอียด ฎีกาวิสุทธิมรรคว่า ความคับนั้นแหละชื่อว่าส่วนเหลือเล็กน้อยของสภาวรรณที่พึงมี เพราะเหตุนี้อารมณ์ที่เหลืออยู่ของสภาวรรณนั้นแม้ชั่วเพียงความคับก็ไม่มี เพราะแม้เมื่อเพียงความคับยังมีอยู่ ความมีอะไร ๆ น้อยหนึ่งของสภาวรรณก็พึงมีอยู่

อนึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แต่เพียงว่า อนคมโส ๖ เปา วุคคั โหติ คือ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า อารมณ์ที่เหลืออยู่ของสภานั้นโดยที่สุกแก่ความคับก็ไม่มี แต่ว่าพระฎีกาจารย์กล่าวไว้ในฎีกาอภิธรรมาวตารว่า อนคมโส ๖ เปา วุคคั โหติ สติ ทิ [๘๑] กังคิมตเตปิ อสส กิญจนตา สียา อารมณ์ที่เหลืออยู่ของสภานั้นโดยที่สุกแก่ความคับก็ไม่มี แม้เมื่อความคับยังมีอยู่ความมีอะไร ๆ น้อยหนึ่งของสภาวรรณก็พึงมีอยู่

นัยแห่งอัฐรสาลีนี้ว่า ภวาระแห่งอกิญจนะคือความไม่มีแม้หนึ่งชื่อว่า อาภิญญ์จตุญญ์ ไคแก้อากาสาณญ์จายตนะอันยังไม่ไปปราศจากวิญญาณ อาภิญญ์จตุญญ์ ชื่อว่า อายตนะเพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งของสัญญาในรูปฌานที่ ๓ เพราะเหตุนี้รูปฌานที่ ๓ นั้นจึงชื่อว่า อาภิญญ์จตุญญ์อายตนะ

สัญญาของฌานนั้นเป็นไปพร้อมกับสัมปยุตธรรมหามีไคันันเทียว มีสภาพมีใช้ สัญญาที่หามีไค เพราะไม่มีสัญญาหยาบและเพราะมีสัญญาละเอียด เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าเนวสัญญานาสัญญา เนวสัญญานาสัญญานั้นควยชื่อว่าอายตนะควย เพราะนับเนื่องควมมนายตนะและธรรมายตนะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญาอายตนะ

อีกประการหนึ่งสัตตยาในรูปอาณัติ ๔ นี้ โลก สัตตยานั้นเป็นสัตตยาสักว่ามี เพราะไม่สามารถทำกิจไค้จึงชื่อว่า เนวสัตตยา ที่ชื่อว่า นาสัตตยา เพราะมีอยู่โดยความเป็นสภาพละเอียคอันเป็นส่วนเหลือของสังขารธรรม เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เนวสัตตยานาสัตตยา เนวสัตตยานาสัตตยานั้นกัวย ชื่อว่าวายณะกัวย เพราะอรรถว่าเป็นที่คั้งแห่งธรรมที่เหลือทั้งหลาย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าเนวสัตตยานาสัตตยา

พรรณนากัณฑ์ที่ ๕ ในฎีกาสังคหะว่า ภูมิอันเป็นไปในชั้นอากาศาณัติวายณะ มีชั้น ๔ เป็นวิบากแห่งรูปอาณัติ ๑ อีกประการหนึ่งโอกาสอันชั้น ๔ เหล่านั้น กำหนดแล้วชื่อว่าอากาศาณัติวายณะภูมิ แม้นในอายณะที่เหลือก็อย่างนี้ อรรถกถาวิภังคปกรณ์และฎีกาสังคหะว่า ฟิงหราชอาณาจักรของวิวิธัพพท์เป็นอาทิตามนัยที่ทานกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ กัวยประการฉะนี้

(สรุปเรื่องภูมิ)

ก็แลบรรคาภูมิเหล่านั้น ภูมิ ๔ ชั้นเบื้องต้นชื่อว่า กามาจรร ภูมิ ๒๐ ชั้นที่เหลือชื่อว่าพรหมโลก แม้นในพรหมโลก ๒๐ ชั้นนั้น ๑๖ ชั้นเบื้องต้นเป็นรูปพรหมโลกที่เหลือ ๔ ชั้นเป็นอรุปรหมโลก

อนึ่งบรรคาอรุปรหมโลก ภูมิ ๓ ภูมิ มีพรหมปาริสัชชาเป็นต้นชื่อว่าปฐมฌานภูมิ เป็นชั้นเดียวกันเพียงคังควงแแก้วที่ส่องสว่างแล้ว ๓ ภูมิมีชั้นปริตตภา เป็นต้นชื่อว่า ทุคิฌานภูมิก็เหมือนกัน [๒๒] ภูมิมีปริตตสุภา เป็นต้น ชื่อว่าตคิฌานภูมิ ก็เหมือนกัน ส่วน ๗ ภูมิมีอัสยัสถ์ เป็นต้น ชื่อว่าจตุตถฌานภูมิ แม้นในภูมิทั้ง ๗ นั้น อัสยัสถ์ และเวทปผลาก็เป็นเช่นเดียวกันเพียงคังควงแแก้วที่ส่องสว่างแล้ว ชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ มีชั้นอวิหาเป็นต้นและอรุปรภูมิอีก ๔ ชั้นยอมสถิตอยู่สูงขึ้นไป ๆ ตามลำดับ แม้นในปรกณทั้งหลายมีโลกที่ปกสวาร เป็นต้น ก็ไค้กล่าวไว้เช่นเดียวกัน

(เรื่องอสูร)

เรื่องของวิวระคือช่องว่างอันเป็นที่อยู่ของพวกอสูร เมื่อกล่าวเรื่องอุบัติของท้าวสักกะยอมเป็นเรื่องที่เขาใจได้ง่าย เพราะเหตุนี้จึงทรงทราบอสูรทุกดาพร้อมทั้งอุบัติของท้าวสักกะดังต่อไปนี้

(ความบังเกิดขึ้นของท้าวสักกะ)

ดังได้สืบทอดมาเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ ท้าวสักกะในอัทธานที่ติดต่อกันได้เกิดเป็นมาณพช้อมะ ในบ้านอจลคาม แคว้นมคธสมัยพระเจ้ามคธราชครองราชย์ ได้เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉียบแหลม ความประพฤติของเขาเป็นราวกระว่าความประพฤติของพระโพธิสัตว์ มาณพนั้นบำเพ็ญวัตรบท ๗ ประการตลอดชีวิต เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ในสักกสังยุทว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลายท้าวสักกะจอมเทพครั้งเป็นมนุษย์ได้สมทานวัตรบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ เพราะสมทานวัตรบทจึงได้บรรลุถึงความ เป็นท้าวสักกะ ก็วัตรบท ๗ ประการนั้นเป็นในวัตรบท ๗ ประการนั้นคือ

- (๑) เราพึงเป็นผู้เลี้ยงมารคาบิคาตลอดชีวิต
- (๒) เราพึงเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลตลอดชีวิต
- (๓) เราพึงเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวานตลอดชีวิต
- (๔) เราพึงเป็นผู้ไม่กล่าวคำส่อเสียดตลอดชีวิต
- (๕) เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินอยู่ครองเรือน

บริจาทานมีฝ่ามือชุ่มชื้น ยินดีในการเสียสละ การแก้การขอ ยินดีในการแจกทานตลอดชีวิต

- (๖) เราพึงเป็นผู้มีสัจวาจาตลอดชีวิต [๔๓]

(๗) เราพึงเป็นผู้ไม่มักโกรธแม้หากว่าความโกรธเกิดขึ้นเราก็จึงรีบกำจัดเสียโดยพลันตลอดชีวิต

วันหนึ่งม๊ะตื่นขึ้นตามเวลาเช่นเคย ไล่ไปยังที่ทำงานของคนทั้งหลายที่กลางหมู่บ้าน กวาดฝุ่นและเศษขยะในที่ที่ตนยืนกวาดปลายเท่านั้นเอง ไคยีนทำให้เป็นที่น่ารื่นรมย์ คนอื่นก็มายืนในที่นั้น ม๊ะไค่สำนึกควยเหตุเพียงเท่านั้นจึงแห้วถางสถานที่แถววงกลมลานนวดชาวกกลางหมู่บ้านแล้วชนทรายมาเกลี่ย ขนพื้นมาก่อไฟในเวลาอากาศหนาว พวกมนุษย์พากันมานั่งในสถานที่นั้น ต่อมาม๊ะก็ให้สร้างปะรำขึ้นในที่นั้น แล้วให้หรือปะรำอีกสร้างศาลาขึ้นแทนปูกระดานเป็นที่นั่ง ตั้งโองน้ำกุ่มไว้ในศาลานั้นแล้วถือเครื่องมือเช่นพร้า ขวานและจอบไปแห้วถางทางอีก

ชายหนุ่ม ๓๓ คนในบานอจดคามนั้นเห็นม๊ะ กระทำอยู่อย่างนั้นจึงรวมใจกันประพฤติกามเขาไปควย เขาจึงพาชายหนุ่มเหล่านั้นออกจากบ้านเที่ยวเกลี่ยที่ขรุขระให้เรียบประมาณควาตหนึ่งบ้าง กิ่งโยชน์บ้าง ๓ ควาตบ้าง โยชน์หนึ่งบ้าง บรรดาที่อันสมควร จะมีสะพาน ปะรำ ศาลา สระโบกขรณี และที่ปลูกพรรณไม้เป็นต้น ก็จะทำสถานที่มีโรงปะรำเป็นต้นไว้ในที่นั้น นับว่าไค่กระทำบุญไว้เป็นอันมาก

ครั้งนั้นนายอำเภอกองคนเหล่านั้นคิดว่า แรกก่อนเมื่อคนพวกนี้ยังค้ำสุราม่าสัตว์เป็นคนอยู่ เรายังไค่ทรัพย์สินเป็นสินบนและค่าปรับเป็นต้น บัดนี้รายได้จำนวนนี้ไม่มีแล้วนับตั้งแต่เวลาที่พวกเขาเหล่านั้นพากันทำบุญ เอาเถอะเราจะทำลายเจ้าพวกนี้ในราชสกุล จึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ข้าพระองค์พบพวกโจรพระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า เจ้านั้นแหละจงไปจับมันมา แล้วพระราชทานกองกำลังส่งไป นายอำเภอกไค่ทำอย่างนั้น ^[๕๕] ที่นั้นพวกผู้หญิงของคนเหล่านั้นพากันพูดว่า คนพวกนี้อยู่ในป่าทุกวัน ๆ โดยอ้างว่าทำงานที่เป็นบุญกุศล งานทุกอย่างเสียหายหมด อะไร ๆ ในบ้านก็เป็นไปไม่ได้ ก็แล้วที่พวกเขาถูกจองจำ สมน้ำหน้าที่ถูกจับ

พระราชามีไค่ทรงพิจารณาเลย ตรัสสั่งให้นำช่างมาเหยียบ ช่างไม่อาจที่จะเหยียบควยแรงแห่งสักกิริยาของเขา สมจริงกึ่งคำที่กล่าวไว้ในอรรถกถาสักกบัญญัติ - สู้ครว่า ม๊ะไค่บอกพวกเพื่อน ๆ ว่า เพื่อนเอ๋ย ขึ้นชื่อว่าสักกิริยาเป็นที่พึงของชาวโลกนี้ เพราะฉะนั้นท่านทุกคนจงทำสักกิริยาว่า หากเราเป็นโจรจริงแล้วไซ้ ช่างจง

เหยียบ ถ้าไม่ใช่ก็จงอย่าเหยียบ คนเหล่านั้นทำอย่างนั้นแล้ว ช่างไม่อาจที่จะเข้าไปใกล้ได้

ส่วนในอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า มฆะโคให้โอวาทแก่คนที่เหลือว่า เพื่อนยาก ยกเว้นเมตตาเสียแล้ว อย่างอื่นที่จะเป็นที่พึ่งของพวกเราไม่มี บัดนี้แม้พวกท่านต้องไม่โกรธ จงมีจิตสมาธิเสมอกวญเมตตาในพระราชา ในนายอำเภอ ในช่างที่จะเหยียบ และในคนเถิก คนเหล่านั้นโคกระทำอย่างนั้นแล้ว ครั้นนั้นช่างไม่อาจที่จะเข้าไปใกล้กวญอานุภาพเมตตาของพวกเขาสงเหล่านั้น

อรรถกถากุฎาวกชากกว่า พระโพธิสัตว์โคให้โอวาทแก่เขาเหล่านั้นว่า พวกท่านจงนึกถึงศีล เจริญเมตตาทั้งในนายอำเภอผู้กระทำการ سوءเสียด ในพระราชา ในช่างและในสรีระของคนทำให้เป็นสภาพเช่นเดียวกัน คนพวกนั้นโคทำอย่างนั้นแล้ว ลำคับนั้นราชบุษย์ก็ใส่ช่างเข้าไปเพื่อปรารภนาจะให้เหยียบคนเหล่านั้น ช่างแม้อูกใส่เข้าไปก็ไม่ยอมเข้าไปใกล้ ร้องเสียงกังลั่นแล้วก็หนีไป

[๘๕] ที่นั้นพระราชาทรงพิจารณาแล้วทรงทราบความที่คนเหล่านั้นมีใจโจร เมื่อจะทรงสรรเสริญพวกเขาโคตรัสว่า แน่พ้อทั้งหลาย ธรรมคาช่างนี้เป็นสัตว์คิริจฉาน แม้มันก็ยังรู้จักความดีของพวกเจ้า เราแม่เป็นมนุษย์แต่หาญไม่ ข้าให้ช่างไว้เป็นพาหนะใช้สอย แม้ช่างนี้ก็เป็นกรรมสิทธิ์ของพวกเจ้าเถิก ส่วนนายอำเภอที่ทำการ سوءเสียดก็จึงเป็นทาสของพวกเจ้าที่เคียด ต่อแต่นี้พวกเจ้าจงทำบุญเพื่อเราบ้าง แล้วพระราชนทรพิชัยให้ รับสั่งให้ปล่อยตัวไป

พวกเขาเหล่านั้นรับพระราชนทรพิชัยแล้วลัดกันขึ้นช่างไป พลางปรึกษากันว่า ชาวเราเอ๋ย ธรรมคานุญกรรมเราทำกันเพื่อประโยชน์แก่ภพหน้า แต่ลำหรับพวกเราบุญให้ผลในอภัพพนี้ราวจะว่านิฉลที่บานอยู่ไค่น้ำ คราวนี้เราจะทำบุญให้ยิ่งขึ้นไป จะสร้างศาลาที่พักของมหาชนทำอย่างถาวรที่สี่แยกถนนใหญ่ แต่ครั้งที่พวกเราถูกคุมตัวไปควยขอหาว่าเป็นโจร พวกผู้หญิงแม่แต่คนเคียดก็มีโคกระทำแม่เพียงว่าจะ

คิดถึง กลับลุกขึ้นพูดว่าถูกจับเสียแหละก็ เพราะฉะนั้นเราจะไม่ให้ส่วนบุญแก่พวก
 หลอน แล้วไปยังบ้านของตน ๆ โหขาว ๓๓ ก่อน นำหญ้า ๓๓ ฟอนมาให้ช่าง
 ของทั้งหมดนั้นเป็นอาหารเต็มอิ่มของช่าง พวกเขาให้เรียกช่างไม้มาแล้วเข้าป่า
 ตัดต้นไม้เพื่อประโยชน์แก่การสร้างศาลา ช่างลากไม้ที่ตัดแล้วนั้น ๆ มาวางไว้ที่ทาง
 เกวียน

มฆะมีภริยา ๔ คน คือ สุชาคา สุธรรมมา จิตรา และนันทา บรรดา
 ๔ นางนั้น นางสุธรรมมาปรึกษากับช่างไม้ว่า ท่านจงทำส่วนบุญในศาลาแก่กัณ
 ให้อีก ๔ กหาปณะแก่เขาให้ทำขอฟ้าขึ้นก่อนจาริกอักษรว่า ศาลานี้ชื่อสุธรรมมา ไว้ที่ส่วน
 กลางของขอฟ้านั้นแล้วเก็บไว้ในบ้านของตน เมื่อศาลาเสร็จแล้วจึงได้ให้ขอฟ้านั้น

คนทั้ง ๓๓ คนต่างก็ปูกระดานไว้แล้วให้การนัดหมายกับช่างไว้ว่า อาคันตุกะ
 มานั่งบนกระดานที่ผู้ใดปูไว้ เจ้าจงนำเขาไปยังบ้านของผู้ที่เป็นเจ้าของแผ่นกระดาน
 นี้ [๔๖] เจ้าของมันแหละต้องมีภาระนวดเทาเป็นต้นแก่อาคันตุกะนั้น ช่างได้ทำอย่างนั้น
 แล้ว ฝ่ายผู้เป็นเจ้าของแผ่นกระดานก็ทำกิจที่ควรทำแก่อาคันตุกะนั้นตลอดวันนั้น

อนึ่ง มฆะได้ปลุกคนทองหลางไว้ไม่ไกลจากศาลา ปูแผ่นหินไว้ที่โคนต้น
 ทองหลางนั้น ฝ่ายนางนันทาคิดว่า คนที่มายังศาลาควรจะโคนาคีมและน้ำอาบ จึงให้
 ชุกสระโบกขรณีไว้ในที่ไม่ไกลศาลานั้น ฝ่ายนางจิราคิดว่าคนที่มาสู่ศาลาคีมน้ำอาบน้ำ
 แล้ว ในเวลาจะไปควรประดับดอกไม้แล้วจึงเดินทางไป จึงให้สร้างสวนขึ้น ณ ที่นั้น
 ถ้อยคำว่า ต้นไม้มีดอกและมีผลชื่อโน้นไม่มีในสวนนั้น ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวได้เลย
 ส่วนภริยาหลวง (นางสุชาคา) คิดว่าเราเป็นธิดาของสูงและเป็นบาทบริจาริกาของ
 มฆะ กรรมที่เราทำย่อมเป็นของเราควย จึงมิได้ทำบุญอะไร ๆ ได้แต่ยื่นถือ
 คันฉ่องแต่งตัวอยู่อย่างเดียว

มฆะดำรงอยู่ตลอดชีพแล้วไปเกิดเป็นท้าวสักกะในภพควาถึงสี่พร้อมควย
 สหาย นี้เป็นความย่อ ๆ ในเรื่องนี้ ส่วนความพิสดารพึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้ใน

อรรถกถาสักกปัญหสูตร ขรรณบท และกุดาวกชาลก เรื่องความอุบัติของท้าวสักกะ
มีมาแม้ในอรรถกถาฐัพพัตถาสังขยสูตร นาฬิกสูตร และสักกสังยุต แต่เป็นเรื่อง
ย่อ ๆ ฟังทราบความอุบัติแห่งท้าวสักกะในจักกวัตตี่ป็นนี้เท่านี้ก่อน

(เรื่องความบังเกิดแห่งภพอสูร เป็นต้น)

[๘๗]
อรรถกถาฐัพพัตถาสังขยสูตรว่า ในกาลนั้นหม่อสูรพ้านักอยู่ในคาวกิงสเทว-
โลก เมื่อเห็นท้าวสักกะกับพวกกัฬากันคิดว่า พวกเหวมุตรเกิดใหม่มาแล้ว จึง
ตระเตรียมการค้ำฉลองครั้งใหญ่ และว่าท้าวสักกะได้ให้การนัดหมายแก่พวกเหวมุตร
ว่า พวกท่านอย่าค้ำคัณฑพาน อรรถกถาสักกสังยุตว่า พวกเจ้าถิ่นตระเตรียมการ
ค้ำคัณฑพาน โลกที่ปกสรวา คัณฑพานนั้นเรียกว่าคัณฑมธุก็มี ไถยีนว่าคัณฑพานนั้น
เป็นน้ำเมา ร้อยยั้งนัก เป็นน้ำหวานพิเศษชนิดหนึ่ง

มีกาฐัพพัตถาสังขยสูตรว่า บทว่า คณฺหฺพานํ ความว่า น้ำค้ำที่ให้น้ำ
เทอ หมายถึงน้ำค้ำที่ทำให้น้ำเมา ยั้งนัก อรรถกถายักขสังยุตว่า ขอว่า มธุปีตาว
เสยฺยเร แปลว่า นอนราวจะว่าไคค้ำน้ำหวานคัณฑพาน ไถยีนว่าผู้ที่ไคค้ำน้ำหวานคือ
คัณฑพานแล้ว ไม่สามารถที่จะโง่โง่ขึ้นไคนอนสลบไสลไปทีไคย เพราะฉะนั้นท่าน
จึงกล่าวไว้อย่างนั้น มีกาฐัพพัตถาสังยุตนั้นว่า น้ำหวานพิเศษท่านกล่าวควยศัพท์ว่า มธุ
ในบทว่า มธุปีตา นี้ เพราะเหตุนี้พระอรรถกถาจารย์จึงไคกล่าววว่า คณฺหฺมธุปानํ
ปีตา วีย

อาจารย์ผู้ทวงฟังทวงว่า ก็การทวงสามัญยอมตั้งขึ้นในเรื่องพิเศษหรือ
เฉลยว่า กับบทว่า คณฺหฺมธุ หมายถึงมธุวิเศษอย่างหนึ่ง ที่ร้อยทำให้เมา ยั้งนัก เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าววว่า นอนสลบไสล ไปทีไคย อรรถกถาขรรณบทว่า พวกอสูรเตรียม
ค้ำน้ำค้ำทิพย์

พระบาลีอัสกษาคกว่า เถววัลย์ชื่ออัสวาก็เกิดในจิตรลดาวัน อรรถกถา อัสกษาคคนั้นว่า เถววัลย์ชื่ออัสวาก็ในจิตรลดาวันในคาวกิงสเทวโลกมีอยู่ น้ำดื่มทิพย์เกิดภายในผลของเถววัลย์นั้น [๘๘] พวกเทวบุตรดื่มน้ำทิพย์นั้นครั้งหนึ่ง ก็เมานอนบนที่นอนทิพย์ตลอด ๔ เดือน อนึ่งเถววัลย์นั้นเมล็ดผลทุก ๆ ๑,๐๐๐ ปีที่เคี้ยว พวกเทวบุตรนั่งเลงสุราออกคลื่นความกระหายที่จะดื่มน้ำทิพย์ไว้คอยคิดว่า เราจะได้ผลจากเถววัลย์นี้ จึงเวียนไปเนื่องนิคย์ตลอด ๑,๐๐๐ ปี คอยดูอยู่ว่าเถาของผลนั้นยังไม่มีโรคหรือหนอ

ในบาทคาดานั้น บทว่าอัสวาก็ ไค้แก่เถววัลย์มีชื่ออย่างนั้น จริงอยู่เถววัลย์นั้นไค้ชื่ออย่างนั้นเพราะความหวังที่บังเกิดในผลของมัน อรรถกถามหาโควินทสูตรว่า ก็อัสวาก็คามีอยู่ในเทวโลก พวกเทวคาพากันไปเฝ้าอยู่ตลอด ๑,๐๐๐ ปี คอยหวังว่ามันจักผลิออก บทว่า วสุสสุสสุสิ หมายถึง ๑,๐๐๐ ปี โดยการนับของมนุษย์

อรรถกถาจุฬินทาสังขยสูตรและสลักสังยุตว่า ท้าวสักกะไค้ให้การนัดหมายแก่บริษัฑของพระองค์ว่า แนะท่านผู้นิรทุกซ์ พวกท่านอย่าไค้ดื่มคัมภยาน จงแสดงเพียงอาการคัมเท่านั้น พวกเทวบุตรเหล่านั้นไค้กระทำอย่างนั้นแล้ว

อรรถกถา... (๑) สลักสังยุต (๒) กุลาวกษาคค (๓) นาฬกสูตร และ (๔) ชรรมบท กล่าวข้อความไว้ตามลำดับดังนี้...

(๑) เทวคาเจ้าถิ่นคัมคัมภยานที่เขานำเข้าไปค้วยขันทองพอกแก่ความต้องการแล้วก็พากันเมาลุ่มลงนอนบนแผ่นดินทองในที่นั้น ๆ ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงจับลูกของแม่ที่ถูกลูกฆ่า ทั้งนี้แล้วให้พวกเทวบุตรจับพวกเจ้าถิ่นเหล่านั้นที่เท่าแล้วเหวียงไปที่เชิงเขาสีเนรุ แม่พวกเทวคาที่ประพฤิตตามอสูร เหล่านี้ทั้งหมดก็ไค้ตกไปที่เชิงเขาสีเนรุนี้ค้วยเคขแห่งบุญของท้าวสักกะ

(๒) ในเวลานั้นพวกอสูรอาศัยอยู่ในภพดาวดึงส์ ท้าวสักกะจอมเทพทรงพระคำริว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยราชสมบัติที่เป็นสาธารณะ จึงสั่งให้จับพวกอสูรผู้ค้ำสุรabanมาแล้วที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปในเหวแห่งเขาสีเนรุ

(๓) ลำคับนั้น^[๘๕] พวกเทพที่อยู่มากองกล่าววาทะบุตรผู้ยากจนมาแล้ว พวกเราจักทำพิธีก่อนรับ จึงน้อมคอกปทุมทิพย์เข้าไป เชื้อเชิญด้วยราชสมบัติกึ่งหนึ่ง ท้าวสักกะไม่พอพระทัยด้วยราชสมบัติกึ่งหนึ่ง จึงน้อมหมายบริษัของพระองค์ วันหนึ่งได้จับพวกอสูรเหล่านั้นซึ่งพากันเมาสุราที่เท้าเหวี่ยงไป ณ เเชิงเขาสีเนรุ

(๔) ท้าวสักกะทรงให้การนัดหมายแก่บริษัของพระองค์เพื่อไม่ให้ใคร ๆ ค้ำ พวกอสูรค้ำแล้วประมาณ ท้าวสักกะทรงคำริว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยราชสมบัติอันสาธารณะไปควยอสูรเหล่านี้ จึงน้อมหมายแก่บริษัให้จับพวกอสูรเหล่านั้นที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปในมหาสมุทร พวกอสูรเหล่านั้นหัวปักกึ่งลงไปใสมุทร

การที่ภพอสูรเป็นต้นเกิดขึ้นในขณะนั้นก็ควรอยู่ เพราะพระอรรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรรถกถา... (๑) สักกสังยุต (๒) นาคพิภพสูตร (๓) ชรรวมบท ตามลำคับดังนี้ว่า...

(๑) ลำคับนั้นภพอสูรประมาณหมื่นโยชน์ อันมีกรรมเป็นปัจจัยมีฤทธิเป็นสมุฏฐานได้เกิดขึ้น ณ พื้นกายไต่แห่งภูเขาสีเนรุเพื่ออสูรเหล่านั้น

(๒) ภพอสูรประมาณหมื่นโยชน์อันคงามไปควยคณจิตตปาฎลีซึ่งเป็นคนไม้เปรียบควยคณปาวินิตตะได้เกิดขึ้นที่พื้นกายไต่เขาสีเนรุเพื่ออสูรเหล่านั้น

(๓) ลำคับนั้นภพอสูรวิมาน พร้อมทั้งคณจิตตปาฎลีได้เกิดขึ้นที่พื้นกายไต่ภูเขาสีเนรุควยอานุภาพแห่งบุญของพวกอสูรเหล่านั้น

แต่เรื่องที่พวกอสูรเหล่านั้นบังเกิดในบุรีย้อมปรากฏที่พระอรรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้ว เพราะท่านกล่าวไว้ในอรรรถกถา... (๑) จุฬคณหาสังขยสูตร

(๒) กุลาวกชาคกว่า...

(๑) ก็ชื่อว่าภพอสูร มีอยู่ที่พื้นภายใต้เขาสิเนรุประมาณเท่าดาวดึงส์แหง-
โลกที่เดียว พวกอสูรพากันอยู่ในภพนั้น คนไม่เชื่อจิตตปาฏิหาริย์มีอยู่เพื่ออสูรเหล่านั้น

(๒) อสูรเหล่านั้นบรรดถึงภพอสูรที่เดียว ชื่อว่าภพอสูรมีอยู่ที่พื้นภายใต้
เขาสิเนรุ ประมาณเท่าดาวดึงส์แหงโลก ในภพอสูรนั้นมีคนไม่เชื่อว่า จิตตปาฏิ
เป็นต้นไม่ประจำอยู่ตลอดก็ปรวาทะว่าคนปาวรีฉัตตะกะของพวกเทวดา

[๕๐] ...ขอรับฉัตติงพิจารณา

อนึ่ง ในจินดารังการมีกล่าวไว้ว่า เมืองอสูรตั้งอยู่บนพื้นทรายแก้ว
เหนือปรุพีผืน แล้วกล่าวไว้ว่าภายใต้ปรุพีผืนยังมีปรุพีพิลาตั้งอยู่ ยอดทั้ง ๓ ตั้งอยู่ ณ ที่
เหนือสุดของปรุพีพิลา บนยอดทั้ง ๓ นั้น ขุนเขาสิเนรุสถิตอยู่ เมืองอสูรใดมีอยู่ใน
โอกาสนั้น บนจอมแห่งปรุพีพิลาภายนอกจากยอดทั้ง ๓ เสนั้น มีทรายแก้ว ข้างบน
ทรายแก้วนั้นมีน้ำทะเล พวกนาคอยู่บนจอมทรายแก้วเบื้องล่างในน้ำนั้น หิ้งน้ำทั้ง
ทรายแก้วทางให้ของในเวลาไปมาแกพวกอสูรและพวกนาค หนทางปรากฏแม้ในน้ำ
ควยอานุภาพของอสูรและนาคเหล่านั้น เหมือนเทวดาในโลกนี้ค้ำแผ่นดินไปก็ไค้ ทะลุ
ภูเขาไปก็ไค้ ฉะนั้นน้ำในที่นั้นมีประมาณ ๔๔,๐๐๐ โยชน์ ต่อแต่นั้นไปก็เป็นที่ชื่อว่า
ระเบียงเขาสิเนรุทั้ง ๕ ชั้น บุรีของท้าวสักกะกว้างประมาณหมื่นโยชน์ มีอยู่ที่พื้นเบื้อง-
บนของส่วนทั้งหมด

โลกที่ปกสรวา บุรีของพวกอสูรมีอยู่เหนือพื้นทรายทองและทรายแก้วอันมี
อยู่ในท่ามกลางยอดทั้ง ๓ ยอดใต้เขาสิเนรุ บุรีของจอมเทวดาชื่อว่าดาวดึงส์ ใดมีอยู่
ณ เบื้องบนแห่งเขาสิเนรุ นั้น ควยประการฉะนี้

อรรถกถานาฬกสูตรว่า จริงอยู่ที่ข้างใต้ภูเขาสิเนรุมีภพอสูรประมาณ
หมื่นโยชน์ พื้นที่ระดับกลางมีทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปน้อยเป็นบริวาร ๒,๐๐๐ ทวีป
พื้นที่ข้างบนก็เป็นภพดาวดึงส์ประมาณหมื่นโยชน์

ฎีกาอัฐกนิบาท อังคุตตรนิกายว่า ภพของอสูรเหล่านั้นมีอยู่ ณ พื้นที่ยัน เป็นส่วนภายใต้ภูเขาสีเนรุ อสูรเหล่านั้นเมื่อจะอยู่ในภพนั้นก็ดี เมื่อจะออกไปก็ดี ย่อมนิรมิตมณฑปเป็นคันไวที่เชิงเขาสีเนรุแล้วพากันเล่นสนุกสนานอยู่ [๕๑] ความอภิมรณ ของพวกอสูรเหล่านั้น ในที่นั้นย่อมมีเพราะเห็นคุณเหล่านี้ เพราะเหตุนี้พระอรรถกถา- จารย์จึงกล่าวว่า เย ทิสฺวา ทิสฺวา อสุรา มหาสมุหฺเต อภิมรณฺติ (อสูร เหล่าใด เห็นแล้ว ๆ พากันอภิมรณในมหาสมุทร)

อรรถกถามหาสมมยสูตรว่า คำว่า สมุหฺติ อสุรา ลิตา ความว่า พวกอสูรเป็นผู้ อยู่ในมหาสมุทรเป็นปกติเกิดแล้ว เพราะฉะนั้นส่วนภายใต้ภูเขาสีเนรุก็ดี มหาสมุทรในที่ไกลเชิงเขาสีเนรุภายนอกจากภูเขาสีเนรุนั้นก็ดี พึงเห็นว่า เป็นที่อยู่อาศัยของพวกอสูร

(อรรถแห่งอสูรศัพท์)

อรรถกถา...(๑) สักกสังยุต (๒) นาทิสฺสูต มาตามลำดับว่า

(๑) พวกเหล่านั้น ในเวลาที่ตกลงมาถึงระดับกลางภูเขาสีเนรุก็กลับได้ สติพากันกล่าวว่า ตาคา น สุริ ความว่า พ่อทั้งหลายพวกเราไม่ค้ำสุราแล้ว นามว่าอสูร ก็เกิดมีมาตั้งแต่คราวนั้น

(๒) ลำคับนั้น พวกเขาเหล่านั้นได้สติแล้วไม่เห็นภพทางด้านข้างจึงกล่าวว่า ร้ายเหลือ ! พวกเราย่อยยับหมดแล้ว เพราะโทษของความเมาในการค้ำ บัดนี้ เราไม่ค้ำสุราแล้ว ไม่ค้ำสุราแล้ว คราวนี้พวกเราไม่ใช่สุระ (เทวดา) แล้ว คราวนี้พวกเรากลายเป็นอสุระไปแล้ว จำเดิมแต่นั้นมา พวกนั้นก็เกิดมีสมญานามว่า อสูรนั้นเทียว

ฎีกาอัฐกนิบาท อังคุตตรนิกายว่า บทว่า อสุรา ความว่าชื่อว่าอสูรเพราะ ไม่กล้า ไม่สง่า คือไม่รุ่งเรืองเหมือนพวกเทพ อีกประการหนึ่งชื่อว่า อสูร เพราะ

เป็นฝ่ายตรงข้ามกับพวกเหวาะที่ชื่อสุระเหล่านั้น

สัททนีติปกรณ์ว่า ชื่อว่าอสุร เพราะไม่กล้าคือไม่สง่าและไม่รุ่งเรืองเหมือน
อย่างพวกเทพ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าอสุร คือทานพเพราะเป็นปฏิปักษ์ คือเป็นปฏิปักษ์
อย่างมิตร ได้แก่เป็นราวกระว่าอมิตรของพวกสุระ ส่วนในอรรถกถาสภาดวรรค
กล่าวไว้ว่า เหวาะเหล่านั้นพากันกล่าวว่า พวกเราไม่คัมสุราแล้ว ไม่คัมแล้ว จำเคิม
แต่นั้นจึงเกิดชื่อว่า อสุร

[๘๖] คำวินิจฉัยอันกระทำความตกลงในคำว่าอสุรานี้ ดังต่อไปนี้

ปานะมีไชสุรา อธิบายว่ามีไชเครื่องคัมคือสุราอันเป็นพิษ ชื่ออสุระ
พวกเหล่านั้นพากันกล่าวว่า อสุริ เหตุนี้จึงชื่อว่าอสุรา อสุรศัพท์มีที่สุดเป็นศัพท์ชิต
อธิบายนี้สมควรค้ำนี้ในอรรถกถาสักกสังยุตตามที่กล่าวแล้ว และในฎีกาแห่งสักกสังยุต
นั้นว่า ปานชาตินั้นเป็นสุราหามีได้ อธิบายว่า ปานะนั้นมีไชสุราอันเป็นพิษ น สุรา
เป็นอสุรา อธิบายว่าหาไชเทพชั้นดาวดึงส์ไม่คือเป็นพวกอื่นจากนั้น จริงอยู่เหวคา
เหล่านั้นพากันปฏิเสธความเป็นสุระของตนค้ำว่า คราวนี้พวกเราไม่ไชสุระแล้ว
พากันกล่าวความเป็นอสุรอื่นจากนั้น เพราะเหตุนี้พวกเขาเหล่านั้นจึงไ้กล่าวว่า
บัดนี้เราเกิดเป็นอสุรแล้ว

แต่เพราะความที่อสุรเหล่านั้นคล้ายกับเหวคา ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา
ทั้งหลาย ฉะนั้นคำไขท่านองนี้ว่า ชื่อว่าอสุร เพราะไม่กล้าเหมือนพวกเหวคา จึงไม่
ถูกต้อง พึงเห็นว่าท่านกล่าวไว้ตามมติของอาจารย์บางพวก

ค้ำเหตุนี้ในฎีกาสักกสังยุตจึงไ้กล่าวว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
ชื่อว่าอสุร เพราะไม่กล้าคือไม่ใหญ่ แม้ในฎีกาสักกสังยุตก็กล่าวไว้ว่าชื่อว่าอสุร
เพราะไม่กล้าคือไม่รุ่งเรืองค้ำยอสิริยะและการเล่นเป็นต้น นี้หมายถึงอสุรที่เป็นพวก
เปรต ส่วนอสุรนอกนี้ชื่อว่าอสุรา เพราะไม่ไชเหวคาคือเป็นปฏิปักษ์ต่อเหวคา คำไข
นี้ว่า น สุรนฺตฺติ อสุรา ย่อมไชได้ในพวกเปตาสูรเท่านั้น ส่วนในคำไขนี้ว่า

น สุรา อสุรา กังนี้ยอมมิใช่ได้ในพวกเทวาสุรที่เกี่ยว นี้เป็นมติของอาจารย์ผู้รจนานฎีกา

(เรื่องจอมอสุร)

พระบาลีอัฐกรนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ลำดับนั้นแล จอมอสุรชื่อปหาราทะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ อรรถกถาอัฐกรนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า บทว่า ปหาราโท คือ มีชื่ออย่างนี้ บทว่า อสุรินโท หมายถึงเป็นจอมอสุร จริงอยู่ บรรดาอสุรทั้งหลาย อสุร ๓ คนนี้คือ เวปจิตติ ราหู ปหาราทะ นับเป็นจอมอสุร

[๕๓]

พระบาลีเทวปุคตสังยุตว่า ลำดับนั้นแล ราหูจอมอสุรได้เข้าไปหาจอมอสุร ชื่อเวปจิตติถึงที่อยู่ แม้ในบรรดาอสุรผู้ใหญ่ทั้ง ๓ คนนั้น ท้าวเวปจิตติเป็นใหญ่กว่า อสุรทุกคน ท้าวเวปจิตตินั้นเป็นพ่อตาของท้าวสักกะ เพราะเหตุนั้นในอรรถกถา เทวปุคตสังยุตจึงกล่าววว่า บทว่า เวปจิตติ ความว่าไฉนว่าท้าวเวปจิตตินั้นเป็นใหญ่กว่าบรรดาอสุรทั้งหมด กังนี้แล้วกล่าววว่า ชนทั้งสองคือท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวเวปจิตติเป็นลูกเขยและพ่อตา ทำการทะเลาะกัน

ฎีกาเทวปุคตสังยุตนั้นว่า สามีของธิดาเรียกว่า ชามาติกะ (ลูกเขย) บิดาของภริยาเรียก สสุระ (พ่อตา) เพราะฉะนั้นชนทั้งสองนี้คือ ท้าวสักกะและ ท้าวเวปจิตติ ท่านจึงกล่าวลำดับว่าเป็นลูกเขยพ่อตากัน โดยมุ่งถึงนางสุชาดา ส่วน เหตุที่จอมอสุรนั้นไฉนว่า เวปจิตติ พึงทราบตามที่กล่าวไว้ในพระบาลีสักกสังยุต พร้อมทั้งอรรถกถาดังต่อไปนี้

ดังได้สดับมาในอดีตกาล ฤๅษีจำนวนมากเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม อยู่ที่บรรณ- ศาลาเป็นต้นในที่พักกลางวันและที่จงกรมเป็นต้น บนหาดทรายซึ่งมีสีดุก แฉ่นเงินเหนือพื้นน้ำในสมุทรแห่งจักรวาล ในกาลนั้นสงครามระหว่างเทวดาและอสุร ได้ประชิดกันแล้ว ก็สงครามระหว่างเทวดาและอสุรยอมมีเหนือพื้นน้ำในมหาสมุทร

โดยมาก พวกอสูรมีแต่ความพ่ายแพ้ทุกครั้ง อสูรเหล่านั้นเมื่อพ่ายแพ้ต่อเทวดาก็พากันหนีไปทางฉาตรมบทของพวกฤษี แล้วโกรธว่า ท้าวสักกะปรักษากับฤษีเหล่านี้ทำให้พวกเราให้พินาศ จึงรื้อหมอน้ำกึ่งที่จงกรมและศาลาเป็นอาทิในอาศรมมบทพวกฤษีถือนถลายมาจากป่าเห็นเขาก็กักกันซ่อมแซมให้เป็นปกติได้โดยลำบาก เมื่ออสูรเหล่านั้นก็ยังทำความเสียหายให้อย่างนั้นบ่อย ๆ ดังนั้น ฤษีพวกนั้นพอได้ฟังข่าวว่าบัดนี้สงครามของพวกเทวดาและพวกอสูร เริ่มขึ้นแล้ว พวกนั้นก็คิดว่าแม่เทวดาจะเป็นผู้ประกอบในธรรม พวกอสูรจะเป็นฝ่ายอธรรมก็ตาม แต่ภัยของพวกเรา ก็มาจากอสูร อยากระนั้นเลยเราควรเข้าไปหาสมพรจอมอสูรแล้วขอให้ปกป้องคุ้มครองมิให้ภัย จึงพากันไปหาสมพรจอมอสูรแล้วขอร้อง สมพรจอมอสูรนั้นเมื่อพวกฤษีขอร้องแล้วอย่างนี้กลับพูดว่า

ภัยไม่มีสำหรับพวกฤษีที่ร้ายกาจชอบคบท้าวสักกะ เมื่อท่าน
ขอร้องเราก็คงให้ไกลแต่ภัยเท่านั้น

พอได้ฟังดังนั้นฤษีทั้งหลายจึงสาปแช่งจอมอสูรนั้นอย่างนี้ว่า

เมื่อเราขอร้องท่านให้ไกลแต่ภัยเท่านั้น

เรารับภัยนั้นของท่าน ภัยจึงเป็นภัยของท่าน

ว่าดังนี้แล้วก็ไปยังอาศรมของตน

จำเคิมแต่นั้นสมพรจอมอสูรนั้นก็หวาดผวาคืนละ ๓ ครั้ง ได้ยินว่าเขาบริโภคนอาหารเย็นเสร็จก็ขึ้นที่นอนแล้วนอน พอจะมอญหลับก็กลับลุกขึ้นร้องราวจะว่าถูกหอกสัก ๑๐๐ เล่มที่ปักไว้โดยรอบประหาร ภพอสูรประมาณหมื่นโยชน์ถึงความแตกตื่นว่านี่อะไรกัน ที่นั้นพวกอสูรพากันไปถามสมพรจอมอสูรนั้นว่ามีเรื่องอะไรหรือขอรับ เขาก็ตอบว่าไม่มีอะไรหรอก แม้ในยามที่ ๒ เป็นกันก็เช่นนี้เหมือนกัน เมื่อพวกอสูรปลอบจอมอสูรนั้นว่า อย่าทรงกลัวเลยพระเจ้าข้า ดังนั้นแล้ก็พอดูรุ่งขึ้น จำเคิมแต่นั้นจิตของสมพรจอมอสูรก็เกิดความไขว่หน้าไหวควายอาการอย่างนี้ เพราะเหตุที่นั่นแหละ

ชื่ออื่นอีกว่าเวปจิตติ จึงเกิดขึ้นแจ่มอมสูรนั้น

แม้ในฎีกาสักกสังยุตต์ก็กล่าวไว้ว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ที่ชื่อว่า เวปจิตติเพราะทำจิตของพวกอสูรให้หวั่นไหวเนื่องจากความมีอำนาจมาก ก็แจ่มอมสูรนั้นเมื่อพวกฤษีขอรักแล้วกลับพูดว่า เราให้พวกท่านได้แต่ภัยเท่านั้น จึงถูกเรียกว่า เวปจิตติเพราะเป็นผู้มีจิตใจหวั่นไหวตั้งแต่ถูก [๕๕] ภัยทั้งหลายกล่าวสาปว่า ภัยจงเป็นภัยแก่ท่าน และอสูรใดเล่าที่ชาวโลกเรียกกันว่าปุลโลมะ [๕๕] นี้แล้วจึงกล่าวว่า บทว่า เวปติ แปลว่าหวั่นไหว คือสั้น

ฎีกาสักกกันท์ว่า จิตของแจ่มอมสูรนี้ประหวั่นคือไหวหวั่นในเพราะเหตุมีถูกทำและการรบเป็นต้นจึงชื่อว่าเวปจิตติ บททั้งสองคือเวปจิตติ และสมพรพึงเห็นว่าเป็นบทเดียวกันโดยความคล้ายประการฉะนี้ ในฎีกาสักกกันท์ก็กล่าวไว้ว่า แจ่มอมสูรนั้นชื่อสมพร เพราะมีพระคือลูกเขยผู้ได้รับการสรรเสริญทั่วไป จริงอยู่ท้าวสักกะเป็นเขยของแจ่มอมสูรนั้น อีกนัยหนึ่งก็ชื่อว่าสมพรเพราะสำรวจอินทรีย์ในการบำเพ็ญบุญ

แจ่มอมสูรที่ชื่อว่า ราหู เพราะกำบัง คือทำให้พระจันทร์เป็นต้นปราศจากแสง ฎีกามหาปธานสูตรว่า แจ่มอมสูรชื่อราหูคือการจับของราหู เพราะยังความพิเศษแห่งความงามของพระจันทร์เป็นต้นให้เสื่อม คือให้หมองไป

ฎีกาสักกกันท์ว่า แจ่มอมสูรชื่อ ปหาราทะ เพราะให้เครื่องประหารคืออาวุธแก่หมู่พลของตนเพื่อรบกับพวกสุระ (เทวดา) ปหาราทะคืออสูรผู้นั้น

แจ่มอมสูร ๓ คนมีท้าวเวปจิตติเป็นต้น พระอรธรรถกถาจารย์กล่าวไว้ใน อรธรรถกถาและพระบาลีดังกล่าวคล้ายประการฉะนี้ แต่ในพระสูตรที่ ๔ แห่งปฐมวรรคในสักกสังยุตต์กล่าวถึงแจ่มอมสูรชื่อเวโรจ เพราะเหตุนี้แจ่มอมสูรจึงมี ๔ คน ส่วนในสักกกันท์ก็กล่าวไว้ว่า อสูรคือท้าวปหาราทะ ท้าวสมพร และท้าวพลี เป็นอาทิเป็นอสูรพิเศษกว่าอสูรเหล่านั้น

ส่วนในมหาสมัยสูตรและอรรถกถา กล่าวถึงอสูรไว้ ๗ ประการ คือ

- (๑) จอมอสูรชื่อเวปจิตติ
- (๒) จอมอสูรชื่อสุจิตติ
- (๓) จอมอสูรชื่อปหาราทะ
- (๔) จอมอสูรชื่อพลี
- (๕) อสูรประมาณ ๗ คน บุตรของท้าวเวปจิตติชื่อเวโรจ
- (๖) อสูรชื่อราหู
- (๗) อสูรพวกอื่นจากนั้นชื่อทานเวสสะซึ่งเป็นอสูรขมังธู

[๕๖] สักกัณท์ว่า ศัพท์ว่า นุพเทพ สุรวินุ อสูร ทานพ เป็นบุงลึงค์ สัททนีติปกรณ์ว่า ผู้หญิงชี้แจงว่า ชื่อของอสูรเหล่านี้คืออสูร นุพเทพ ทานพ เทวตารินุ ส่วนคำว่าปาคะ เป็นชื่อของอสูรคนหนึ่ง แต่คนบางพวกเรียกว่า บัณเฑติ ดังนี้ก็มี

พระบาลีสักกสังยุตและกุมภชาคกตามลำดับว่า (๑) ลูกอนเวปจิตติ พวกท่าน แลเป็นเทพมาก่อนในชั้นดาวดึงส์นี้ และว่า (๒) ข้าแต่มหाराช พวกที่เป็นเทวดา มาก่อนพวกนี้แล้วแล้วจตุจากดาวดึงส์อันเที่ยงแท้ซึ่งเป็นแดนของคน เพราะกิมสุรา โคนแล บุคคลนั้นรู้อยู่ว่าฉันนี้ไร้ประโยชน์พึงกิมสุรานั้นเช่นนั้นทำไม ดังนี้ยังความ ที่อสูรเหล่านั้นเป็นนุพเทพให้สำเร็จ อรรถกถาสักกสังยุตและกุมภชาคกนั้นตามลำดับว่า

- (๑) บทว่า นุพเทพวา ความก็ว่าเป็นผู้อยู่มานานในเทวโลก คือเป็นเจ้าของมาก่อน
- (๒) บทว่า นุพเทพวา หมายถึงพวกอสูร

ฎีกาแห่งปฏิฐานปกรณ์ว่า อนึ่งบทว่า เทวทานวปฐิติ นี้เป็นบทสาธกในความ เป็นทานพ อธิบายว่า เป็นผู้อันเทวดามีท้าวสักกะเป็นต้นและทานพมีปหาราทะจอมอสูร เป็นคนบูชาแล้ว อนึ่งในคำนี้ว่า [๕๗] นางผู้เจริญ ข้าพเจ้านุทานพขอไหวทาน ขอนอบน้อม แก่ท่าน... คำว่า ทานพเป็นคำเรียกปีศาจโดยย่อ เพราะเหตุนี้แหละในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสต่อไปข้างหน้าว่าถูกปีศาจผู้ใดจ้องมองอามิสสิ่งแล้ว...

อีกนัยหนึ่งอสูรแม่ทั้งหมดชื่อว่า เวปจิตติ กว้ยอ่านาจาการเรียกผู้อาศัย โดยที่อาศัยเหมือนคำว่า ปงทุกโลหิตกา (พวกเหลืองพวกแดง) เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้แม่ในปกรณ์ว่าควยการกำหนดคนนามว่า อสูรพวกเวปจิตติจักอยู่ในพวก ขาวควยกิงส์

ตามนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายควยประการฉะนี้ ท้าวเวปจิตตินั้นแลพึงทราบว่าเป็นใหญ่ที่สุดกว่าอสูรทั้งหมด เสวยราชย์ในพิภพอสูร แต่ในโลกที่ปกสารกล่าววาทะของอาจารย์ไว้ว่า อาจารย์ทั้งหลายพากันกล่าวว่า แผ่นศิลา ๔ แผ่น ยาว ๓๐ โยชน์ กว้างพอสมควรกับส่วนยาวนั้นได้มีปูลาดไว้ที่ก้นทั้ง ๔ ของตน จิตตปาฏลีนั้น บรรดาแผ่นศิลาเหล่านั้น ที่แผ่นศิลาทิศภาคคานใต้ จอมอสูรชื่อสมพรครองราชย์ มีบุตรชายชื่อสุจิ ที่แผ่นศิลาทิศภาคคานตะวันตกจอมอสูรชื่อพลีครองราชย์ มีบุตรชายชื่อสุโรช ในทิศภาคคานเหนือ จอมอสูรชื่อปหาราทะครองราชย์มีบุตรชายชื่อราหู นครทั้ง ๔ ซึ่งเป็นสถานที่อยู่อาศัยของจอมอสูรนั้น ๆ ปรากฏอยู่ในท่ามกลางยอด ๓ เสา แมนครเหล่านั้นแล แว้กล่อมไปควยปรากฏการแก้ว ๗ ประการ สมบูรณ์ควยเครื่องประดับต่าง ๆ

อรรถกถาสักกสังยุตว่า ก้อสูรเหล่านั้นคล้ายกับเทพขาวควยกิงส์โดยสมบัติ คือ อายุ วรรณะ ยศ อิศริยะ ^[๕๘] กตติกาในกถาวัตถุปรณว่าบริษัทของท้าวเวปจิตติมี วรรณะ โภคะ อาหารและอายุทัดเทียมกับพวกเทพยดอสูรถึงการอวาหะและวิวาหะควย พวกเทพ แมขนาดของพวกอสูรก็คล้ายกับพวกเทพนั้นแหละ เว้นแต่ขนาดของราหู ก็นานกว่าร่างกายของราหูนั้น พึงทราบตามนัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลาย จริงอยู่ในอรรถกถาโสณทัตตสูตรและจังกีสสูตรได้กล่าวคำนี้ไว้ว่าไคยินว่า ราหูจอมอสูร สูง ๔,๘๐๐ โยชน์ ช่วงแขนของราหูนี้ ๑,๒๐๐ โยชน์ ลำตัวหนา ๕๐๐ โยชน์ แม้อันอรรถกถาตามหานิทานสูตร นิทานวรรค สุริยสูตร และเมตตสูตรก็ได้กล่าวเนื้อความนั้นนั้นแลไว้

อรรถกถาแห่งสูตรมีโสณฑทัตตสูตรเป็นต้นว่า ฝ่ามือและฝ่าเท้าหนา ๓๐๐ โยชน์ อรรถกถาแห่งสูตรมีสุริยสูตรเป็นต้นว่า ฝ่ามือฝ่าเท้าหนา ๒๐๐ โยชน์ อรรถกถาเมตตสูตรว่า ระหว่างนิ้ว ๕๐ โยชน์ อรรถกถาแห่งเมตตสูตรนั้นว่า ข้อนิ้วมือข้อหนึ่ง ๆ ประมาณ ๕๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วก็ประมาณเท่านั้น คอประมาณ ๓๐๐ โยชน์ จมูก ๓๐๐ โยชน์ หน้าผากก็ประมาณเท่านั้น ศีรษะประมาณ ๕๐ โยชน์

อรรถกถาโสณฑทัตตสูตร จังกีสสูตร และสุริยสูตรว่า ปากประมาณ ๒๐๐ โยชน์ ช่องปากลึก ๓๐๐ โยชน์ รอบปาก ๓๐๐ โยชน์ ส่วนในอรรถกถานิทานวรรค และมหานิทานสูตรกล่าวถึงความที่หน้าเท่ากับฝ่ามือและฝ่าเท้า

[๕๕]

อรรถกถาแห่งสูตรมีโสณฑทัตตสูตรเป็นต้นว่า ราหูนั้นคิดว่า เราสูงจักไม่อาจมลงดูพระศาสดาได้... จึงมีไคมา วันหนึ่งเขาพึงถ้อยคำสรรเสริญคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมาคิดว่า เราจักดูตามแต่จะดูได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเขา ทรงพระคำริว่า เราจะแสดงในอิริยาบถทั้ง ๔ ค้วยอิริยาบถไหน ทรงพระคำริต่อไปว่า ชรรมคาคณยีนแม่เป็นคนต่ำก็ปรากฏราวจะว่าคนสูง เราจักนอนแสดงตนแก่ราหูนั้นที่เดียว จึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจงตั้งเตียงน้อยในบริเวณพระคันธกุฎี แล้วทรงสำเร็จสหัสยาเหนือเตียงน้อยนั้น ราหูมาแล้วแหงนดูพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งทรงบรรทมอยู่คฤงคฆนดูพระจันทร์ในท่ามกลางฟ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นี้อะไรกันจอมอสูร จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์คิดว่า จักไม่อาจที่จะมลงดูพระผู้มีพระภาคได้จึงมีไคมาแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนจอมอสูรเรามีไคบำเพ็ญบารมีโดยกมหน้า เราให้ทานกระทำให้มีค่าสูงที่เดียว ในวันนั้นราหูได้ถึงสรณะ

แต่ในฎีกามหาสมัยสูตรกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ไคยีนว่าราหูจอมอสูรนั้นเนรมิตอัธยาศัยอันละเอียดเข้าไปเฝ้า เพราะราหูนั้นเข้าไปสู่สำนักพระศาสดาด้วยอัธยาศัยละเอียดในกาลแห่งพระชรรมเทศนามมหาสมัยสูตร

อรรธกถาแห่งสุตรมีมหานิทานสุตร เป็นต้นว่า เมื่อราหูจอมอสุรนั้นหยั่งลง
สู่มหาสมุทร น้ำอย่างลึกก็ประมาณไค้แก่เขา เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า คนทั้งหลาย
พูดกันว่า มหาสมุทรนี้ลึก ลึกตรงไหนกันเราไม่ไค้หน้าแม่เพียงบิคหัวเขา

อรรธกถาสूरียสุตรมันว่า ราหูจอมอสุรนั้นเห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
ส่องแสงสว่างอยู่ ถูกความวิษยากรอบง่าจึงก้าวลงสู่วิถิเป็นที่ไปของดวงจันทร์และ
ดวงอาทิตย์นั้นยื่นอาปากอยู่ จันทรวิมานหรือสุริยวิมานประมาณ [๑๐๐] โยชน์ เป็นราว
กะว่าถูกโยนเข้าไปในเหวใหญ่ เทวคาที่สิงอยู่ในวิมานถูกมรณภัยคุกคามพากันร้อง
ควยอาการประคังเป็นเสียงเดียวกัน ฝ่ายราหูนั้นบางคราวก็ใช้มือบิควิมาน บางคราว
ก็ใส่วิมานไว้ไค้คาง บางคราวก็ใช้ลิ้นเลีย บางคราวก็คังไว้ในระหว่างกระพุ้งแก้ม
เป็นราวกะว่าบริโลกโทษณะกระทำไค้แก้มคุษ แต่ไม่สามารถห้ามความเร็วไค้ ถ้า
ราหูคิจะห้ามแล้วยื่นอมไว้ในกระพุ้งแก้มไซ้ จันทรวิมานหรือสุริยวิมานก็คังทำลาย
กระหมอมของราหูนั้นออกไป หรือคิงคุกเหนี่ยวราหูนั้นลงไป เพราะฉะนั้นราหูนั้น
จึงคองไปพร้อมกับวิมานที่คียว

จบอสุรกถา

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
(เรื่อง กามาพจรเทพ ๖ ชั้น)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(ว่าควยเรื่องภุมเทวคา)

พระบาลีจิตคสังคษุคและพระบาลีจุพชรรมสมาทานสุตรวา อารามเทวคา
รุกขเทวคา เทวคาผู้สิงอยู่ในต้นไม้ที่เป็นยา - หญ้า และไม้เจ้าป่า อรรธกถา
แห่งพระบาลีคทั้งสองนั้นว่า บทว่า อารามเทวคา ไค้แก่ เทวคาซึ่งสิงอยู่ในสวน

คอกไม้และสวนผลไม้ อรรถกถาจิตตสังยุตต์นั้นว่า เทวคาที่สิงอยู่ในภูแห่งป่าชื่อ
วนเทวคา เทวคาที่สิงในต้นไม้ นั้น ๆ อย่างนี้คือ ต้นตาลซึ่งเป็นต้นไม้เจ้าทาง
คนหูขวาง คนตะแบก ชื่อว่า รุกขเทวคา บทว่า โอสธีคินวนปป์ติสุ ความว่า
เทวคาที่สิงอยู่ในต้นไม้ยามี้ คนสมอและคนมะขามป้อมเป็นคน ในคินชาคิมิหญา
มุงกระต่ายและหญาปล่องเป็นคน และในต้นไม้ที่เจริญที่สุดในป่า

อรรถกถาจุฬารามสมานานว่า เทวคาที่สิงอยู่ในป่ามีป่าอันธวัน และป่า
สุกควันเป็นคนชื่อว่า วนเทวคา เทวคาที่สิงอยู่ในป่าสะเคาชื่อ นเนรุ เป็นคน
ที่คนทั้งหลายยกย่องกัน ชื่อว่า รุกขเทวคา บทว่า โอสธีคินวนปป์ติสุ ความว่า
เทวคาผู้สิงอยู่ในต้นไม้ยามี้คนสมอและมะขามป้อมเป็นคน ในคินชาคิมิ คาลและ
มะพร้าวเป็นคน และในต้นไม้ทั้งหลายที่เจริญที่สุดในป่า

พระบาลีเวสสันดรชาดกกว่า เราน่อมเคียรไหว้เทวคาผู้สิงอยู่ที่ท่าน้ำแห่งสระ
ในแหล่งน้ำ ที่คนหญาและลควาลัย ในต้นไม้ที่เป็นยา ภูเขาศาและป่า อรรถกถา
เวสสันดรชาดกนั้นว่า บทว่า สรสฺส สิริสา ความว่า เราน่อมเคียรไหว้เทวคา
ที่ครองสระปทุมนี้คือ สกุนาคทั้งหลาย ชื่อว่า สุปคิตฺเต จ อาปเก ไคแก่
ขอไหว้เทวคาผู้สิงอยู่ในแม่น้ำที่มีท่าอันสบาย บทว่า คินกาลคานิ ไคแก่หญาและเถาว์ลัย
อันห้อยย้อย บทว่า โอสโรย ไคแก่ ต้นไม้ที่เป็นยา ในบททั้งปวงกล่าวหมายถึง
เทวคาผู้สิงอยู่

อรรถกถาสัมพุทธชาดกกว่า บทว่า คินกาลคานิ ความว่า หญาที่มีกระพี้ภายใน
มีแก่นภายนอก เถาว์ลัยและต้นไม้ที่เป็นยาอันมีแก่นภายใน พระโพธิสัตว์กล่าวคาถา
นี้หมายเอาเทวคาที่เกิดในหญาเป็นคน ส่วนศัพท์ว่า โอสธี และ วนปป์ติ ในคาถานี้
พึงเห็นตามนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้น ๆ

จริงอยู่ในภูิกานรบรรคโลกกล่าวไว้อีกว่า ต้นไม้ชื่อโอสธี เพราะกำจัดเสีย
ซึ่งโรค โอส ชาติเป็นไปในอรรถว่า กำจัด ลง ฐ ปัจจัย อีกนัยหนึ่ง ชื่อโอสธี

เพราะโอสถที่ประกอบด้วยคนไม้นั้นแล้วไม่ต้องประกอบอีก

อรรถกถาสัตตสุริยสูตรว่า บทว่า โอสถี ในค่านีว่า โอสถีวนปตโย ไคแกคนไม้ที่เป็นยา [๑๐๒] ฎีกาแห่งสัตตสุริยสูตรว่า คนไม้ที่ชื่อว่า โอสถี อาทิเช่น คนไม้ และกล้วย จักเป็นคนไม้ที่สิ้นอายุเมื่อมีผลสุกไปแล้ว

อริยญวรรคว่า คนไม้โคตยาในเวลาผลสุก คนไม้นั้นพึงเป็นโอสถี ฎีกาแห่งอริยญวรรคนั้นว่า คนไม้โคตยาในเวลาสุกสิ้นผลสุก คนไม้นั้นมีตนกล้วยและต้นขา เป็นอาทิ พึงชื่อ โอสถี

พระบาลีที่ปริมาณว่า

อุกอนเทวคา ทานเมีวระณะงคงามยิงนักคำรงอยู่ ทำให้ทิศทั้งปวงสว่างไสว
ราวกะดวงดาวชื่อโอสถี.

อรรถกถาที่ปริมาณนั้นว่า ดวงดาวใดชื่อว่า โอสถี เพราะแสงคือรัศมี ย่อมแผ่ไปจากดวงดาวนั้น อีกอย่างหนึ่ง ดวงดาวนั้นย่อมเพิ่มให้กำลังเนื่อง ๆ แก่ คนไม้ที่เป็นยาทั้งหลาย ย่อมตั้งกระทำแสงสว่างโดยรอบฉนโค ทานยืนยงทิศทั้งปวง ให้สว่างไสวอยู่ถนัดนั้นเหมือนกัน อนึ่ง ในที่นี้คนไม้ที่เป็นตัวยา พึงเห็นว่าชื่อว่า โอสถี

อนึ่งในอริยญวรรคทานกล่าววว่า คนไม้ที่มีผลไม่มีคอก เขาเรียกกันว่า วนปติ (ไม้เจ้าป่า) ฎีกาอริยญวรรคนั้นว่า คนไม้เหล่าใดเว้นจากคอก คือไม่มีคอก มีแต่ผล คนไม้เหล่านั้นมีอัสสัถตพฤกษ์ (โพ) มะเคื้อ ขนุน เป็นต้นชาวโลกเรียกกันว่า วนปติ วนานัน ปติ สำเร็จรูปเป็น วนปติ ส่วนไม้มีผลเกิดแต่คอกมีมะม่วง อินทผลัม เป็นต้น ชื่อว่า วนปตยะ คือมีไม้เจ้าป่าชื่อว่าวนปตยะ

[๑๐๓] แต่ในอรรถกถาทั้งปวงกล่าวไว้เฉพาะค่านีว่า บทว่า วนปติ ไคแกคนไม้ เจริญที่สุดในป่าคังนี้เท่านั้น รวมความว่า ชื่อว่าฤมเทวคามมี ๑๐ จำพวก คือ

(๑) อารามเทวดา	(๒) วนเทวดา
(๓) รุกขเทวดา	(๔) โอสถเทวดา
(๕) คิณเทวดา	(๖) วนัปปติเทวดา
(๗) สรเทวดา	(๘) นทีเทวดา
(๙) ลดาเทวดา	(๑๐) ปัพพตเทวดา

เพราะเหตุนั้นในฎีกาจิตตสังยุตจึงกล่าวไว้ว่า ภูมิเทพองค์หนึ่งนามว่า มรรกราชาเป็นอธิบดีแห่งภูต เป็นผู้อยิ่งใหญ่ของเทวดา สิ่งสถิตอยู่ที่ตนตาล เพราะเหตุนั้นพระอรรคณาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า ตนตาลเป็นต้นไม้เจ้าทาง

อรรคณาสุทินกัณฑ์ว่า เทวดาที่อาศัยราวป่าทั้งหมดชื่อภูมิเทพ อรรคณาจุฬารามสมาทานสูตรว่า แม้อัณฑชทายกเปเรต (เปเรตญูโผลลสมอ) ก็พึงทราบว่าเป็นภูมิเทวดาได้ เพราะท่านกล่าวไว้ในอัณฑชทายกเปตวัตถุว่า โดยสมัยอื่นอีก เปเรตนั้นตายแล้วไปเกิดเป็นภูมิเทวดาอยู่ในแดนคองนั้นแล พระอรรคณาจารย์กล่าวไว้ในอรรคณานันว่า วิมานซึ่งตั้งอยู่บนกิ่งไม้เมื่อกิ่งไม้หักไปก็พังทลายไปบนกิ่งไม้นั้น ๆ เมื่อกิ่งทั้งหมดหักก็ทำลายไปทั้งหมด แต่รุกขวิมานย่อมไม่เสียหายไปทราบเท่าที่แม่เพียงรากของต้นไม้ยังคงอยู่ ก็วิมานนี้เป็นสาขัญฐกะ (ดำรงอยู่บนกิ่ง) เพราะฉะนั้นเมื่อกิ่งทั้งหมดหักแล้ว เทวดาจึงพาบุตรน้อย ๆ ไปยืนอยู่ที่คอไม้ เริ่มคร่ำครวญ

ดังได้สดับมา ในแคว้นอาฬวีรุกขเทวดาคนหนึ่งมีลูกอ่อน พระภิกษุรูปหนึ่งเมื่อจะทำนวกรรมเตรียมจะตัดต้นไม้ นั้น นางยื่นอุ้มลูกเขาสะเอวอ่อนนอนว่า เจ้านายท่านอย่าตัดวิมานของคิณินเลย คิณินไม่อาจที่จะอุ้มลูกน้อยเป็นผู้ไรที่อยู่อาศัยเที่ยวไปได้ ภิกษุนั้นคิดว่า ต้นไม้แบบนี้หาไม่ได้อีกแล้วในที่อื่น จึงมีใจเอื้อเพื่อต่อคำของรุกขเทวดานั้น นางคิดว่า พระรูปนี้แลเห็นทารกนี้ก่อนคงจะงัดได้ จึงวางบุตรไว้บนกิ่งไม้ [๑๐๕] ภิกษุนั้นไม่อาจยังชวานที่ตนเงื้อขึ้นแล้วได้เลยตักแขนของทารก ซึ่งล่วงจักขุวิสัยของพวกมนุษย์ เพราะเหตุนั้นในพระบาลีปาจิตติยกัณฑ์จึงกล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นไม่เอื้อเพื่อ

พื้นที่ที่เลยตัดเอาแขนทวารกของเทวดานั้น

อรรตถกถาแห่งปาจิตติยกัมมัตถ์นั้นว่า บทว่า พาทุ อโกฎฺเฏสิ ความว่า
ภิกษุ นั้นไม่อาจจะยังชวานที่ตนเงื้อขึ้นแล้วได้ จึงตัดแขนบริเวณใกล้นมของทวารกผู้นอน
อยู่ในวิมานที่พียอันตั้งอยู่บนต้นไม้ ที่รุกขเทวดานั้นได้รับจากสำนักทวารกราชอันล่วง
วิสัยจักษุของพวกมนุษย์

ฎีกาแห่งปาจิตติยกัมมัตถ์นั้นว่า ก็คำว่า รุกขฏฺฐุทีพฺพวิมานะ นิปนฺนสฺส พระ-
อรรตถกถาจารย์กล่าวเพราะทำอธิบายว่า ก็ครั้นนอนอย่างนี้แล้วย่อมเป็นอันชิวานอน
ในวิมาน และว่า รุกขฏฺฐุทีพฺพวิมานะ หมายถึงวิมานที่ตั้งอยู่บนกิ่งไม้ จริงอยู่วิมานที่
เกิดบนต้นไม้เขาเรียกกันว่า รุกขวิมาน เพราะเป็นที่เนื่องกวยต้นไม้ ส่วนสาขัฏฺฐุก-
วิมานเป็นวิมานอาศัยกิ่งทั้งหมดตั้งอยู่ อนึ่งแม้วิมานนี้ก็เป็สาขัฏฺฐุกวิมาน เพราะฉะนั้น
เมื่อต้นไม้ถูกตัด วิมานนั้นก็ย่อยยับไปควยประการทั้งปวง

ในอรรตถกถากล่าวไว้อย่างนี้ว่า ก็เมื่อต้นไม้ถูกตัดแล้วเทวดาโคไบบรรเทา
อารมณ์โกรธที่เกิดขึ้นในภิกษุ นั้น ถาว่า เพราะเห็นอะไรจึงบรรเทาเสียได้ ตอบว่า
ได้ยินว่าในป่าหิมพานต์มีการประชุมเทวดาทุกวันปักข์ ในที่ประชุมนั้นพวกเทวดาจะ
ถามถึงรุกขธรรมว่า ท่านตั้งอยู่ในรุกขธรรมหรือไม่ ? ชื่อว่ารุกขธรรม โคไบก่การ
ที่รุกขเทวดาไม่ทำความประทุษร้ายทางใจในเมื่อต้นไม้ถูกทำลาย บรรดาเทวดาเหล่า
นั้น เทวดาที่ไม่ตั้งอยู่ในรุกขธรรมจะเข้าสู่ที่ประชุมไม่ได้ เทวดานั้นเห็นโทษในการ
เข้าเทวสมาคมอันมีความไม่ตั้งอยู่ในรุกขธรรมเป็นปัจจัย จึงโคไบบรรเทาคความโกรธ
เสีย ครั้นนางบรรเทาคความโกรธนั้นอย่างนี้แล้ว จึงโคไบบรรเทาคความโกรธ
เจ้า กราบทูลความนั้นแล้วโคไบบรรเทาคความโกรธนั้นว่า

บุคคลโคไบบรรเทาคความโกรธที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้

เหมือนนายสารดีหุคฺคฺรถที่กำลังแล่นไป

บุคคลนั้นเราเรียกว่าสารดี บุคคลนอกนี้

เป็นเพียงผู้ต้อบังเหียนเท่านั้น

ครั้งนี้แล้วไก่อเป็นพระโศคคัมภ์อาศัยอยู่ในต้นไม้ที่ต้นไม้จากสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุนี้ในอรธกถาจึงกล่าวว่า ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่นั้นแล ทรงใคร่ครวญถึงสถานที่อันจะเป็นที่อยู่ของเทวดานั้น ทอดพระเนตรเห็นที่อันสมควรจึงตรัสว่าไปเถิดเทวดา ต้นไม้ในโอกาสโน้นเป็นต้นไม้ว่าง จงเข้าไปในต้นไม้ที่นั้นเถิด ไก่ยินว่าต้นไม้ที่นั้นมิใช่อยู่ในรัฐอาทวิ แต่เป็นต้นไม้ที่เทพบุตรองค์หนึ่งสิ่งสถิตแล้วภายในรั้วแห่งพระเชตะวัน เทพบุตรองค์นั้นจุติแล้ว เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นต้นไม้ว่าง

ก็แลจำเดิมแต่นั้น เทวดานั้นมีการคุ้มครองอันตนได้แล้วจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เป็นเทวดาอุปฐากพระพุทธรูปเจ้าเวลาที่มีการประชุมเทวดา เมื่อเทวดามีผู้สักการะใหญ่มา เทวดาอื่น ๆ ที่มีศักดิ์น้อยก็พากันถอยไปจนถึงมหาสมุทรและภูเขาจักรวาล ส่วนเทวดานั้นคงนั่งฟังธรรมอยู่ในที่เป็นที่อยู่ของตน แม้พวกภิกษุพากันถามปัญหาในเวลาปฐมยาม ในเวลามัชฌิมยามอย่างไร เทวดาก็ยังคงนั่งฟังปัญหาทั้งหมดในที่นั้นนั่นแหละ แม้วามหาราชทั้ง ๔ มาสู่ที่บารุงพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เมื่อไปก็พากันไปทั้ง ๆ ที่เห็นเทวดานั้น

[๑๐๖]
จบเรื่องภุมเทวดา

(วาควยเรื่องอากาศสิฏฐเทวดา)

ก็เทพที่ดำรงอยู่ในอากาศเบื้องบนแต่แผ่นดินขึ้นไป เบื้องล่างจากเทวโลกชั้นจาตุมหาราชลงมาชื่อว่า อากาศสิฏฐเทวดา ส่วนในภูมิภาคสุทินกัณฑ์ กล่าวไว้ว่าเรื่องอากาศสิฏฐเทวดามีได้มาเป็นแผนกหนึ่งต่างหากในพระบาลีนี้ก็จริง ถึงแม้กระนั้นเพื่อแสดงว่า นี่เป็นลำดับในการบรรยายศัพท์ จึงแยกเทวดาชั้นจาตุมหาราชเป็น ๒ อย่าง กล่าวถึงอากาศสิฏฐเทวดาไว้เฉพาะส่วนหนึ่ง เพราะเหตุนี้ในที่นี้พึงทราบวาทะเทวดา

ที่อยู่บนเขาวงกตที่ชื่อว่าเทพชั้นจาตุรหาราช เพราะเทวดาที่อยู่ในอากาศท่านจัก
ไว้เป็นส่วนหนึ่งแล้ว เหตุนั้นเมื่อเป็นเช่นนี้แม่เทวดาที่อยู่ในอากาศแก่เทวโลกชั้น
จาตุรหาราช ก็จัดเป็นอากาศชั้นเทพคาไปควย จักไว้แม่กระนั้นก็จริง ถึงกระนั้น
เทวดาซึ่งอยู่ในอากาศแก่เทวโลกชั้นนั้นก็ควรเรียกว่าเทพชั้นจาตุรหาราชได้ เทวดา
ที่อยู่ในอากาศเบื้องล่างจากชั้นจาตุรหาราชนั้นควรเรียกว่าอากาศชั้นเทพคา เพราะ
ท่านกล่าวถึงอากาศภายในชั้นจาตุรหาราชโดยความเป็นพื้นที่หนึ่งต่างหาก

แม่เทพผู้นับเนื่องในหมู่เวลาหก (เทพผู้ยังเมฆฝนให้ตก) ก็ชื่อว่า อากาศชั้น-
เทพคา เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในเวลาหกสังยุตว่า ภิกษุทั้งหลาย
ก็เทพที่นับเนื่องในหมู่เวลาหกมีดังนี้

- (๑) สัตวเวลาหกเทพ
- (๒) คุณเวลาหกเทพ
- (๓) อัปเวลาหกเทพ
- (๔) วาตเวลาหกเทพ
- (๕) วัสสเวลาหกเทพ

ภิกษุทั้งหลาย เทพเหล่านี้เรียกว่า เวลาหกกายิกเทพ

ในอรรถกถาเวลาหกสังยุตกล่าวไว้ว่า [๑๐๗] เทวดาผู้เที่ยวไปในอากาศ ผู้บังเกิด
ในหมู่เทพอันมีชื่อว่า เวลาหก ชื่อว่าเวลาหกกายิกเทพ เวลาหกเทพผู้ทำอากาศเป็นชื่อ
สัตวเวลาหกเทพ แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน

ภูิกามหาปทานสูตรและสมจิตตสูตรว่า เทพบุตรผู้ยังกลุ่มเมฆอันเป็นปัจจัย
แห่งฤดูร้อนให้ก่อตัวขึ้น ชื่อว่าเทวดาพวกคุณเวลาหก ได้ยินว่ากลุ่มเมฆที่แผ่ความรอน
หนายิ่งและคลุมท้องฟ้ากานโนนกันนี้แผ่ไปสู่ที่ตามปรวรณาแล้วตลอดกาล เสมอด้วย
การบังเกิดจิตเช่นนั้นของเทพบุตรเหล่านั้นที่เกี่ยวข้อง นับในสัตวเวลาหก และวัสสเวลาหก
ก็อย่างนี้ ส่วนเทวดาที่เป็นเวลาหกเมฆหมอก ฟังทราบว่ายังกกลุ่มหมอกให้ก่อตัวขึ้น

อย่างเดียวกันนั้น เว้นจากหนาวร้อนและฝน ฎีกาสมจิตตสูตรและมหาสมัยสูตรว่า
 เทวคาญเป็นต้นเหตุให้ลมพัดอย่างเดียวกันชื่อวาทวลาหก เทวคาญเป็นต้นเหตุให้กลุ่ม
 หมอกลอยสอยไปอย่างเดียวกันชื่ออัพวลาหก เทวคาญเป็นต้นเหตุให้อากาศร้อนเป็นไฟ
 ชื่ออุณหวลาหก

อรรถกถาวลาหกสังยุทว่า อากาศหนาวที่มีในฤดูฝนและในฤดูหนาวนั้นเป็น
 สมุฏฐานของฤดูที่เดียว ส่วนอากาศหนาวที่เกิดแม้ในฤดูหนาวก็หนาวอย่างยิ่งและที่
 เกิดในฤดูร้อนชื่อว่าความหนาวเกิดด้วยอำนาจเทวคา อากาศร้อนที่เกิดในฤดูร้อน
 มีฤดูเป็นสมุฏฐานเป็นความร้อนตามปกติแล้ว ส่วนอากาศร้อนที่เกิดแม้ในฤดูร้อนก็
 ร้อนอย่างยิ่งและที่เกิดในฤดูหนาวชื่อว่าความร้อนที่เกิดด้วยอำนาจเทวคา

หมอกที่เกิดในเคื่อนสุกท้ายของฤดูฝนและในเคื่อนมิกสิระ (เคื่อนอายุ)
 มีฤดูเป็นสมุฏฐานเป็นหมอกตามปกติแล้ว ส่วนหมอกมืดที่เกิดในฤดูหมอกนั้นแลบคัง
 ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทำให้มืดที่เดียวตลอด ๗ สัปดาห์ และหมอกที่เกิดในเคื่อน
 จิตตมาสและวิสาขมาส (เคื่อน ๕ และเคื่อน ๖) ชื่อว่าหมอกเกิดด้วยอำนาจเทวคา

ลมปกติมีลมเหนือและลมใต้เป็นต้นมีอยู่ในฤดูนั้น ๆ ลมนี้เป็นสมุฏฐานของ
 ฤดู ส่วนลมที่ทำลายป่าและต้นไม้ในป่าเป็นต้นชื่ออติวาทะ (ลมแรง) และลมที่เกิด
 นอกฤดูกาลอื่น ๆ ชื่อว่าลมเกิดด้วยอำนาจเทวคา

ฝนที่ตกภายในฤดูฝน ๔ เคื่อน ก็มีฤดูเป็นสมุฏฐานเหมือนกัน ส่วนฝนที่ตกใน
 ฤดูฝนนั้นแลแต่เป็นฝนหนัก และฝนที่ตกในเคื่อน ๕ เคื่อน ๖ ชื่อว่า ฝนเกิดด้วยอำนาจ
 เทวคา

[๑๐๕] ในขอนั้นมีเรื่องตัวอย่างดังต่อไปนี้ ดังได้สกับมาวัสสวลาหกเทพองค์หนึ่ง
 ไปสู่สำนักพระเถระชินาสพพญูอยู่ ณ ภูเขาศครภูฏไคยีนไหวแล้ว พระเถระถามว่า
 ท่านเป็นใคร. ก็ตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นวัสสวลาหกเทพบุตรขอรับพระคุณเจ้า.
 ไคยีนว่าท่านให้อ่านาจจิตบันกาลให้ฝนตกไค้หรือ. ขอรับพระคุณเจ้า. อาตมาไคร์

ที่จะได้เห็น. พระคุณเจ้าจะเบียดนะขอรับ. เคาเมฆหรือฟ้าร้องไม่ปรากฏเลย
 อากาศจะเบียดได้อย่างไร. ข้าพเจ้าจะใช้อำนาจจิตบันดาลให้ฝนตกนะพระคุณเจ้า
 ขอท่านได้โปรดเขายังบรรณศาลา. พระเถรรับว่า คีละเทพบุตร ล้างเท้าแล้ว
 เขายบรรณศาลา เทพบุตร เมื่อพระเถระกำลังเข้าไปนั้นแล ได้ขับเพลงบทหนึ่ง
 พलगขมือขึ้น พื้นที่โดยรอบประมาณ ๓ โยชน์ มีเมฆเป็นแผ่นเดียวกัน พระเถระเบียด
 ครึ่งหนึ่งเข้าสู่บรรณศาลาแล้ว

อีกนัยหนึ่งธรรมคณนียอมตกถวายเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. กวยอนุภาพพญานาค	๒. กวยอนุภาพพญาครุฑ
๓. กวยอนุภาพเทวดา	๔. กวยอนุภาพสังกิริยา
๕. กวยสมุฏฐานแห่งฤดู	๖. กวยการบันดาลของमार
๗. กวยกำลังฤทธิ	๘. กวยวินาสเมฆ

จบเรื่องอากาศสังกฐเทวดา

(ว่าด้วยเรื่องเทวดาชั้นจาตุมหาราช)

แม่อากาศสังกฐเทวดาและภุมเทวดาตามที่กล่าวแล้ว ก็รวมอยู่ในเทวดาชั้น
 จาตุมหาราชเทียว สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ในอรรถกถาถามหาปทานสูตรว่า

- [๑๐๕]
(๑) อารักขเทวดา	(๒) ภุมเทวดา	(๓) อากาศสังกฐเทวดา
(๔) อุนหวลาหกเทวดา	(๕) อัปพลวลาหกเทวดา	(๖) สีสวลาหกเทวดา
(๗) วิสสวลาหกเทวดา	จัดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช	

ฎีกาหมาปทานสูตรนั้นว่า เทวคาทั้ง ๗ จำพวกที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง เป็นเทวคาชั้นจาตุมหาราชโดยแท้ ถึงอย่างนั้นพระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวถึงเทวคาเหล่านั้นโดยความต่างกัน บัดนี้เมื่อจะถือเอาการมาพิจารณาเทวคาชั้นแรกอื่นจากนั้นโดยความเสมอกัน จึงกล่าวว่าเทวคาชั้นจาตุมหาราช แม้ในอรรถกถาและฎีกาสมจิตตสูตร ก็กล่าวความนี้ไว้อย่างเดียวกัน

อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า ธรรมคาเทวคาชั้นจาตุมหาราชมีอยู่ในส่วนกลางแห่งภูเขาสีเนรุ บรรดาเทวคาชั้นจาตุมหาราชเหล่านั้นพวกที่อยู่บนภูเขาก็มีย พวกที่อยู่ในอากาศก็มี ความต่อเนื่องกันของเทวคาเหล่านั้นมีตลอดไปจนถึงภูเขจักรวาล พวกเทวคาชั้นจาตุมหาราชแม้ทั้งหมดมีดังต่อไปนี้ (๑) พวกชิตทาบโหสิกา (๒) พวกมโน-ปิโหสิกา (๓) พวกสีทวลาหก (๔) พวกอุณหวลาหก (๕) จันทิมเทพบุตร (๖) สุริยเทพบุตร จัดเป็นพวกอยู่ในเทวโลกทั้งนั้น

นัยแห่งอรรถกถาพรหมชาลสูตรและฎีกาจตุกกนิบาตอังคตตรนิกายว่า เทวคาชื่อว่าชิตทาบโหสิกา (พวกถูกความสนุกประทุษร้าย) เพราะถูกความสนุกประทุษร้าย คือพินาศไค้เกลี้ยงยับยิบไปเพราะความสนุก ผู้จาร จารพระบาลีว่าปทุสิกา ก็มี คำนั้นไม่มีในอรรถกถา ได้ยินว่าเทวคาเหล่านั้นพากันเล่นนักษัตรด้วยสมบัติของตนอันเป็นสิริยิ่งใหญ่ที่ตนครอบครองด้วยบุญพิเศษ ไม่รู้ว่าคนได้บริโภคอาหารแล้วหรือยัง-ไม่บริโภคเพราะความยิ่งใหญ่ของสมบัตินั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นนับแต่เลยเวลาอาหารไปมือเคี้ยวแม้จะกลับไปเคี้ยวกินจะคิมอีกโดยไม่หยุด ก็คงจุดที่เคี้ยวคือค้างอยู่ไม่ได้ถามว่าเป็นเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะเตโชธาตุที่เกิดแก่กรรมมีกำลังแรง จริงอยู่เตโชธาตุที่เกิดแก่กรรมของมนุษย์มีกำลังอ่อน กรชกายมีกำลังกล้า เพราะมนุษย์เหล่านั้นมีความร้อนที่เกิดแก่กรรมน้อยแต่ร่างกายมีกำลัง [ร้อน] จึงอาจที่จะค้างรูปร่างกายด้วยน้ำอุ่นและข้าวยาคุไลเป็นต้นได้เกิน ๗ วัน แต่เตโชธาตุของเทวคามีกำลังกล้ากรชกายมีกำลังอ่อน เทวคาเหล่านั้นล่วงเลยเวลาอาหารไปเพียงมือเคี้ยวก็ไม่อาจที่จะค้างอยู่ได้ เหมือนคอกปทุมหรือคอกอุบลที่วางไว้บนแผ่นดินร้อนในเวลาเที่ยงวัน

ในฤดูร้อน แม้จะรดควายน้ำตั้ง ๑๐๐ หม้อในเวลาพลบค่ำก็ไม่กลับคืนเป็นปกติได้ ต้องพินาศไปอย่างเฉียดฉิวใด เทวดาพวกนี้แม้จะเคี้ยวกับแม่จะคัมเรื่อยไปในภายหลังก็ต้องจู่ไปเท่านั้น คือไม่ดำรงอยู่นั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าถูกอนภิกษุทั้งหลาย เทพชื่อชิตทาบโหลิกาที่อยู่ เทพเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยธรรมคือความร่าเริง ความสนุก และความยินดีอยู่ เมื่อเทพเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยธรรมคือความร่าเริง ยินดี เกินเวลาอยู่ สติก็หลงลืม เมื่อสติหลงลืม เทวดาเหล่านั้นก็ตองจู่จากหนุ่้น ดังนี้ การวิจารณ์ว่า ปุจฉาว่าก็เทพเหล่านั้นเป็นพวกไหน วิสัยหนาว ... เป็นเทพชื่อนี้ ดังนี้ไม่มีในอรรถกถา แต่เพราะท่านกล่าวไว้โดยไม่แปลกกันว่า ส่วนพวกเทวดามีเศไชธาคุแรง กรชกายมีกำลังอ่อน จึงพึงทราบว่าเทวดาเหล่าหนึ่งเหล่าใดเป็นผู้อาศัยกวีงการอาหาร (อาหารคือคำข้าว) เลี้ยงชีพกระทำอย่างนี้ เทวดาเหล่านั้นแลยอมจู่ไป แต่เกจิอาจารย์กล่าวว่า ไค้แก่เทพชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี จริงอยู่ เทวดาพวกนี้ท่านกล่าวว่า ชื่อชิตทาบโหลิกา ค้วยเหตุเพียงถูกความสนุกประทุษร้ายเท่านั้น

อรรถกถาจตุกกนิบาตอังคตตรนิกายว่า เทพพวกชิตทาบโหลิกาตองจู่เพราะความงใจของตนเป็นเหตุ ค้วยว่าเมื่อเทพเหล่านั้นเป็นผู้รังพร้อมค้วยความยินดีอันเป็นทิพย์เล่นอยู่ในสวนมีสวนนั้นทวัน จิตรลคาวัน และฉารุสกวันเป็นกัณ สติในการคัมและบริโภคยอมหลงลืมไค้ เทวดาเหล่านั้นยอมเหี่ยวแห้งไปค้วยการขาดอาหารคูกพวงคอกไม้ที่ถูกโยนทิ้งไว้กลางแคคคะนั้น

ฎีกาพรหมชาลสูตรและจตุกกนิบาตอังคตตรนิกายว่า ถามว่าอะไรเป็นอาหารของพวกเทพ และเวลาใดเป็นเวลาอาหาร [๑๑๑] คอบว่า สุชาโภชนันเป็นอาหารของกามาพจรเทพแม้ทั้งหมด สุชาโภชนันันสำหรับเทพชั้นสูง ย่อมประณีตขึ้นไปกว่าเทพชั้นต่ำ พวกเทพบริโภคสุชาโภชนันทุกวันตามวันตามชั้นของตน แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พวกเทพบริโภคสุชาหารประมาณเหารอยเห่าแมว สุชาหารนั้นพอวางที่ปลายลิ้นเท่านั้นก็แผ่ไปตลอดร่างกายจนถึงปลายเส้นผมและปลายเล็บ และเป็นอาหารสามารถที่จะยัง

อศภาพ ให้เป็นไปตลอด ๗ วัน ตามวันของเทพเหล่านั้นทีเดียว ก็ในที่นี้ชื่อว่าสุชา
ไคแก่โกชนะอันเป็นทิพย์มีชื่อว่าสุชา ที่เรียกกันว่าอมตะก็มี จริงอยู่แม้ในสักกณัต
ก็กล่าวไว้ว่า ศัพท์ทั้ง ๓ มีมูลศัพท์เป็นต้น ในคำว่า ยุสมมตฺ สุชา เป็นไปในอรรถ
ว่า อมตะ ฎีกาแห่งพรหมชาลสูตรนั้นว่า โภชนะชื่อสุชา เพราะเทวดารับได้โดยง่าย

พระบาลีสุชาโภชนชาคกว่า ก็สุชาโภชนนั้นเมื่อบริโภคลแล้วกำจัดโทษได้

๑๒ ประการ คือ

(๑) ความหิว	(๒) ความกระหาย	(๓) ความไม่ยินดี
(๔) ความกระวนกระวายกาย	(๕) ความเหนื่อยล้า	(๖) ความโกรธ
(๗) ความผูกโกรธ	(๘) การวิวาท	(๙) ความส่อเสียด
(๑๐) ความหนาว	(๑๑) ความร้อน	(๑๒) ความเกียจคร้าน

สุชาโภชนนี้มีรสสูงสุด

อรรถกถาพรหมชาลสูตรและจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า ชื่อว่ามนโโปโหสิกา
เพราะถูกใจประทุษร้าย คือพินาศ ไคแก่ยอยยับด้วยใจ เทพพวกมนโโปโหสิกานี้ก็อยู่ใน
ชั้นจาตุมาหาราชนั้นแล เทพเหล่านั้นจตุเพราะความจงใจของผู้อื่นเป็นเหตุ ไคยินว่า
เทพบุตรองค์หนึ่งในหมู่เทพนั้นคิดว่าจักเล่นนักชัตถฤษ จึงพร้อมด้วยบริวารนั่งรถไปสู่ถัน
ลำคัณนั้นเทพบุตรอื่นออกไปเห็นเทพบุตรนั้นไปข้างหน้าจึงโกรธว่า ผู้เจริญ เทพบุตรนี้
เป็นก่าพร้าหรือ เห็นผู้เป็นเอกแล้วทำเป็นเหมือนไม่เคยเห็น เป็นราวจะว่าตัวพองด้วย
ปีติ [๑๑๒] เป็นราวจะว่าถูกตอยเดินทางไป ฝ่ายเทพบุตรที่เดินทางไปข้างหน้าเหลียวกลับ
มาเห็นเทพบุตรนั้นโกรธ ทราบความที่เทพบุตรนั้นโกรธเพราะคนที่โกรธใคร ๆ ก็รู้ได้
ง่าย จึงโกรธตอบว่า ท่านโกรธแล้วจักทำอะไรเราได้ สมบัตินี้เราไคด้วยอำนาจแห่ง
กุศลมีทานและศีลเป็นต้น ไม่ใช่ไคด้วยอำนาจของท่าน ก็เมื่อเทพบุตรองค์หนึ่งโกรธ
อีกองค์หนึ่งไม่โกรธก็ยังรักษาไว้ได้ แต่เมื่อทั้งสององค์โกรธความโกรธขององค์ที่ ๑
เป็นปัจจัยแก่องค์ที่ ๒ ความโกรธแม้ขององค์ที่ ๒ นั้น ก็เป็นปัจจัยแก่องค์ที่ ๑

เพราะเหตุนั้นเทพบุตรทั้ง ๒ เมื่อพวกบริวารยังคร่ำครวญอยู่นั้นแลก็จู่ไปนี้เป็นธรรมดา
ในเรื่องนี้

อรรถกถาเทพบุตรตัญญูว่า เทพบุตรผู้อยู่ในจันทวิมานชื่อว่า จันทิมะ
ผู้อยู่ในสุริยวิมานชื่อว่า สุริยะไคยินว่าเทพบุตรแม่ทั้งสอง คือ จันทิมะและสุริยะ ไคย
บรรลุนิสาปต์คติผลในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมหาสมัยสูตร

ภูิกาทะพุกตสังยุตต์ว่า ถามว่าเทพบุตรแม่ทั้งสองบรรลุนิสาปต์คติผลแล้ว
เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไฉนพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บัณฑิต มม ไว้ในสุริยสูตร
เท่านั้น หาได้ตรัสไว้ในจันทสูตรไม่ เฉลยว่า ไคยินว่าจันทิมเทพบุตรนั้นจู่ไปจาก
จันทวิมานไปเกิดในที่อื่นแล้วต่อกาลไม่นานนัก และมีเทวดาอื่นอยู่ในจันทวิมานนั้น ใน
เวลาที่พระจันทร์ถูกราหูจับซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคถานั้น แม่สุริยเทพบุตร
ก็เป็นเช่นนั้นในเวลาต่อมา เพราะเหตุนี้อาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่าการจับของ
ราหูแม่ในสุริยวิมานนั้นก็ก็เป็นครั้งคราว

นัยแห่งอรรถกถามหาสมัยสูตรว่า มีเทวดาของคัหนึ่ง นามว่าปจฺจนะ
พระองค์เสด็จไปสู่ทิศใด ๆ ฝนก็ตกในทิศนั้น ๆ ภูิกามหาสมัยสูตรนั้นว่า ก็เทพพวก
วิสสวลาหกเป็นบริวารของปจฺจนะ ภูิกาสมจิตตสูตรว่าท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไคย

(๑) ท้าวชครฐ	(๒) ท้าววิรุฬหก
(๓) ท้าววิรูปักษ์	(๔) ท้าวกุเวร

นัยแห่งอรรถกถามหาสมัยสูตรว่า ท้าวมหาราชนามว่า ชครฐ ครองทิศ
ตะวันออกเป็นหัวหน้าของคนธรรพ์ในทิศทั้ง ๔ คนธรรพ์เหล่านั้นทั้งหมดอยู่ในอำนาจของ
ท้าวเชอ ในทำนองเดียวกันนั้นท้าวมหาราชนามว่าวิรุฬหกครองทิศใต้เป็นหัวหน้าของ
เหล่ากุมภภัณฑ์ ท้าวมหาราชนามว่าวิรูปักษ์ ครองทิศตะวันตกเป็นหัวหน้าของพวกนาค
ท้าวมหาราชนามว่ากุเวร ครองทิศเหนือเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ บรรดาท้าวมหาราช
เหล่านั้น ท้าวมหาราชของคัหนึ่ง ๆ มีบุตร ๕๑ คน บุตรเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้รับใช้ของ
ท้าวสักกะจอมเทพ

ฎีกาอาฏานาฎียสูตรว่า ในคำว่า คนธพยาน อธิปติ นี้มีอธิบายว่า ความเป็นอธิปติของเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช ซึ่งไคนามว่าคนธรรพเพราะนำอิทธิภาพทิพย์เข้าไปอบควยกลืนเหล่านั้นโดยการบริโภคนกกลืนในต้นไม้ที่เป็นโอสถ หย้า และไม่เจ้าป่าอันมีไม้จันทน์และไม้กาละหิงเป็นต้น

พระบาลีในคัมภีร์สังยุตว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลาย ก็เทพที่นับเนื่องในหมู่คนธรรพคืออย่างไร ถูกอนภิกษุทั้งหลาย เทพเหล่านั้นมีอยู่ คือ

- (๑) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่ราก
- (๒) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่แก่น
- (๓) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่กระพี้
- (๔) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่เปลือก
- (๕) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่สะเก็ด
- (๖) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่รัง
- (๗) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่ใบ
- (๘) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่ดอก
- (๙) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่ผล
- (๑๐) เทพผู้สิงอยู่ในต้นไม้กลืนที่กลืน

ถูกอนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า เทพนับเนื่องในหมู่คนธรรพ

ฎีกาคัมภีร์สังยุตนั้นว่า ชื่อว่าคนธรรพเพราะอบคือเข้าไปประกอบกลืนต่างชนิดมีกลืนเกิดแต่รากเป็นต้น หมู่คือประชุมของคนธรรพเหล่านั้นชื่อว่าคัมภีร์พกาย หมายถึงคัมภีร์เทพนิกาย คัมภีร์เทพเหล่านั้นพึงเห็นว่าอยู่ในชั้นจาตุมหาราช เทพชื่อคัมภีร์พกายก็เพราะมีในหมู่คนธรรพนั้นโดยความนับเนื่องในคัมภีร์พกายนั้น อีกนัยหนึ่งเพราะประกอบเข้าในคัมภีร์พกายนั้น

[๑๑๔]

อรรถกถากันธิพหลังยุคนั้นว่า สองบทว่า มूलคนเช อธิวตถา ความว่า กลิ่นที่รากของคนไม้ไคมีอยู่ อาศัยคนไม้นั้นบังเกิดแล้ว ก็คนไม้นั้นแม้มันทั้งหมดยอม สำเร็จแก่เทพเหล่านั้น แม้มันที่เหลือทั้งหลายก็เช่นนี้เหมือนกัน กลิ่นของคันธะมีรากเป็นคน ชื่อว่า คันธคันธะ จริงอยู่กลิ่นของส่วนทั้งหมดมีรากเป็นคนของคนไม้ไคมีอยู่ คนไม้นั้นชื่อว่าคันธะในที่นี้ กลิ่นของคันธะนั้นชื่อว่าคันธคันธะ ๑ เทวคาสิงอยู่แล้วใน คันธคันธะนั้น ในที่นี้ส่วนทั้งหมดมีรากเป็นอาทियอมสำเร็จผลแก่เทพเหล่านั้นทีเดียว

นัยแห่งอรรถกถามหาสมัยสูตรว่า เทวราชเหล่านี้คือ มาตลี ชเนสกะ ปัญจสิชะ เป็นเทพนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาตลีหมายถึง เทพบุตร บทว่า ชเนสโก หมายถึงเทพบุตรนามว่าชเนสกะ ดังไคสกับมา พระเจ้า พิมพิสารทรงเข้าถึงความเป็นสหายของท้าวเวสวัณ ๒ ครั้ง จุตติจากภพนั้นแล้วได้เป็น พระราชาแห่งมนุษย์ ๒ ครั้ง อนึ่ง ในอรรถภาพของพระราชาอุประเสวีรุ พระองค์ได้ เป็นพระโสคานันแล้วเข้าถึงความเป็นสหายของท้าวเวสวัณนั้นอีก ปรากฏพระนามว่า ชเนสกะ เพราะเหตุนี้ในชเนสกสูตรจึงกล่าวไว้ว่าชเนสกะเทพบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์คือพิมพิสาร ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์คือ พิมพิสาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าถึงความเป็นสหายของท้าวเวสวัณ มหาราช ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๓ แล ข้าพระองค์นั้นจุตติจากอภัพนั้นแล้ว จะเป็นพระราชา ของมนุษย์

อรรถกถาชเนสกสูตรนั้นว่า เพราะเหตุที่พระเจ้าพิมพิสารนั้นทรงสถับัชรรม กถาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เป็นผู้เจริญที่สุดของประชาชนหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นคน เกิดเป็นพระโสคานันแล้ว ฉะนั้นจึงได้มีพระนามว่า ชเนสกะ [๑๑๕] บิดคนพระองค์เป็นพระ โสคานันได้ทำบุญไว้มากในพระรัตนตรัย แม้ทรงสามารถที่จะบังเกิดในภพเบื้องสูงได้ ภัยอานภาพของบุญนั้นก็ยังทรงบังเกิดในชั้นจาตุมหาราชนี้ เพราะความยินดีในถิ่นที่ เคยอยู่มาเป็นเวลานานเป็นสภาพมีกำลัง

อรรถกถาโกวินทสูตรว่า บทว่า ปญฺจสีไซ ความว่ามี ๕ จุก คือมี ๕ กุณฑล ได้ยินว่าเทพบุตรนั้นในเวลาทำบุญกรรมคราวเป็นมนุษย์ เมื่อยังเด็กเป็นหัวหน้าเด็กเลี้ยงโครุ่น ไวมมจุก ๕ จุก ได้พาเด็ก ๆ แม่อื่นไปสร้างศาลาที่ทางสี่แยกนอกบ้าน จุกสระโบกขรณี ผูกสะพาน เกลี่ยถนนที่ขรุขระให้ราบเรียบ ขจัดต้นไม้ที่ระเกะระกะเพลาตัดรูดอกเสีย เห็นวกระทำบุญต่าง ๆ ทำนองนี้ ยังเป็นเด็กอยู่นั้นแลได้ถึงแก่กรรมแล้ว อติภาพนั้นได้เป็นที่อันเขาปรารถนา ต้องการและชอบใจแล้ว เขาถึงแก่กรรมแล้วก็บังเกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราช มีอายุ ๕ ล้านปี มีอติภาพ ประมาณ ๓ คาจุก เป็นเช่นกับแห่งทองประดับอารมณ์ประมาณ ๖,๐๐๐ เล่ม-
 เกวียน ภูบไลของหอมประมาณ ๕ กุมภะ ทรงผ้าทิพย์สีแคงประดับต่างหว่าควยทองสีแคง มีกุณฑล ๕ ลูกกลิ้งไปมาที่เบื้องหลัง ทองเที่ยวไปทำนองเดียวกับเด็กที่มี ๕ จุก เพราะเหตุนั้นชาวโลกจึงพากันเรียกเทพบุตรนั้นว่า ปญฺจสีไซ

ฎีกาสัตตกถิตว่า ผู้ยิ่งใหญ่คือนายกของพวกคนธรรมมีปญฺจสีไซเป็นคน ชื่อคณิพัทพาธิปะ ที่ชื่อว่ากุมภกัณฑ์ เพราะมีอติพะเท่าหม้อ

[๑๑๖]
 อรรถกถาอาฏานาฎิสสูตรว่า บทว่า กุมภกัณฑ์ ความว่าได้ยินว่าเทพเหล่านั้นมีทองใหญ่และมีอวยวะลับใหญ่เพียงถึงกุมภะ เพราะเหตุนั้นชาวโลกจึงเรียกว่ากุมภกัณฑ์ สองบทว่า กุเวโร มหารราชา ความว่าได้ยินว่าท้าวมหาราชของคณิเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีโคเสด็จจุบตี ได้เป็นพรหมณ์ชื่อกุเวร อาชีพทำไร่อยู่ประกอบเครื่องหีบยนต์ ๗ เครื่อง ให้ผลกำไรที่เกิดจากโรงบีบแห่งหนึ่งแก่มหาชนที่มาแล้ว ๆ ทำบุญแล้ว ผลกำไรที่เกิดขึ้นจากโรงบิบนั้นมีจำนวนมากกว่าผลกำไรที่เกิดจากโรงหีบที่เหลือทั้งหลาย เขาเลื่อมใสศรัทธาเหตุอันนั้น จึงถือเอากำไรที่เกิดแต่ในโรงหีบที่เหลือให้ทานตลอดกาลสองหมื่นปี กรันถึงแก่กรรมแล้วได้เกิดเป็นเทพบุตรนามว่า กุเวรในชั้นจาตุมหาราช ต่อมาได้ครองราชย์ในวิสามราชธานี แต่นั้นมาชาวโลกก็เรียกกันว่าท้าวเวสวัณ

อนึ่งพระราชานั้น (ท้าวเวสวัณ) ยังทรงมีพระนครอื่น ๆ อีกถึง ๑๐ พระนคร

คือ

(๑) อภูนาฏา	(๒) กุสินาฏา	(๓) ปรุกสีนาฏา
(๔) นาฏปริยา	(๕) ปรุกสีตนาฏา	(๖) กปวันตะ
(๗) ชโนมะ	(๘) นวนวคี	(๙) อัมพรวคี
(๑๐) อาหัมันทา		

ซึ่งบุพการีสร้างให้ขวยดีในอากาศ แม่สระโบกขรณีและมณฑปทั้งหลายก็มีแก่พระราชานั้น สมจริงดังคำที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า แม่หวงน้ำชื่อขรณี ซึ่งเป็นแดนที่เมษยังฝนให้ตกและเป็นแดนที่น้ำฝนไหลออกไปก็มีอยู่ในพระนครนั้น แม่สภาชื่อภคลาวคี ซึ่งเป็นสถานที่ที่หมู่อัยักษ์พากันเข้าไปนั่งประชุม ก็มีอยู่ในพระนครนั้น

อรรถกถาอาฏานาฎียสูตรนั้นว่า บทว่า รหโหปี ความว่าก็ในนครนั้นมี หวงน้ำขนาดใหญ่ชื่อขรณี ท่านอธิบายว่า เป็นสระโบกขรณีขนาดใหญ่ประมาณ ๕๐ โยชน์ หลายบทว่า ยโต เมฆา ปวสสันติ ความว่า เมฆทั้งหลายหอบน้ำจากสระโบกขรณีใดเล่า ยังฝนให้ตก [๑๑๗] หลายบทว่า วสสา ยโต ปตายนติ ความว่า ฝนคือเมฆฝนที่ตกลงมาย่อมไหลไปจากสระโบกขรณีใดเล่า ไฉนว่าเมื่อเมฆทั้งหลายตั้งเค้าขึ้น น้ำเก่าย่อมไหลลงมาจากสระโบกขรณีนั้น เมฆตั้งเค้าขึ้นในเบื้องบนยังสระโบกขรณีนั้นให้เต็มด้วยน้ำใหม่ น้ำเก่ายู้งางล่างย่อมไหลออก เมื่อสระโบกขรณีเต็มแล้วเมฆทั้งหลายย่อมกระจายไป บทว่า สภาปี ไคแก่ที่ประชุม ไฉนว่าที่ฝั่งสระโบกขรณีนั้นมีมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ แวดล้อมไปด้วยเครื่องแก้วด้วยชื่อภคลาวคี คำว่า สภานั้นหมายถึงมณฑปแก้วนี้ บทว่าปยิริปาสนติ คือ พากันเข้าไปนั่งที่ท้าวเวสวัณนั้นเป็นนายใหญ่ของพวกยักษ์ที่ท่านกล่าวไว้ในอาฏานาฎียสูตรโดยนัยมีคำอย่างนี้ว่า อินโท โสโม เป็นอาทิ

ส่วนในฎีกาสักกัณท์กล่าวว่า เป็นนายใหญ่ของยักษ์มีอาฬวกยักษ์เป็นคน คำมั่นนั้นก็ถูกต้องเพราะท่านกล่าวไว้ว่า อินโท โสโม วรุโณ ๑ เปา ปญฺจาลจณฺโฑ

อาพวโก คังนี้นี้เป็นความย่อในเรื่องนี้ ส่วนความพิสดารซึ่งถรวจตุในอาภานาภียสูตร
 พรอมควยอรรถกถา แต่ในอรรถกถาสติปัฏฐานสูตรเป็นคณกล่าวว่ ทวามหาราชทั้ง
 ๔ เหล่านี้เป็นผู้รับใช้ของท้าวสักกเทวราช คำรงอยู่ ๗ พื้นที่สำหรับผู้รักษาประตู
 (แห่งเทวสภา)

[๑๑๘] .
 นยแห่งภูิกาชินาลังการว่ ทวามหาราชนามวาชทรฐยกขึ้นไปกับหมูเสนา
 ของคนที่ชอบปากจักรวาลคานตะวันตก แวกลอมควยประทีปคัมเงินประมาณแสนโกฏิ
 อัน ขึ้นทรงมาตัวประเสริฐสี่เงินข้อสุเทวะ พรอมควยหมูคนชรรพประมาณแสนโกฏิ
 ถือคบายควยเงิน ถืออารักขาบนยอดเขาญคันชรรคานทิตตะวันตก

ทวามหาราชนามวาวีรุพหก ยกขึ้นไปกับหมูเสนาของคนที่ชอบปากจักรวาล
 คานใต้ แวกลอมควยหมูคนชรรพถือคบายแควมดีและประทีปคัมแควมดีจำนวนเท่านั้น
 ขึ้นทรงมาตัวประเสริฐสี่แควมดี พรอมควยหมูคนชรรพประมาณเท่านั้น ถืออารักขาบน
 ยอดเขาญคันชรรคานทิตใต้

ทวามหาราชนามวาวีรุบักข์ ยกขึ้นไปกับหมูเสนาของคนที่ชอบปากจักรวาล
 คานตะวันตกแวกลอมควยประทีปคัมแควประพาพจำนวนเท่านั้นขึ้นทรงมาตัวประเสริฐ
 สี่แควประพาพ พรอมกับหมูนาคถือคบายแควประพาพจำนวนเท่านั้น ถืออารักขาบนยอด
 เขาญคันชรรคานทิตตะวันตก

ทวามหาราชนามวาวะสวัณยกขึ้นไปกับหมูเสนาของคนที่ชอบปากจักรวาลคาน
 เหนือแวกลอมควยประทีปคัมทองจำนวนเท่านั้นขึ้นทรงมาตัวประเสริฐสี่ทอง พรอมควย
 หมูยักษ์ถือคบายทองจำนวนเท่านั้น ถืออารักขาบนยอดเขาญคันชรรคานทิตเหนือ

จบเรื่องเทพชั้นจกุมหาราช

(ว่าด้วยเรื่องเทพชาวกาวกิงส์เป็นต้น)

ฝ่ายเทพชาวกาวกิงส์มี ๒ พวกเหมือนเทวดาชั้นจาตุมหาราช คือเป็นพวก
อยู่บนภูเขาศิลปะและอยู่ในอากาศ เพราะเหตุนี้ในอรรถกถาวิภังคปกรณ์ พระอรรถกถา-
จารย์จึงกล่าวว่า แม้เทพชาวกาวกิงส์เหล่านั้น อยู่บนภูเขาศิลปะก็มี อยู่ในอากาศก็มี ความ
ต่อเนื่องกันของเทพเหล่านั้นมีไปจนถึงภูเขาศิลปะ เทพชั้นยามาเป็นต้นก็เหมือนกัน
จริงอยู่ความต่อเนื่องกันไปของเทพเหล่านั้นชื่อว่าไม่ถึงภูเขาศิลปะย่อมไม่มี แม้ใน
เทวโลกชั้นหนึ่ง

ท้าวสักกะได้เป็นราชาของบรรดาเทพเหล่านั้นทั้งที่เป็นชาวกาวกิงส์และเทพ
ชั้นจาตุมหาราช จริงอยู่ท้าวสักกะนั้น ครั้นให้โยนพวกอสูรไปโดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง
ภายหลังเมื่อรบกับอสูรเหล่านั้นได้เป็นผู้ชนะสงครามแล้ว เพราะเหตุนี้ในจุฬัตถา-
สังขยสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถูกอนโมคคัลลานะผู้วิรุฬหกซ์ เรื่องเคยมีมา
แล้วสงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประชิดกัน ก็ในสงครามนั้นแลเทวดาชนะ
อสูรแพ

อนึ่งในอรรถกถาจุฬัตถาสังขยสูตรนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวถามว่า
ก็อสูรพวกนั้นแพ้ในกาลใด ดังนี้แล้วกล่าวตอบว่า ในกาลที่ท้าวสักกะเกิด ลำดับนั้น
จึงกล่าวเรื่องทั้งหมดตั้งแต่อัคตภาพของมฆมาณพจนถึงเกิดพิภพอสูรแล้วกล่าวอีกว่า
พวกอสูรอยู่ในพิภพอสูรนั้น ตนไม่เชื่อจิตตปาฎลีของพวกอสูรมีอยู่ เวลาที่ตนไม่นั้นมีคอก
อสูรเหล่านั้นรู้ว่าไม่ใช่พิภพkawกิงส์ พวกเราถูกท้าวสักกะลง ดังนี้แล้วจึงกล่าว
ว่า ท่านทั้งหลายจงจับท้าวสักกะนั้น จึงพากันล้อมเขาสิเนรุได้ขึ้นไปเหมือนตัวปลวก
ได้ขึ้นจากเชิงจอมปลวกในเวลาฝนตกขณะนั้นในการรบนั้น บางคราวเทวดาชนะ บางคราว
อสูรชนะ คราวใดเทวดาเป็นฝ่ายชนะก็จะติดตามพวกอสูรไปจนถึงพื้นน้ำเหนือมหาสมุทร
คราวใดอสูรเป็นฝ่ายชนะก็จะติดตามพวกเทวดาไปจนถึงระเบียงเขาสิเนรุ แต่ใน
สงครามครั้งนั้นเทวดาชนะจึงได้ติดตามพวกอสูรไปจนถึงพื้นน้ำเหนือสมุทร

[๑๒๐]

ส่วนในอรรถถาฤคชาดก กล่าวถึงชัยชนะของพวกอสูรก่อนแล้วจึงกล่าวถึงความพ่ายแพ้ของอสูร เหล่านั้นภายหลังอย่างนี้ว่า ท้าวสักกะทรงสลับว่าไฉนว่า พวกอสูรพากันบุกขึ้นมาแล้ว จึงเหาะไปรบอยู่เหนือพื้นน้ำในสมุทรที่เคียว ทรงปราชัยต่ออสูร เหล่านั้นจึงเสด็จหนีไปโดยทางริมตลิ่งของสมุทรด้านใต้พร้อมด้วยรถเวชยันต์ ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ครั้นถึงป่าจิวไคสลับเสียงร้องกึ่งลั่นของเหล่าลูกนกครุฑจึงตรัสว่า นี่แน่ ท่านมาดลียาให้ลูกนกเหล่านี้ลำบากเพราะเราเลย เราจะไม่ทำกรรมคือการฆ่าสัตว์เพราะอาศัยความเป็นใหญ่ แต่เราจะสละชีวิตของเราแก่พวกอสูรเพื่อประโยชน์แก่ลูกนกเหล่านี้ ท่านจงกลับรถนี้เถิด มาดลิตเทพบุตรได้ปฏิบัติตามนั้น พวกอสูรเห็นรถนั้นแล่นกลับมาจึงคิดว่า ท้าวสักกะทั้งหลายคงยกมาจากจากจักรวาลอื่น ๆ เป็นแน่ รถถึงไคก่าล้งย้อนกลับมา คิคกิ้งนี้แล้วถูกมรณภัยคุกคามจึงพากันหนีเข้าไปยังอสูรนครที่เคียว

หนึ่งในอรรถถาสักกสังยุตกล่าวว่า ถิ่นครทั้งสองคือเทพนครและอสูรนคร เกิดมีชื่อว่าอยุชนปุระ เพราะใคร ๆ ไม่อาจที่จะยึดไว้ไคควยการรบ ก็เมื่อใดพวกอสูรเป็นฝ่ายมีกำลัง เมื่อนั้นเทวดาก็จะพากันหนีเข้าเทพนครปิดประตูเมือง แม้วพวกอสูรเป็นร้อยเป็นพันก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ เมื่อใดเทวดาเป็นฝ่ายมีกำลัง เมื่อนั้นพวกอสูรก็จะหนีเข้าเมืองแล้วปิดประตูอสูรนครไว้ แม้วท้าวสักกะตั้งร้อยตั้งพันองค์ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ เพราะฉะนั้นเมื่อพวกอสูรเข้าเมืองแล้ว ท้าวสักกะไม่อาจทำอะไรไคจึงเสด็จกลับไปยังเทพนคร [๑๒๑] เพราะเหตุนี้ในอรรถถาฤคชาดกจึงกล่าวไว้ว่า ฝ่ายท้าวสักกะเสด็จเข้าไปยังเทพนครแวดล้อมไปด้วยหมู่เทพในเทวโลกทั้งสองประทับยืนท่ามกลางพระนคร ขณะนั้นปราสาทเวชยันต์สูง ๑,๐๐๐ โยชน์ ได้ชำแรกปรูพีผุดขึ้น เพราะเหตุที่ผุดขึ้นในที่สุกชัยชนะอันเกิดชาลพวกเทพจึงขนานนามปราสาทว่าเวชยันต์

ส่วนความบังเกิดขึ้นแม่ของเทพนครในขณะนั้นมีกล่าวไว้ในอรรถถาธรรมบทแล้ว สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ในอรรถถานั้นว่า ก็เมื่อพวกอสูรเป็นฝ่ายปราชัยใน

เทวาศูรสงคราม เทพนครชื่อดาวกิงส์ประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์ก็เกิดขึ้น ระหว่างประตู
 คานตะวันตกกับประตูคานตะวันตกของเทพนครนั้น ห่างกันประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์
 ระหว่างประตูคานใต้กับคานเหนือก็ประมาณนั้นเหมือนกัน อนึ่งพระนครนั้นมีประตู
 ๑,๐๐๐ ช่อง ประตูค้ำวยสวนและสระโบกขรณี ปราสาทชื่อเวชยันต์ สูง ๗๐๐ โยชน์
 ประตูค้ำวยธงสูง ๓๐๐ โยชน์ ผู้ขึ้นท่ามกลางเทพนครนั้นค้ำวยอานิสงส์แห่งศาลา ใน
 คันทองมีธงแก้วมณี ในคันแก้วมณีมีธงทอง ในคันแก้วประพาศมีธงแก้วมุกดา ในคันแก้ว
 มุกดามีธงแก้วประพาศ ในคันแก้วเจ็ดประการมีธงแก้วเจ็ดประการ ปราสาทนั้นสูง
 ๑,๐๐๐ โยชน์ ล้วนแล้วไปค้ำวยแก้วเจ็ดประการ ค้ำวยประการฉะนี้

ส่วนในพระบาลีกล่าวว่ ปราสาทนั้นเป็นอุจจนเอง (ท้าวสักกะ) สร้างขึ้น
 เพราะบังเกิดค้ำวยบุญที่คนทำ เหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่ ถูก่อนโมคคัลลณะ
 ผู้เฝ้าทุกข เรานั้นแหละชนะสงครามนั้นเกิดชาคแล้ว ครั้นกลับจากสงครามที่ชนะเกิดชาค
 แล้วจึงเนรมิตปราสาทชื่อเวชยันต์ ถูก่อนโมคคัลลณะผู้เฝ้าทุกข ปราสาทเวชยันต์
 แลส่วนหนึ่งมีรอยยอก [๑๒๒] ทัยอกหนึ่ง ๆ มีเรือนยอกอยู่เจ็ดหลัง ในเรือนยอกหลังหนึ่ง ๆ
 มีนางอัปสรเจ็ดนาง นางอัปสรนางหนึ่ง ๆ มีนางฟ้าคอยรับใช้อีก ๗ นาง

ในอรรถกถาพุทธทาสสังขยสูตรกล่าวข้อความนี้ไว้ว่ เสาของปราสาทเป็น
 เสาทอง เสาเงิน เสาแก้วมณี เสาแก้วประพาศ เสาแก้วทับทิม เสาแก้วบุษราคัม
 เสาแก้วเจ็ดประการ รูปหม้อและรูปสัตว์ร้ายของเสาเหล่านั้นนั้นแลก็ล้วนแล้วไปค้ำวย
 ทองคำเป็นต้น

อรรถกถาสักกปัญหสูตรว่ ต้นปาริฉัตตะกะมีปริมาตร ๓๐๐ โยชน์ มีลำต้นวัด
 โคจรอบได้ ๑๕ โยชน์ บังเกิดค้ำวยอานิสงส์ของต้นโกวิฬาระ (ทองกลางใบมน)
 ผู้กาชินาลังการว่ ในอุทยานเอกนุณฑริกมีต้นปาริฉัตตะโกวิฬาระ อนึ่งส่วนนั้นอยู่ใกล้
 ปราสาทเวชยันต์ แม้ในพุทธทาสสังขยสูตรก็กล่าวไว้ว่ ท้าวสักกะจอมเทพเป็นผู
 เปรียบพร้อมพร้อมว่าเรออยู่ค้ำวยคนตรีพิพย์ ๕๐๐ ชนิด ในอุทยานเอกนุณฑริก

อรรถกถาสักกปัญหสูตร สติปัญฐานสูตร และมหานิทานสูตรว่า บัณฑิตผู้มผล
 ศีลาที่มีสี่กุจกอกชะบา ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๑๕ โยชน์ เกิดที่โคนต้น
 ป่าริ้นคตะ กว้างอันสูงของแผ่นกระดานหิน เพราะความที่บัณฑิตผู้มผลศีลานั้นอ่อนนุ่ม
 จึงเมื่อท้าวสักกะประทับนั่ง พระวรกายกึ่งหนึ่งจะจมลงไป ส่วนรตเวษยันต์ประมาณ ^[๑๒๓]
 ๑๕๐ โยชน์ พึงเห็นว่าเกิดขึ้นก่อนสงคราม จริงอย่างนั้น ท้าวสักกะเสด็จขึ้นทรงรถนั้น
 รบกับพวกอสูร เพราะเหตุนั้นในอรรถกถามขเทวสูตรจึงกล่าวไว้ว่า ก็รถที่พยุ้น
 ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ วัดจากที่ตอจนถึงงอนรถประมาณ ๕๐ โยชน์ ส่วนที่เนื่องค้วย
 เพลา ๕๐ โยชน์ ส่วนท้ายรถตั้งแต่ส่วนที่เนื่องค้วยเพลามาประมาณ ๕๐ โยชน์ รถถึง
 คันถวนแล้วไปค้วยแก้ว ๗ ประการ

อรรถกถาชัคคปริตว่า ไคยีนวารถของท้าวสักกะยาว ๑๕๐ โยชน์ คือ
 ส่วนสุดคานท้ายรถ ๕๐ โยชน์ คั้วรถตอนกลาง ๕๐ โยชน์ จากที่ตอของรถไปจนถึง
 งอนรถ ๕๐ โยชน์ อาจารย์บางพวกก็ว่า ยาว ๓๐๐ โยชน์ คังนี้ก็มี เพราะคุณ
 ประมาณนั้นเป็น ๒ เท่า บนรถนั้นมีบัลลังก์ประมาณโยชน์หนึ่งคังวางไว้ มีแถวคณิศร
 ขนาด ๓ โยชน์ คังอยู่บนยอดบัลลังก์ ที่แอกรถคานหนึ่งเทียบม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว
 เครื่องประดับที่เหลือหาประมาณมิได้ ส่วนธงของรถนั้นสูง ๒๕๐ โยชน์ ยามถูกลมพัด
 ก็จะมีเสียงประหนึ่งเสียงคนครีมีองคทาที่เกี่ยว

อรรถกถากุลาวกชาคกว่า ครั้นนั้นท้าวสักกะวางอาร์กษาไว้ในที่ ๕ แห่ง
 เพื่อต้องการจะไม่ให้พวกอสูรยกมาอีก อรรถกถาจุฬินทาสังขยสูตรว่า ท้าวสักกะ
 ทำให้พวกอสูรหนีไปแล้วให้ประธานอาร์กษาในที่ ๕ แห่ง ครั้นประธานอาร์กษาอย่างนี้
 แล้ว ไค้ให้ตั้งรูปจำลองของพระอินทร์ มีพระหัตถ์ทรงวชิระไว้ที่ระเบียงเขา

[๑๒๔]
 อรรถกถานาฬกสูตรว่า จำเริญคณั้น พวกอสูรก็เป็นผู้มีสมญาเกิดขึ้นอย่างนั้น
 ค้วยประการฉะนี้ กล่าวอยู่ว่า เขาเกิดคณี้พวกเราจะรบกับเทวดาแล้วพากันไค้ขึ้น
 โดยรอบภูเขาสีเนรุ ที่นั้นท้าวสักกะก็ทรงเหวี่ยงพวกอสูรที่บุกขึ้นไปบนภูเขามิลงไปใน
 สมุทรรอีก แล้วทรงเนรมิตพระอินทร์จำลองเหมือนกับพระองค์เองประดิษฐานไว้ที่ประตู่

ทั้ง ๔ ส่วนการวางอาร์กษาในที่ ๕ แห่ง ท่านกล่าวไว้ในสี่เนรูกตาในหนหลังแล้ว

ในอรรถถาฤคชาดกกล่าวไว้ว่า เมื่อท้าวสักกะจอมเทพวางอาร์กษาในที่ ๕ แห่งเหล่านี้แล้วเสวยทิพย์สมบัติอยู่ นางสุธรรมาได้จุติไปบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาของพระองค์ที่เดียว เทวสถานนามว่าสุธรรมา ประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ได้เกิดขึ้นแก่นางคัวยอนิสส์ที่โฆชอฟ้า เทวสถานนั้นเป็นสถานที่อันท้าวสักกะจอมเทพประทับนั่ง เหนือบัลลังก์ทองประมาณโยชน์หนึ่ง ภายใต้เศวตฉัตรทิพย์แล้วทรงทำกิจที่ควรทำแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

อรรถถาถามหาโควินทสูตรว่า สองบพว่า สุขุมมาย สภายั ความว่าสภาก็บังเกิดคัวยอนิสส์ของไมชอฟ้าประมาณศอกหนึ่งของหญิงชื่อสุธรรมา ได้ยินว่าชื่อสุธรรมานั้น พื้นทำคัวยแก้วมณี สลักทำคัวยแก้วมณี เส้าทำคัวยทองคำ บัวปลายเส้าทำคัวยเงิน รูปสลักรายทำคัวยแก้วประพาฬ ชักลอน ปีกนกและเชิงชายทำคัวยรัตนะเจ็ดประการ หลังคามุงคัวยกระเบื้องแก้วอินทนิล ไม้รับหลังคาทำคัวยทองคำ ยอดโคมทำคัวยเงิน หิ้งกว้างและยาวประมาณ ๓๐๐ โยชน์ วิกโคยรอบ ๕๐๐ โยชน์ สูง ๕๐๐ โยชน์ ฎีกาสักคณทัว่า ที่ประชุมของท้าวสักกะชื่อว่าสุธรรมา ที่ชื่อสุธรรมาก็เพราะธรรมของพระองค์นั้นงกงาม ไคแก่เทพมณฑป

นัยแห่งอรรถถาฤคชาดกกล่าว แม่นางจิตรา แม่นางสุนันทาก็จุติบังเกิดเป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะนั้นเหมือนกัน ส่วนและสระโบกขรณีอันมีชื่อว่า จิตรลควันและนันทา ได้เกิดขึ้นแก่หญิงทั้งสองเหล่านั้นคัวยอนิสส์ของการสร้างสวนและสระโบกขรณี อรรถถาสักกปัญหสูตรว่า สระโบกขรณีชื่อนันทาประมาณ ๕๐ โยชน์ บังเกิดแก่นางนันทา คัวยอนิสส์ของสระโบกขรณี สวนชื่อจิตรลควัน ประมาณ ๖๐ โยชน์ บังเกิดแก่นางจิตราคัวยอนิสส์ของสวนดอกไม้

นัยแห่งอรรถถาธรรมบพว่า สระโบกขรณีชื่อนันทาประมาณ ๕๐๐ โยชน์ สวนจิตรลควันก็เท่านั้นเหมือนกัน แม้ในฎีกาพระวินัยก็กล่าวเนื้อความไว้คัวยอนาจา

แห่งสระและสวนทั้ง ๒ นั้น อรรถกถาตีฏฐานสูตรว่า สวนนั้นวัน จิตรลควัน [๑๒๖] ภารุสกัน มิสกัน ประคัคคัยคัณไมทพิย ๑,๐๐๐ ชนิก ฎีกาสัคคกัณทว่า สระโปกขรณิ ของท้าวสักกะชื่อนันทา ที่ชื่อนันทากัเพราะยังเทวคาไหยินคิ วนะคืออุทยานของ ท้าวสักกะมี ๔ แห่ง มีอุทยานชื่อนันทาเป็นอาทิ

อรรถกถาเทวคาสังยุตว่า สวนนั้นชื่อนันทะ เพราะยังเทพผู้เข้าไปแล้ว ๆ ให้ชื่นชม คือไหยินคิ เมื่อมรณนิมิตบังเกิดพวกเทวคาก็พากันคร่ำครวญว่า พวกเราจัก จุตจากสมบัติไป ท้าวสักกะจอมเทพจึงตรัสสอนว่า อย่าคร่ำครวญไปเลย ขึ้นชื่อว่า สิ่งขารที่จะไม่แตกสลายไปเป็นธรรมดาหาไม่ ว่าแล้วให้พาเข้าไปในสวนนั้นในวันนั้น เมื่อเทวคานั้นถูกเทวคาอื่น ๆ รุงที่แขนชวนให้เข้าไป ความโศกเพราะมรณภัยก็สงบ ระงับบังเกิดแคปีติและปราโมทย์เท่านั้น เพราะได้เห็นสมบัติของท้าวสักกะนั้น ลำดับนั้น เทวคาเหล่านั้นกำลัง เล่นอยู่ในสวนนั้นนั้นแหละก็สลายไปราวจะว่าก่อนหิมะที่ถูกความร้อน แดกเผา และดับหายไปราวจะว่าเปลวประทีปที่ตกลงม สวนนั้นทำให้เทวคาไม่ ว่าองค์ใดก็ตามที่เข้าไปไม่มีความรื่นเริง คือไหยินคินั้นแลด้วยอาการอย่างนี้ ด้วยประการ ฉะนี้ เพราะเหตุนี้จึงชื่อนันทะ

อรรถกถามหาปทานสูตรเป็นคัณว่า เทพบุตรนั้นถูกเทวคาชั้นดุสิตห้อมล้อม แล้วเข้าไปสู่สวนนั้นในวันในบุรีชั้นดุสิต จริงอยู่สวนชื่อนันทวันมีอยู่ในเทวโลกทั้งปวง ที่เดียว ส่วนในอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่ สวนชื่อจิตรลควันบังเกิดแล้วพวกเทวคา นำเทพบุตรที่มีพุนิมิตบังเกิดแล้วให้บันเทิงอยู่เที่ยวไปในสวนนั้น คำนันแย้งกับอรรถกถา ตามที่กล่าวแล้ว

ในอรรถกถาอัสสังชาดกกล่าวว่ ไถยินว่า แสงของพฤษชาติมีต้นไม้อะ เครีอวัธยั เป็นต้นในสวนนั้นทำผิวพรรณสรวิระของพวกเทพที่เข้าไปให้สวยงาม เหตุนี้ จึงเกิดนามว่าจิตรลควัน [๑๒๗]

ฎีกาสักคณทัว่า ที่ชื่อว่าจิตรลดาเพราะวิจิตรก้วยเถาววัลย์ อันเป็นลดาชนิดต่าง ๆ อีกนัยหนึ่งชื่อจิตรลดาเพราะมีลดาอันวิจิตรก้วยสี่แพรวพราวานาชนิด หรือชื่อจิตตะเพราะเป็นที่อันพวกเทพมีความหวังในจิต ที่ชื่อว่าจิตลดาเพราะเป็นที่ไม้เกรือเถาชื่ออสาวกี (มีความหวัง) อีกนัยหนึ่งคนไม้ทิพย์ชื่อจิตลดา เพราะจับคือยึดดวงจิตไว้ได้ ประชุมแห่งคนไม้ทิพย์เหล่านั้นชื่อว่าจิตลดา ชื่อของป่านั้นเกิดก้วยอำนาจอิทธิลิ่งค์เหมือนคำว่า ขุททลลชา ญาชื่อวารุสะมืออยู่ในสวนโกสวนนั้นชื่อวารุสะ สวนที่ชื่อว่ามิสสะ เพราะปะปนกันไปก้วยคนไม้ทิพย์นานาชนิด

ฎีกาขินาลังการว่า อนึ่งคานทิสตะวันตกของนครนั้น มีสวนชื่อสุรนันทะ วัคโคยรอบประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ แวกล้อมก้วยกำแพงประตูและเสาคายทำก้วยรัตนะระหว่างสวนกับพระนครนั้น มีสระโบกขรณี ๒ สระ ชื่อนันทา เต็มเปี่ยมก้วยน้ำสีเขียวเหมือนทองคำ ที่ฝั่งสระเหล่านั้นมีแผ่นกระดานหินรัตนะ ๒ แผ่นชื่อ นันทา งคงามและมีลัมผัสสบายคุดหนึ่งชะมค

คานทิสใต้มีอุทยานชื่อ วารุสวัน ประมาณ ๗๐๐ โยชน์วัคโคยรอบล้อมรอบไปก้วยปราการ ประตูและเสาคายสวนแล้วก้วยรัตนะ ระหว่างสวนกับพระนครนั้นมีสระโบกขรณีงคงาม ๒ สระ ชื่อ ภัททา สุภัททา ที่ฝั่งสระเหล่านั้นมีแผ่นกระดานหิน ๒ แผ่น ชื่อ ภัททา สุภัททา ล้วนแล้วไปก้วยสนามหญ้าทั้งนุ่มทั้งประเสวีรุกคุดหนึ่งชะมค

[๑๒๕] ๖ คานทิสตะวันตกมีส่วนชื่อจิตรลดา วัคโคยรอบประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ประคัปก้วยปราการประตูและเสาคายสวนแล้วก้วยรัตนะ ระหว่างสวนกับพระนครนั้นมีสระโบกขรณีรัตนะ ๒ สระ ชื่อ วิจิตตา จูพิจิตตา ที่ฝั่งสระเหล่านั้นมีแผ่นกระดานหินรัตนะสองแผ่นชื่อ วิจิตตา จูพิจิตตา ทั้งงคงามทั้งมีลัมผัสสบายคุดหนึ่งชะมค

คานทิสเหนือมีส่วนที่นำวันรมยก้วยคนไม้งามชื่อ มิสกวัน วัคโคยรอบประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ประคัปก้วยปราการและเสาคายสวนแล้วก้วยรัตนะ ระหว่างสวนกับพระนครนั้นมีสระโบกขรณีรัตนะ ๒ สระ ชื่อ ธรรมมา สุธรรมมา ที่ฝั่งสระเหล่านั้นมีแผ่นกระดานหินรัตนะ ๒ แผ่น ชื่อ ธรรมมา สุธรรมมา มีลัมผัสสบายคุดหนึ่งชะมค

ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีสวนชื่อมหาวัน วัคโคยรอบประมาณ ๗๐๐ โยชน์ แวคล้อมไปค้ำยชุมประตู่เป็นต้นไม้ประการคังกล่าวแล้ว แม้ในสวนนั้นก็มิเรื้อน ยอดประมาณ ๑,๐๐๐ หลัง ทำค้ำยรัศนะระหว่างสวนมหาวันกับสวนนั้นทวันมีสระ โบกขรณีนวิจิตรค้ำยรัศนะอันงคงาม ชื่อ สุรันทา ประมาณ ๑๐๐ โยชน์

นัยแห่งอรรถกถาสักกปัญหสูตรเป็นต้นว่า ฝ่ายนางสุชากา เพราะคนไม่ได้ ฆ่าบุญไว้จึงไปเกิดเป็นนางนกยางที่ชอกภูเขา ท้าวสักกะประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง ประมาณโยชน์หนึ่ง ภายใต้เศวตฉัตร ๓๐ โยชน์ที่กางกั้นอยู่ แวคล้อมไปค้ำยเทพบุตร เหล่านั้น เทพกัญญาเหล่านั้น นางพ่อน ๒ โภกีกิ่ง (๒๕ ล้าน) และเทวดาในเทวโลกทั้งสองภายในเทวสภาชื่อสุธรรมา ทรงตรวจดูสมบัติอันยิ่งใหญ่ หอคพระเนตรเห็นหญิง ทั้งหลายผู้เช่นนั้นแต่ไม่เห็นนางสุชากา ทรงใคร่ครวญอยู่ก็ทราบเรื่องนั้น จึงเสด็จ ลงจากเทวโลกไปยังที่ไกลนางนกยางนั้นศรีสขอกเรื่องทั้งหมด แล้วนำนางไปยังเทวโลก ทรงปล่อยไว้ที่สระโบกขรณีนชื่อนันทา เมื่อพวกนางพ่อนเยยหยันอยู่ค้ำยคำเป็นต้นว่า ชาวเราเอ๋ย คุปากของแม่เจ้าของพวกเราซิ เหมือนหลาวแทงปู จึงทรงนำนางผู้ [๑๒๕] อีคัคค้อยู่อย่างยิ่งกลับไปชอกเขานั้นนั่นแหละปล่อยนางแล้วศรีสว่า ถ้าเธอจักกระทำ ตามคำของเราไซ้ เราก็จักทำให้เธอเป็นใหญ่กว่าหญิงเหล่านั้นโดยวันเล็กน้อย ประทานศีล ๕ แก่นางนกยาง นางก็รักษาศีลนั้นอย่างดี นางนกยางนั้นได้มีอายุถึง ๕๐๐ ปี ไม่ค้ออาหารเต็มอิมแมสักรวันเดียวจึงชูบชัคคยอมโซ แม้จะตายอยู่ก็ไม่ยอมให้ ศีลขาด ครั้นตายแล้วก็ไปเกิดในบ้านช่างหม้อ ณ เมืองพาราณสี ท้าวสักกะทรงทราบ ความเป็นไปนั้น ทรงบรรพทุกทองคำมีรูปเหมือนลูกแพะเต็มยานน้อยนำไปยังเมืองพาราณสี นั้นประทานแก่ลูกสาวช่างหม้อนั้นแล้วเสด็จหลีกไป แม้อริกาช่างหม้อนั้นก็รักษาศีลตลอดชีวิต แล้วบังเกิดเป็นธิดาของท้าวเวปจิตติจอมอมสุร นางเป็นหญิงนำเลื่อมใสค้ำยอานิสงส์ของ ศีล

ท้าวเวปจิตติจอมอมสุรคำริจะทำวิวาหมงคลแก่ธิดา จึงให้พวกอมสุรประชุมกัน แล้วประทานพวงดอกไม้ในมือของธิดาพร้อมศรีสว่า เจ้าปรารภราชาชายใดก็จึงทิ้งไป

เบื้องบนชาวนั้น ท้าวสักกะทรงทราบเรื่องนั้นจึงทรงแปลงกายเป็นอสูรไปยืนอยู่ใน
ระหว่างพวกอสูร ชีคาจอมอสูรนั้นมองดูบริษัทเห็นท้าวสักกะเข้าก็เกิดความรักควย
บุพเพสันนิวาส จึงโยนพวงมาลัยไปเห็นท้าวสักกะควยตกลงใจว่า บุรุษนี้ละเป็นสามีเรา
ท้าวสักกะจึงชวนนางพาเหาะไปในอากาศ

ในกาลนั้นพวกอสูรจำท้าวสักกะนั้นได้ จึงพากันติดตามไปว่า จับท้าวสักกะแก่
ให้ได้ ท้าวเธอเป็นไพร่ของเรา พวกเราไม่ให้นางทาริกาแก่ท้าวสักกะนั้น ฝ่าย
ท้าวเวปจิตติโคสค์กับว่า ข้าแค้นหาราช พระองค์ถูกท้าวสักกะแก่ทำลายเสียแล้ว จึงตรัส
ว่า ท้าวสักกะนี้แหละเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทพที่เหลือ พวกท่านหลีกไปเสียเถิด

ท้าวสักกะทรงนำนางสุชาดาไปตั้งให้เป็นใหญ่เหนือนางพ่อนจำนวน ๒ โภก
กึ่ง (๒๕ ล้าน) เมื่อนางทูลขอพรว่าข้าแค้นหาราช หม่อมฉันไม่มีมารคาบิคาหรือพี่น้อง
ในเทวโลกนี้ พระองค์จะเสด็จไปที่ไหน ๆ โปรดพาหม่อมฉันไปด้วย ดังนี้ก็ทรงรับคำ

[๑๓๐] .
ถามว่าท้าวสักกะทรงเสพเมณฑหรือไม่ ตอบว่าทรงเสพ สมจริงดังที่พระ-
ภิกษุจารย์กล่าวไว้ในภิกษาเตรสกันที่ว่า กามของเทวดาชั้นกามาพรทั้ง ๖ ชั้นเป็นไป
ตามปกติที่เคี้ยว จริงอยู่เทวดาเหล่านั้นเสพเมณฑโดยการร่วมกันเป็นคู่ ๆ เหมือนพวก
มนุษย์นั้นแหละ แต่ฟังกล่าวได้ว่าไม่มีการหลังโดยสิ้นเชิง แท้จริงความสุขอันเกิดแต่
สัมผัสที่ทำให้ความเร่าร้อนสงบ ได้ชั่วขณะนั้นเท่านั้นเป็นกามกิจของเทวดาเหล่านั้น
ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า กามกิจของเทวดาชั้นจาตุมาหาราชและชั้นดาวดึงส์
สำเร็จควยการร่วมกันเป็นคู่ ๆ ของเทวดาชั้นยามาสำเร็จควยอาการเพียงสวมกอด
กันและกัน ของเทวดาชั้นคูลิศสำเร็จควยอาการเพียงจับตอกันควยมือ ของเทวดา
ชั้นนิมมานรดีสำเร็จควยอาการเพียงหัวเราะ ของเทวดาชั้นปรนนิมิตวสวัตติสำเร็จควย
อาการเพียงแลดูกัน

ค่านั้นพระอรรถกถาจารย์คัดค้านไว้ในอรรถกถาแล้ว เพราะความกำหนัด
ในกามเช่นนั้นไม่มีในพวกเทวดา เพราะความที่กามทั้งหลายเป็นสภาพประณีตกว่ากัน

และประณีตที่สุดยิ่ง ๆ ขึ้นไป จริงอยู่ความที่กามาพจรเทพไม่มีน้ำสุกกะ พระภูิกาจาร์ย ไม่ไคกล่าวไว้ ถึงกระนั้นเมื่อกามาพจรเทพเหล่านั้นแม้จะเสพเมณฑุณอยู่น้ำสุกกะก็ไม่ เคลื่อน เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์ธรรมपालเถระจึงไคกล่าวไว้ในภูิกาทเรสกันท์ นั้นเองว่าก็พระชีลาสพและพรหมไม่มีน้ำสัฆวะ (น้ำอสุจิ)

เพราะฉะนั้นคำที่กล่าวไว้ในอรรถกถากถาวัตถุปรณัฎว่า ชื่อว่าการหลั่งน้ำ สุกกะของเทวดาเหล่านั้นยอมไม่มี คำนั้นฟังถึว่า ท่านกล่าวหมายถึงการไม่เคลื่อนจาก ฐาน แต่ไม่ควรถึว่าท่านกล่าวหมายถึงความที่พวกเทพไม่มีน้ำสัฆวะโดยสิ้นเชิง

ภูิกาสัคคกันท์ว่า โอรสท้าวสัคกะมีชื่อว่ สุวีระและชยันตะเป็นต้น ที่ชื่อว่ สุวีระเพราะเป็นบุคเลาในเรื่งสำคัญ ๆ ที่ชื่อว่ชยันตะ เพราะขณะพวกอสูร อรรถกถา สัคคสังยุตว่ บทว่ ^[๑๓๖] สุสัมิ หมายถึงโอรสองค์เอกที่มีนามอย่งนั้น ในระหว่างโอรส พันหนึ่งของพระองค์ เพราะฉะนั้นฟังเห็นว่ท้าวสัคกะมีโอรสพันหนึ่ง

ส่วนในอรรถกถาเทวมุคตสังยุต กล่าวไว้ว่ หนึ่งผู้เกิดบนคักของเทพทั้งหลาย เป็นชายชื่อเทพบุตร เป็นหญิงชื่อว่เทพธิดา อรรถกถาจุฬัตถิหาสังขยสุตว่ จริงอยู่ ธิดาและบุตรของเทพทั้งหลายเกิดบนคัก มหาบวรจาริกาเกิดบนที่นอน เทพธิดาผู้ทำ หน้าที่ประทับคักแถ่งเทพเหล่านั้นเกิดแควคล้อมที่นอน เทพผู้ทำหน้าที่รับใช้เกิดภายใน วิมาน เฉพาะบุตรเกิดบนบัลลังก์ จริงอยู่ในข้อนี้มีโคปกเทพบุตรเป็นตัวอย่าง

คังไคสคัษมา ในนครกบิลพัสดุ์ ศากยธิดาองค์หนึ่งนามว่ โคปิยา เป็นหญิงเลื่อมใสในพระรัตนคร์ย สมบูรณ์ด้วยบญุจศีล นางหน่ายความเป็นหญิงอย่งนี้ว่ เราขอคิเตียนความเป็นหญิง พอกันที่ความเป็นหญิง เราค่างอยู่ในความเป็นหญิงไม่อาจ เสวยสิริของพระเจ้าจักรพรรคิสิริแห่งมาร และสิริแห่งพระพรหมไคเลย ไม่อาจที่จะบรรค ุปัจเจกโพธิญาณสัมมาสัมโพธิญาณไคเลย... คังนี้แลว่ยกย่องความเป็นบุษยอย่งนี้ว่ ความเป็นบุษยนี้ยิ่งใหญ่ ประเสริฐสูงสุด เราค่างอยู่ในความเป็นบุษยก็จะสามารถบรรค ุถึงสมบัติเหล่านั้นไค ครันจุติจากอถัภวะนั้นแลว่ ก็ไปเกิดเป็นโอรสท้าวสัคกะ พวกเทพ

ชานนามเธอว่าโคปกเทพบุตร

[๑๓๒] ๖
 ควยเหตุนั้นในอรรถกถาสักกปัญหสูตรจึงกล่าวว่า โคปกเทพบุตรคิดว่า
 เราคงอยู่ในโอวาทของพระภิกษุเหล่านี้แล้ว ได้เกิดเป็นบุตรบนบัลลังก์ของท้าวสักกะ
 จอมเทพเจ้าของเทวโลก พระภิกษุเหล่านี้ได้บังเกิดในหมู่นครพรอันทราม

ก็เรื่องทั้งหมดพึงตรวจดูในสักกปัญหสูตรพร้อมทั้งอรรถกถา ส่วนในอรรถกถา-
 ธรรมบทกล่าวไว้ว่า ช่างไม้ได้เกิดเป็นวิสุกรรมเทพบุตร ฝ่ายช่างได้เกิดเป็นเทพบุตร
 ชื่อเอราวัณ อรรถกถาวัตถุปกรณ์ว่า บรรดาพวกเทพ เทพบุตรชื่อเอราวัณเป็นต้นแปลง
 กายเป็นช่าง ไม้ ไม้ สัตว์เคี้ยวหญ้าไม่มีในเทวโลกนั้น

พระบาลีสมเทวสูตรว่า มาเกิดเพื่อนยาก มาคลี ท่านจงจักรดม้าอาชาไนย
 เทียมมา ๑,๐๐๐ ตัว ไปเฝ้าพระเจ้าเนมิราชกราบทูลอย่างนี้... อรรถกถาสมเทวสูตร
 นั้นว่า บทว่า โยเซตวา อธิบายว่าเทียมม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว ในแอกเดียวกัน
 แต่ไม่ต้องเทียมม้าเหล่านั้นทีละตัว เพราะมาทั้งหลายอาศัยใจเท่านั้นก็เป็นอันเทียมแล้ว
 ที่เดียว

ฎีกาสมเทวสูตรว่า คำว่าเพราะอาศัยใจก็เป็นอันเทียมแล้วที่เดียว มีอธิบาย
 ว่า (ม้าเทพบุตรเหล่านั้น) ใจของมาคลีหรือพระทัยท้าวสักกะนั้นแลก็เทียมที่เดียว
 คือเมื่อรถเทียมแล้วก็ทำหน้าที่ม้าอาชาไนย ก็พวกเทพบุตรนั้นเองย่อมปฏิบัติอย่างนั้น
 ในเวลาเช่นนั้น เหมือนอย่างที่เราว่าเทพบุตรปฏิบัติหน้าที่ช่าง [๑๓๓]

นัยแห่งฎีกามีฎีกาพระวินัยเป็นต้นว่า เอราวัณเทพบุตรนั้นในเวลาท้าวสักกะ
 จะเสด็จออกเพื่อประสงค์จะทรงเล่นกีฬาในอุทยาน ก็แปลงร่างกลายเป็นช่างเอราวัณ
 ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ เนรมิตกระพอง ๓๓ กระพองซึ่งมีประมาณหนึ่งโยชน์กับกึ่งคาจุก
 โดยรอบ เนรมิตกระพองหนึ่งประมาณ ๓๐ โยชน์ ชื่อสุทนต์ในท่ามกลางกระพองเหลา
 นั้น เพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะ เนรมิตมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ไว้บนกระพองนั้น
 บักรงสัตว์ตระณะสูงหนึ่งโยชน์ขึ้นในระหว่าง ๆ บนกระพองเหล่านั้น มีตาข่ายกระดึงซึ่ง

หอยย่อยอยู่โดยรอบ เมื่อถูกลมอ่อน ๆ ว่าเพชฌกัก็จะเปล่งเสียงราวกะเสียงทิพยสังคีต อันเจือด้วยเสียงดุริยางค์มีองค์ ๕ ที่กลางมณฑปก็ตั้งบัลลังก์แก้วมณีประมาณโยชน์หนึ่งไว้สำหรับท้าวสักกะ ซึ่งท้าวเธอจะประทับนั่งบนบัลลังก์นั้น

บรรดากระพอง ๓๓ กระพองนั้น ที่กระพองหนึ่ง ๆ มีงา ๘ งา บรรดาภา
เหล่านั้น ภาหนึ่ง ๆ ยาวได้ ๕๐ โยชน์ และบนงาหนึ่ง ๆ นี้มีสระโบกขรณี ๗ สระ
ในสระโบกขรณีสระหนึ่ง ๆ มีกอบปทุม ๗ กอ ในกอหนึ่ง ๆ มีดอก ๗ ดอก ที่ดอกหนึ่ง ๆ
มีกลีบ ๗ กลีบ ที่กลีบหนึ่ง ๆ มีเทพธิดา ๗ องค์พื่อนอยู่ มหรสพแห่งการพื่อนมีอยู่บน
บรรดาข้างนั้นแลในเนื้อที่ ๕๐ โยชน์โดยรอบด้วยประการฉะนี้

นัยแห่งผู้กาธินาลังการว่า ในกลีบแต่ละกลีบมีเทพธิดา ๗ นาง ๆ ยืนพื่อนอยู่
เทพธิดาแต่ละนาง ๆ ที่พื่อนอยู่มีเทพอัปสร ๗ นาง ๆ ยืนเป็นบริวารด้วยประการฉะนี้
บรรดากระพองทั้ง ๓๓ กระพองมีงาคุณรวมกันได้ ๒๓๑ งา สระโบกขรณีก็เช่นกันมี
๑,๖๑๗ สระ ^[๑๓๘] กอบัวมี ๑๑,๓๑๘ กอ ดอกบัวมี ๗๘,๒๓๓ ดอก กลีบบัวมี ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ
เทพธิดามี ๓,๘๘๒,๔๑๗ องค์ แม่นางเทพอัปสรบริวารเทพธิดาเหล่านั้นก็มีจำนวน
๒๗,๑๗๖,๘๑๘ นาง

ชายท้าวสักกะนามว่าสุธรรมาประทับสรรพาวรณ์มีนางอัปสรหลายพันนาง
นั่ง ณ เบื้องหน้า นางสุชากาก็เช่นเดียวกัน นั่ง ณ เบื้องขวา นางนันทานั่ง ณ เบื้องหลัง
นางจิตรานั่ง ณ เบื้องซ้าย เหล่าเทพกัญญาทั้งแวงล้อมอยู่โดยรอบด้วยอาการอย่างนี้
เทพธิดาผู้ใกล้ชิดของท้าวเธอจำนวน ๕๓,๐๐๐ องค์ ถือเครื่องใช้มีคันฉ่องทองอันประทับ
ด้วยรัตนะเป็นต้นอยู่โดยรอบ นางฟ้าจำนวนหลายพันถือหมอนำยื่นหอมล้อมอยู่ รอบ ๆ
นางฟ้าเหล่านี้ยังมีนางฟ้าผู้คงามจำนวนหลายพันนางยืนพื่อนอยู่ที่ลานภายนอก

นางเทพอัปสรชื่อ คัคครา บรรเลงพิณชื่อ มหาวีณา ขณะนั้นพิณอีกหกหมื่นที่
เป็นบริวารของพิณชื่อมหาวีณานั้นก็เปล่งเสียงได้เองที่เคียว เทพธิดาชื่อสาธุเป่าปี่ชื่อ
สุนทรวาระ เทพธิดาชื่ออาหัจจสารี บรรเลงพิณพ้องชื่อมธุรสสระ เทพธิดาชื่อ

มณีเมขลาเป่าสังข์ชื่อวิษณุคระ เทพธิดาชื่อมโนหราก็ตะโพนชื่อปฤพิมพะ เทพธิดาชื่อ
 อติมุทกา ตะโพนชื่ออานันตะ เทพธิดาชื่อมุกดี ตีโหมชื่อที่ฆมุชะ เทพธิดาชื่อนันทา
 ตีกลองเบิ่งมางชื่อโกถัมพรัสสระ เทพธิดาชื่อยามา ตีกลองใหญ่ชื่อปฏิปอกขระ
 เทพธิดาชื่อโฆรัสสร่า เป่าปี่ไฉนทำด้วยแก้วมณี เทพธิดาชื่อสัททางคเสนา ตีกลองใหญ่
 ชื่อทลโฆสะ

ในขณะนั้นเครื่องดนตรีมีชื่อและพิณพังพอนเป็นต้นจำนวนอย่างละหกหมื่น ๆ
 ซึ่งเป็นบริวารของปีและพิณพังพอนเป็นต้นนั้น ก็เปล่งเสียงไค้เองที่เคียว นางฟ้า^[๑๓๕]
 จำนวนหลายพันนางมีชื่ออย่างนี้เป็นต้นกับบรรเลงดนตรีมีองค์ ๕ อย่างนี้คือ

- (๑) อาตตะ (โหม หรือกลองหน้าเคียว)
- (๒) วิตตะ (กลองใหญ่หรือกลองสองหน้า)
- (๓) อาตตวิตตะ (ตะโพนหรือกลองที่หุ้มทั้งหมด)
- (๔) สุสิระ (เครื่องเป่าเช่น ปี่หรือสังข์)
- (๕) ฆนะ (เครื่องตีจังหวะ เช่น ฉิ่งหรือฉาบ)

มีอย่างต่าง ๆ โดยชื่อต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้ ในกาลนั้นดนตรีมีองค์ ๕ จำนวนหกหมื่น
 ที่เป็นบริวารของเครื่องดนตรีนั้นก็เปล่งเสียงไค้เองที่เคียว

ลำดับนั้น เทพบุตรคนธรรพชื่อสุธรรมคดลอง เภรีชื่อสุรันทนะไว้ที่ไหล่ แวกล่อม
 ด้วยกลองหกหมื่นแปดพันใบ กับเทพนิกพอนหลายพันนาง ได้จักสนามพอนในที่ ๕๐
 โยชน์โดยส่วนกลม แสดงการพอนของคนธรรพบนยอดเขาจักรวาลคานตะวันออก
 โดยอาการอย่างเดียวกัน เทพบุตรคนธรรพชื่อติมพรุสกะ คดลอง เภรีชื่อเอกโปกขระไว้
 ที่ไหล่...แสดงการพอนของคนธรรพบนยอดเขาจักรวาลคานไค้ เทพบุตรคนธรรพ
 ชื่อที่ฆมุชะ คดลอง เภรีชื่อมหากัณฑะไว้ที่ไหล่...แสดงการพอนของคนธรรพบนยอดเขา
 จักรวาลคานตะวันตก เทพบุตรคนธรรพชื่อปัญจสิชะ คดลอง เภรีชื่อสุสสุระไว้ที่ไหล่...
 แสดงการพอนของคนธรรพบนยอดเขาจักรวาลคานเหนือ ท้าวสัจกะมีทวยเทพใน

เทวโลกทั้งสองติดคาม มีเหวราชผู้เป็นโลกบาลทั้งสองถวายอารักขา มียักษ์เสนาบดี ๒๕ คนถวายอารักขาอย่างใกล้ชิด แวดล้อมไปค้ำหุ้มเทพและเทพธิดาผู้ประดับกายงดงามด้วยรัตม์สีต่าง ๆ ทอดพระเนตรมหรสพแห่งเทพคันธรรพนาฏกะทั้ง ๒๔ โภกิ ทรงอบละอองเกสรดอกไม้จากทิศทั้งสี่ มีกลิ่นหอมประเสริฐมีใช้น้อย เช่นกลิ่นกฤษณา และกระลำพักเป็นต้น เสด็จไปเพื่อทรงประพาสเล่นในอุทยาน

ในอรรถกถาสักกสังยุตติกถาว่าขอความนี้ไว้ว่า โอรสท้าวสักกะนั้นามว่าสุวีระ มีหมู่นางอัปสรแวดล้อมลงสู่หาวินิตที่ท่าควยทอง เล่นนักชกฤกษ์เที่ยวไปในสวนมีสวนนั้นวันเป็นต้น โอรสท้าวสักกะนั้นามว่าสุสีมะก็เหมือนกัน ก็สุธรรมมาเทวสภาเป็นสถานที่ประชุมของเทพทั้งหลาย [๑๓๖] เพราะเหตุนั้นในมหาโควินทสูตรจึงกล่าวว่า ก็เทพชาวดาวดึงส์ทั้งหมดยอมนั่งประชุมกันในสุธรรมมาเทวสภาอันเป็นที่ประชุมใหญ่ และเพราะเหตุนี้จึงเป็นบริษัททิพย์นั่งแล้วโดยรอบ มีท้าวมหาราชทั้งสี่นั่งประจำทิศทั้งสี่

อรรถกถามหาโควินทสูตรนั้นว่า ท้าวอัครราชผู้เป็นราชาแห่งคนธรรพ์มีเทพคนธรรพ์จำนวนแสนโกฏิแวดล้อมให้ถือโล่ทองและหอกสุวรรณทั้งแสนโกฏิหนึ่งประจำทิศตะวันออก บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันตก ทำเทวคาในเทวโลกทั้งสองไว้เบื้องหน้า ท้าววิรุฬหกผู้เป็นราชาแห่งกุมภกัณฑ์มีกุมภกัณฑ์เทพจำนวนแสนโกฏิแวดล้อม ให้ถือโล่เงินและหอกสุวรรณทั้งแสนโกฏิหนึ่งประจำทิศใต้บายนหน้าสู่ทิศเหนือ ทำเทวคาในเทวโลกทั้งสองไว้เบื้องหน้า ท้าววิรุฬกษผู้เป็นราชาแห่งนาคมีนาคจำนวนแสนโกฏิแวดล้อม ให้ถือโล่แก้วมณีและหอกสุวรรณทั้งแสนโกฏิหนึ่งประจำทิศตะวันตกบายนหน้าสู่ทิศตะวันออก ทำเทวคาในเทวโลกทั้งสองไว้เบื้องหน้า ท้าวเวสวัณผู้เป็นราชาแห่งยักษ์ มียักษ์จำนวนแสนโกฏิแวดล้อม ให้ถือโล่แก้วประพาฬและหอกสุวรรณทั้งแสนโกฏิหนึ่งประจำทิศเหนือ บายนหน้าสู่ทิศใต้ ทำเทวคาในเทวโลกทั้งสองไว้เบื้องหน้า

ขวสภกัฏฐิกาวา เมื่อเทพชั้นดาวดึงส์นั่งในสุธรรมมาเทวสภาก่อนแล้ว ท้าวมหาราชทั้งสี่นั่งที่ประตูทั้งสี่ของสุธรรมมาเทวสภานั้น ข้อนี้เป็นจารีตในการนั่งของเทวคา

เหล่านั้น ส่วนเหตุของการประชุมเทพเหล่านั้นท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาทั้งหลาย
จริงอยู่ในอรรถกถาธนวาสกสูตรกล่าวไว้ว่า ได้ยินว่าเทพเหล่านั้นประชุมกันด้วยเหตุสี่
ประการ คือ

- (๑) เพื่อสงเคราะห์ในสมัยเข้าพรรษา
- (๒) เพื่อสงเคราะห์ในวันปวารณาออกพรรษา
- (๓) เพื่อฟังธรรม
- (๔) เพื่อเล่นกีฬาที่คนปาริฉัตตกะ

[๑๓๓] บรรดาเหตุสี่ประการนั้น เทพในเทวโลกทั้งสองทราบว่า พุทฺังนี้จะเป็นวัน
เข้าพรรษาจึงประชุมกันในวันเพ็ญเดือนแปด ณ สุธรรมาเทวสภา ปรีักษากันว่าใน
วิหารโน้นมีพระภิกษุจำพรรษารูปเดียวในวิหารนั้นมี...สองรูป...สามรูป...สี่รูป...
ห้ารูป...สิบริรูป...ยี่สิบริรูป...สามสิบริรูป...สี่สิบริรูป...ห้าสิบริรูป...หนึ่งร้อยรูป...
หนึ่งพันรูป ท่านทั้งหลายจงอารักขาพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายในที่นี้ให้เป็นอย่างคิ
การสงเคราะห์ในสมัยเข้าพรรษาเป็นอันเทวคาเหล่านั้นกระทำแล้วด้วยอาการอย่างนี้

อรรถกถาหาโควินทสูตรว่า แม้ในวันเพ็ญแห่งวันมหาปวารณาออกพรรษา
เทวคาในเทวโลกทั้งสององค์ประชุมกันเหมือนวันเข้าพรรษา หรืออีกกันว่าวันนี้เราจะ
ไปไหน จะปวารณาในสำนักใคร บรรดาเทวคาเหล่านั้น ท้าวสักกะจอมเทพปวารณา
ที่มหาวิหารในบิยังคุทวีปนั้นแลโดยมาก เทวคาที่เหลือถือดอกไม้ทิพย์มีดอกปาริฉัตตกะ
เป็นต้น และจุดแห่งแก่นจันทน์ทิพย์พากันไปสู่สถานที่ตามชอบใจของคนนั้นแหละแล้วปวารณา
เทวคายอมประชุมกันเพื่อต้องการสงเคราะห์การปวารณาด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อคน
ปาริฉัตตกะกำลังมีดอกบาน เทวคาเหล่านั้นก็พากันไปสู่ที่ป่ารุกขะหนึ่ง เทวคาเหล่านั้น
มีใจยินดีจำเริญแก่คนปาริฉัตตกะนั้นมีใบเหลืองเป็นต้นมา สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า ถูกอนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดคนทองเหลืองชื่อปาริฉัตตกะของเทพชาวดาวดึงส์
มีใบเหลือง สมัยนั้นเทพชาวดาวดึงส์ก็พากันยินดีว่า บัดนี้คนทองเหลืองปาริฉัตตกะมีใบ
เหลืองอีกไม่ช้าเลยก็จักผลัดใบ ถูกอนภิกษุทั้งหลายสมัยใดคนทองเหลืองปาริฉัตตกะ

ของเทพชาวดาวดึงส์ ผลัดใบ... เกิดเป็นตา... แดกใบอ่อน... เกิดเป็นตุ่มดอก... เป็นดอกตูม สมัยนั้นเทพชาวดาวดึงส์ก็พากันยินดีว่า บัดนี้ต้นทองหลางปาริฉัตตกะ เกิดดอกตูมแล้ว อีกไม่ช้าเลยก็จักผลิดอกบานสะพรั่ง ถูกอนภิกษุทั้งหลาย ก็ต้นทองหลางปาริฉัตตกะซึ่งบานสะพรั่งเต็มต้นจะมีรัศมีแผ่ไปหาสี่โยชน์โดยรอบ กลิ่นจะหอมไปตามลมได้หนึ่งร้อยโยชน์ นี่คือนาฏภาพของต้นทองหลางปาริฉัตตกะ [๑๓๘]

ก็เมื่อต้นปาริฉัตตกะผลิดอก กิจด้วยการขึ้นก็ดี กิจด้วยการใช้ไม้ขอสอยก็ดี กิจด้วยการฉวยเพื่อนำดอกไม้มาก็ดีไม่มี ลมศักดิ์จะตั้งขึ้นตัดดอกไม้จากชั้ว ลมรับก็จะรองรับไว้ ลมหอมก็จะหอบเข้าไปสู่สุวรรณมาเทวสภา ลมกวาดก็จะกวาดดอกไม้เกาออกไป ลมเกลี่ยจะจักเรียงกลีบช่อและเกสรดอกไม้แล้วเกลี่ย สถานที่ตรงกลางมณฑปมีธรรมาสน์เป็นบัลลังก์แก้วประมาณโยชน์หนึ่งมีเศวตฉัตรประมาณ ๓ โยชน์กันอยู่เบื้องบนระหว่างบัลลังก์แก้วนั้นปูลาดอาสนะของท้าวสักกเทวราชไว้ ถัดไปจะเป็นอาสนะของเทพบุตรทั้งสามสิบสามองค์ ถัดไปเป็นอาสนะของเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่อื่น ๆ ส่วนเทวดาทัวไปมีช่อดอกไม้นั้นแหละเป็นอาสนะ เทพทั้งหลายพากันเข้าสู่เทวสภาแล้วนั่ง ลำดับนั้นเกลียวระอองจะพุ่งขึ้นจากดอกไม้ไปจรจขอฟ้าเบื้องบน แล้วตกลงมาทำให้ฉัตรภาพระมาณสามคาจของเทวดาทั้งหลายเป็นราวกระว่าถูกย้อมไปควยน้ำกรัง ก็ฟ้าของพวกเทพมีสีเคื่อนจิ่งสิ้นสุด พวกเทพประชุมกันเพื่อเสวยปาริฉัตตกะก็หาคำช่วยอาการอย่างนี้

ก็ในเทวโลกมีการประกาศพิงกรรมเคื่อนละแปดวันในการพิงกรรมนั้น ทวามหาพรหมนามว่าสังกุมาร หรือท้าวสักกะจอมเทพหรือภิกษุผู้ธรรมกถึก หรือเทพบุตรผู้ธรรมกถึกองค์ใดองค์หนึ่งจะแสดงธรรมกถาในสุวรรณมาเทวสภา คีติที่ ๘ แห่งบิกข์ เป็นหน้าที่ของอำมาตย์ของทวามหาราชทั้งสี่ ในคีติที่ ๑๔ จะเป็นหน้าที่ของโอรสทวามหาราชทั้งสี่ ในคีติที่ ๑๕ จะเป็นหน้าที่ของทวามหาราชทั้งสี่เองที่จะถือแผ่นทองและหรรคาลโดยธรรมชาติเที่ยวไปตามนิคมและราชธานี เอาหรรคาลเขียนลงในแผ่นทองว่าหญิงหรือนุรุษชื่อโน้นถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ รักษาศีลห้า รักษาอุโบสถเคื่อนละแปดครั้ง เคียงดูมารคาและบิคา กระทำการ

นุชากว๋ยหม้อคอกไม้อันมีคอกอุบลร้อยกำในที่ชื่อโน้น ^[๑๓๕] จุดประทีปหนึ่งพันดวง จัดให้มีการ
 พังฆกรรมในกาลพิเศษ ให้สร้างชุกชีที่มีฉัตร...ที่มีวงแหวน...ที่มีหีบ...อาสนะราชสีห์
 บันไคราชสีห์ บำเพ็ญสุจริตทั้งสาม สมทานประพาศกุศลกรรมบทสิบ คั้งนี้แล้วมอบให้
 ในมือปัญจสิขเทพบุตร ปัญจสิขเทพบุตรมอบให้ในมือมาตลีเทพ มาตลีเทพสารถีถวาย
 แดท้าวสักกเทวราช ในเวลาใดคนทำบุญไม่มาก เวลานั้นสมุกก็เล้มเล็กพวกเทพเห็น
 สมุกนั้นแล้วก็พากันเสียใจว่า ชาวเราเอ๋ย มหาชนเป็นผู้ประมาทอยู่นอ อบายทั้งสี่จัก
 เต็ม เทวโลกทั้งหกชั้นจักว่าง แดถ้ามีคนทำบุญกันมาก เล้มสมุกก็ใหญ่พวกเทพเห็นสมุก
 นั้นแล้วก็มิไยปลาบปลื้มยินดีว่า ท่านผู้เจริญ มหาชนเป็นผู้ไม่ประมาทนอ อบายทั้งสี่จัก
 ว่าง เทวโลกทั้งหกชั้นจักเต็ม พวกเราจักได้คนทำบุญมากซึ่งได้ทำบุญไว้ในศาสนาของ
 พระพุทธเจ้ามาไว้เบื้องหน้าแล้วเล่นนักชัศตฤกษ์ ท้าวสักกเทวราชทรงถือสมุกเลมนั้นอ่าน
 เสียงของท้าวเธอเมื่อตรัสตามปกติจะได้ยินไปสิบสองโยชน์ เมื่อตรัสด้วยเสียงสูงจะ
 ครอบคลุมเทพนครหมื่นโยชน์ทั้งสี่ พวกเทพยอมประชุมกันเพื่อพังฆกรรมควยอาการอย่างนี้

ก็เมื่อท้าวสักกจะจอมเทพเสวยสมบัติใหญ่อยู่อย่างนี้ พวกอสูรก็พากันบุกขึ้นมา
 ในเวลาที่ตนจิตปาฎลีณลิดคอกบาน เพราะเหตุนั้นในอรรคธกาสักกสังยุตจึงกล่าวไว้ว่า
 ก็พวกอสูรเหล่านั้นเหมือนเทพชาวกว๋ยคั้งสี่โดยอายุ ฌิวพรณ ยศ อสิริยะและสมบัติ ^[๑๔๐]
 เพราะฉะนั้นจึงพากันลี้มคัวไประยะหนึ่ง ต่อเมื่อตนจิตปาฎลีณลิดคอกบานจึงได้คิด
 นี้ไม่ใช่เทพนคร ในเทพนครนั้นตนปาวรีฉัตถะผลิคอก แต่ในที่นี้เป็นตนจิตปาฎลี ท้าวสักก
 แก่มอมสุราลวงพวกเรา แล้วยี้กเอาเทพนคร ไปกั้นเถอะพวกเราจักรบกับท้าวสักกะนั้น
 คั้งนี้แล้วก็ขึ้นข้างมาและรถถือโล่ทองโล่เงินและโล่แก้วมณีเป็นต้น เป็นผู้เตรียมรบ
 ตีกลองอสูรแหวกน้ำในมหาสมุทรเป็นสองภาคยกมา พวกอสูรเหล่านั้นเริ่มได้เขาสีเนร
 รวากะคัวปลวกไคขึ้นจอมปลวกในเวลาฝนตก ลำคับนั้นอสูรเหล่านั้นไครบกับพวกนาค
 กอน ก็ในการรบนั้นแล ฌิวหนิงของไคร ๆ ไม่ขาด เลือคก็ไคออก ไคแต่ต่างฝ่ายต่าง
 สะคุ้งอย่างเคียวเท่านั้น รวากะการรบควยไม่และกอนกินของพวกเค็ก ๆ

พวกนาคร้อยโกฏิบ้าง พันโกฏิบ้าง รบกับพวกอสูรเหล่านั้น รุกไล่สูรเหล่านั้น
 เข้าสู่อุบัติแล้วจึงยกกลับ แต่คราวใดพวกอสูรมีกำลัง คราวนั้นพวกนาคก็ถอยร่นไป
 รวมกับพวกครุฑรบอยู่ที่ไหลเขาชั้นที่สอง แม้นในพวกครุฑเป็นต้นกันยนี้ ก็เมื่อใดพวกอสูร
 ย้ายี่ฐานทั้งห้านั้นได้ เมื่อนั้นแม้กำลังทั้งห้านั้นผนึกกันเป็นหนึ่งก็ยังถอยร่น เมื่อเป็นเช่นนี้
 ท้าวมหาราชทั้งสี่ก็จะไปกราบทูลความเป็นไปนั้น แก่ท้าวสักกะ ท้าวเธอสกับคำของท้าว
 จาคุมหาราชนั้นก็เสด็จขึ้นรถ เวชยันต์อันมีขนาดหนึ่งร้อยห้าสิบโยชน์แล้วเสด็จออกไป
 เอง หรือส่งโอรสองค์หนึ่งไป จักการให้พวกอสูรหนีไป

บางคราวอสูรเหล่านั้นมาเห็นรูปจำลองพระอินทร์ก็พากันหนีไป เพราะเหตุ
 นั้นในอรรถกถาพุทธนิทานสังขยสูตรจึงกล่าวไว้ว่า บางคราวพวกอสูรบุกขึ้นมาเห็นรูป [๑๔๑]
 จำลองพระอินทร์ก็คิดว่า ท้าวสักกะไม่ประมาทตั้งรับอยู่ จึงกลับจากที่นั่นทีเดียว

อรรถกถานาฬสูตรว่า ลำดับนั้นพวกอสูรคิดว่า ท้าวสักกะนี้ไม่ประมาทหนอ
 ยกออกมาตั้งรับอยู่เป็นนิตย์ ดังนี้จึงไม่มาสู่เทพนครอีก ก็แลเมื่อสงครามเป็นไปอยู่อย่างนี้
 คราวหนึ่งพวกเทวดาชนะจับท้าวเวปจิตติจอมอสูรมาจองจำทวยเครื่องจองจำคือเป็นที่ ๕
 นำมาสู่สำนักท้าวสักกะเทวราช ท้าวเวปจิตตินั้นคำท้าวสักกะเทวราชขณะเสด็จเข้าสู่ธรรมมา-
 สภา และขณะเสด็จออกทวยดอຍคำสำหรับคำสยบอย่างเหล่านี้ว่า เจ้าโจร เจ้าคนพาล
 เจ้าคนหลง เจ้าอูฐ เจ้าวัว เจ้าฟ้า เจ้าสัตว์นรก เจ้าสัตว์เดรัจฉาน เจ้าไม่มีสุคติ
 ทุกคติเท่านั้นที่เจ้าหวังได้ แลวกกล่าวทุกความว่า เจ้าสักกะแก่เจ้าไม่ชนะทุกคราวหรอก
 เมื่อใดพวกอสูรชนะเมื่อนั้นข้าจะมัดเจ้าอย่างนี้บ้าง จะไหนอนที่ประตูปิกพอสูรแล้วโยย
 กังนี่เป็นต้น ท้าวสักกะมีชัยชำนะอย่างเค็ดขาดแล้วไม่ใส่พระทัยต่อคำนั้น ทรงปักเป้าชูลี
 น้อยใหญ่ที่จับอยู่บนพระเกียรของจอมอสูรนั้นแล้วเสด็จเข้า - ออกสู่ธรรมมาเทวสภา

ส่วนท้าวเวปจิตติเมื่อท้าวสักกะโปรดให้ปล่อยก็กลับไปยังถิ่นของตน ในกาล
 ภายหลังท้าวสักกะทรงดำริว่า เราไม่ควรประทุษร้ายแม่แก่บุคคลที่เป็นข้าศึกร้าย
 ของเรา ท้าวเวปจิตติทราบพระดำรินั้นจึงเข้าไปหาท้าวสักกะ ท้าวสักกะทอดพระเนตร
 เห็นท้าวเวปจิตติกำลังมาแต่ไกลจึงตรัสว่า หยุดก่อนท้าวเวปจิตติ พระองค์ถูกจับแล้ว

ครั้งนี้แล้วตรัสว่า ทูก่อนเวปจิตติ ท่านจงสาบานว่าจะไม่ประทุษร้ายต่อเรา ครั้นนั้น
ท้าวเวปจิตติเมื่อจะทรงสาบานโก่ตรัสว่า

ข้าแต่ท้าวสุชัยมบดี บาบิโคของบุกล้าวเท็จ บาบิโค
ของบุกล้าวรายพระอริยะ บาบิโคของผูประทุษร้ายมิตร
และبابิโคของผู้ออกคัณญู บาบิโคนั้นแลจงถูกตองผู้ที่จะ
ประทุษร้ายต่อพระองค์

[๑๔๒]

เบื้องหน้าแต่นั้นแวงของจอมเทพและจอมอสูรนั้นก็สงบระงับได้ เพราะเหตุ
นั้นในโลกที่ปกสารจึงไคกล่าววว่า ครันท้าวสุชัยมบดีทรงให้ท้าวเวปจิตติสาบานโดยชอบ
อย่างนั้นแล ทรงปล่อยท้าวเวปจิตติแล้วแต่นั้นแวงก็สงบไป ทั้งนี้ท้าวสักกะจึงได้
เป็นราชาแห่งเทพชั้นจาคุมหาราชและชั้นดาวดึงส์อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้แล

ส่วนเทพชั้นยามามีท้าวสุยามเป็นราชา เทพชั้นคูลิตมีท้าวสันคูลิตเป็นราชา
เทพชั้นนิมมานรดีมีท้าวนิมมิตเป็นราชา เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตคีมีท้าววสวัตคีเป็นราชา
เพราะเหตุนั้นในอรรถกถาสมจิตสูตรจึงกล่าววว่า เทวดาชั้นยามามีเทวดาราชนามวว่า
สุยาม เทวดาชั้นคูลิตมีเทวดาราชนามวว่า สันคูลิต เทวดาชั้นนิมมานรดีมีเทวดาราชนามวว่า
สุนิมมิต เทวดาชั้นวสวัตคีมีท้าววสวัตคีเป็นราชา

อรรถกถามูลปริยายสูตรวว่า ก็มารพิงทราบวว่าหมายถึงปชาบดี ในบทวว่า
ปชาบดีนี้ ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าววว่า คำวว่า ปชาบดีนี้เป็นชื่อท้าวมหาราชเป็นต้น
ซึ่งเป็นอธิบดีแห่งเทพนั้น ๆ คำที่กล่าววว่าท่านห้ามไว้ในมหาอรรถกถาวว่า ไม่ถูกตอง
เพราะท้าวมหาราชเป็นตนเหล่านั้น ท่านถือเอาควยเทวดัพท์ ก็มารนั้นแหละท่านประสงค
เอาในบทวว่า ปชาบดี ในที่นี้โดยความเป็นอธิบดีของปชา กล่าวคือสักว ถามวว่า มารนั้น
อยู่ที่ไหน ? ตอบวว่า อยู่ในเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตคี แท้จริงท้าววสวัตคี ครองราชย์ใน
เทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตคีนั้น ส่วนมารครองความเป็นใหญ่กับบริษัของตนในประเทศ
แห่งหนึ่ง ปรารธนาความเป็นราชาเป็นอยู่ราวจะวว่าราชบุตรโจร

[๑๔๓]

อรรถกถาหาปรีนิพพานสูตรว่า ที่ชื่อว่ามาร เพราะเมื่อชักชวนสัตว์ทั้งหลาย
ไว้ในสิ่งไม่เป็นประโยชน์ชื่อว่ายอมฆ่า มีกามหาปรีนิพพานสูตรนั้นว่า ที่กล่าวว่ามาร
เพราะเมื่อชักชวนสัตว์ทั้งหลายไว้ในเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ายอมฆ่าเสียจาก
คุณงามความดี อีกนัยหนึ่งเป็นราวกะว่าฆ่าอยู่ซึ่งสัตว์ที่เกิดแล้วในภพนั้น ๆ เพราะ
ความที่มารนั้นเป็นเครื่องหมายของการเกิดควยความขัดแย้งกับวิราชธรรม อรรถกถา
มหาปรีนิพพานสูตร (อีก) ว่า ชื่อว่ามาร เพราะฆ่าสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อล่วงวิสัยของตน
ชื่อว่าปาปามาเพราะชักชวนผู้อื่นไว้ในบาปหรือประกอบบาปเสียเอง

มีกามหาปรีนิพพานสูตรว่า ชื่อว่าปาปามา เพราะเป็นผู้ชั่วเกินที่จะเปรียบ
อรรถกถามารสังยุความารนั้นมีชื่ออื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เช่น (๑) กัณเฑาะ (๒) อธิบัติ
(๓) วสวัตถิ (๔) อันตกะ (๕) นมุจิ (๖) ปมัตตพันธู ส่วนในมหาปรีนิพพานสูตร
ชื่อของมารมีมา ๔ ชื่ออื่นจากนั้นคือ (๑) กัณเฑาะ (๒) อันตกะ (๓) นมุจิ
(๔) ปมัตตพันธู

ส่วนคำที่กล่าวไว้ในสัททนีติว่า ชื่อทั้ง ๔ นั้นคือ (๑) มาร (๒) นมุจิ
(๓) กัณเฑาะ (๔) ปมัตตพันธู คำนั้นมาแล้วในอรรถกถาทั้งหลายดังนี้ คำนั้นแย้งกับ
อรรถกถาตามทีกล่าวแล้ว ส่วนในสัททกัมมทีกล่าวว่านามสามัญของพวกเทวดามีสิบสี่ชื่อ
คือ

(๑) คีทสะ	(๒) อมร	(๓) เทวะ
(๔) วิพฐ	(๕) สุธาสี	(๖) สุระ
(๗) มธุ	(๘) ทีโวกะ	(๙) อมคปะ
(๑๐) สักควาสี	(๑๑) นิชชระ	(๑๒) อนิมิสะ
(๑๓) ทิพพะ	(๑๔) เทวคา	

[๑๔๔]

วาทวยเรื่องเทพชาวกวาคิงส์เป็นต้นจบเท่านี้

จบเรื่องกามาพจรเทพ ๖ ชั้น

(เรื่องพระพรหม)

นัยแห่งปกรณชื่อธรรมทัฬหวิงค์ว่า ผู้บำเพ็ญปฐมฌานขั้นต่ำไค้แล้วจะไปเกิดเป็นพรหมปาริสีชชา ผู้บำเพ็ญปฐมฌานขั้นกลางไค้จะไปเกิดเป็นพรหมบุโรหิต ผู้บำเพ็ญปฐมฌานขั้นประณีตไค้จะไปเกิดเป็นมหาพรหม ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นต่ำไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นปริตคาภา ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นกลางไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอัปมาณาภา ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นประณีตไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอากัสรา ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นต่ำไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นปริตสุภา ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นกลางไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอัปมาณสุภา ผู้บำเพ็ญทุติยฌานขั้นประณีตไค้จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นสุภกัณฑา ผู้บำเพ็ญจตุตถฌานไค้แล้วจะไปเกิดเป็นพรหมอีกสิบเอ็ดพวกมีอสังขัตว์เป็นต้น

อรรถกถาสังคีติสูตร ทสกนินาตอังกุตรนิกาย และปฏิสัมภิตามรรคว่า ก็เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีไค้เสด็จจุบตี บุคคลบวชในสำนักเจ้าลัทธิตี ทว่าบริกรรมในวาโยกสิณจนไค้จตุตถฌานแล้ว แต่เนื่อก็เกิดความสุขพอใจพ้อใจขึ้นว่า นาคีเตียน นาคีเตียนหนอ เจ้าจิตนี้ การไม่มีสภาวะที่ชื่อว่าจิตนั้นแหละดี เพราะอาศัยจิตจึงมีทุกข์เช่นการฆ่า การจงจำเป็นต้นเป็นปัจจัยเกิดขึ้น เมื่อไม่มีจิตทุกข์นี้ก็ไม่มี คั้งนี้แล้วเป็นผู้มีฌานไม่เสื่อมถอย ครั้นถึงแก่กรรมแล้วก็จะเกิดในอสังขพ ผู้ไค้วางอิริยาบถใดในโลกมนุษย์เขาก็เกิดโดยอิริยาบถนั้นตั้งอยู่ตลอดหารอยกัปี เป็นราวกะว่านอน เป็นราวกะว่านั่ง เป็นราวกะว่ายืนแล้ว ตลอดระยะเวลาประมาณเท่านั้น

[๑๔๕]

อรรถกถาธรรมทัฬหวิงค์ว่า ก็คนบางพวกบวชในสำนักเจ้าลัทธิตีเห็นโทษในจิตว่า ชื่อว่าความก้ำหนัดความซัดเคื่องและความหลงข้อมมีไค้เพราะอาศัยจิต คั้งนี้แล้วเกิดความคิดคลาญรักในสัญญาว่า ชื่อว่าความเป็นผู้ไม่มีจิต เป็นความดี นี้เป็นนิพพานในปัจจุบัน แล้วจึงเจริญสมาบัติอื่นจะทำให้เข้าถึงในสัญญาวิราคะนั้นแล้วไปเกิดในอสังขพนั้น

อรรถกถาพรหมชาลสูตรว่า ก็คนบางคนบวชในสำนักเจ้าทัชชี แล้วทำ
 บริกรรมในวาโยกสิณ ยังฌานที่สี่ให้เกิดขึ้นแล้ว ออกจากฌานแล้วเห็นโทษในจิตว่าเมื่อจิต
 มีอยู่ ทุกข์มีการตัดมือเป็นคนและภัยทั้งปวงก็มีได้ พอกันที่เจ้าจิตนี้ ความเป็นผู้ไม่มีจิต
 เป็นธรรมชาติสงบ เห็นโทษในจิตอย่างนี้แล้วเป็นผู้มีฌานไม่เสื่อมถอย ครั้นถึงแก่กรรมแล้ว
 ย่อมไปเกิดในหมู่สัตว์

ฎีกาพรหมชาลสูตร และทสกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า ตามว่า ก็เพราะเหตุใด
 ในที่นี้ท่านจึงกล่าวถึงบริกรรมในวาโยกสิณเท่านั้น ข้าพเจ้าจะเฉลย เหมือนอย่างว่า
 พระโยคาวจรจะทำให้แจ้งธรรมวิเศษคืออรูปสมาบัติ กล่าวคือ การบำเพ็ญรูปวิราคะ
 (การปราศจากรูปสมาบัติ) ในกสิณพิเศษอันเป็นความชัดเจนของรูปใดอันใดนั้นเพียว
 ท่านก็ย่อมบรรลุดูธรรมวิเศษ คือรูปสมาบัติ กล่าวคือการบำเพ็ญอรูปวิราคะ (การปราศ
 จากรูปสมาบัติ) ด้วยความชัดเจนแห่งอรูปสมาบัติในกสิณพิเศษอันเป็นความชัดเจนของ
 อรูปใด เพราะมีความชัดเจนอันไม่ปราศจากกันนั้นและเพราะเหตุนี้ การรวบรวมรูป
 สมาบัติด้วยการให้เห็นโทษของความไม่เป็นไปแห่งรูปโดยนัยมีอาทิว่า นาคิจิต นาคี
 หนอจิตนี้ โดยนัยว่าสัญญาเป็นโรค สัญญาเป็นหัวฝีทั้งนี้ เป็นต้น และด้วยการสันนิษฐาน
 ความเป็นคุณทั้งสงบทั้งประณีต เพราะไม่มีรูปนั้นชื่อว่าอรูปวิราคภาวนา (การบำเพ็ญ
 เพื่อปราศจากรูป) ส่วนอรูปสมาบัติกับอุปจารเป็นรูปวิราคภาวนา

แม้บรรดาอรูปสมาบัติเหล่านั้น อรูปฌานที่หนึ่ง บัณฑิตพึงเห็นโดยพิเศษว่า
 อาจารย์ผู้ทรงฟังท้วงว่า ฌานที่หนึ่งเป็นเช่นนั้นก็ควรกล่าวว่า อรูปฌานที่หนึ่งมีแม่ใน
 ปริจินนาภาสกสิณด้วย [๑๘๖] ฉะนั้น ความที่อรูปสมาบัติเหล่านั้นเป็นความชัดเจนแห่งอรูปที่
 พระโยคาวจรย่อมได้ เพราะเหตุนี้ท่านก็ปรารภภาวนาเอาด้วยทีเดียว แต่ในที่นี้
 อาจารย์พวกไหน ๆ ไม่ได้พูดไว้ เพราะท่านอาจารย์แต่ปางก่อนไม่ถือ เหมือนอย่าง
 ว่า เมื่อกล่าวว่าการบำเพ็ญอรูปวิราคะซึ่งสำเร็จเรียบร้อยแล้วในอาการสักว่าความไม่มี
 แห่งวิริชฌนธรรม (ธรรมที่ปราศจากความกำหนัด) ย่อมจะปรากฏในวิสัยพิเศษอันเป็น

ความชัดเจนของวิรัชนิยธรรมนั้นใด แม้การบำเพ็ญอุปัฏฐากก็ฉันนั้น ดังนี้จึงไม่มีข้อพิรุณอะไร ๆ แต่เพราะอุปสมบัตินั้นพวกเคียดริษยาเท่านั้นพึงปฏิบัติและเพราะอาจารย์แต่ปางก่อนเมื่อยกย่องการปฏิบัติอันถูกพันในครรลองแห่งวิถีของเคียดริษยาเหล่านั้น จึงกล่าวการบริกรรมอุปัฏฐากภาวนาไว้ในภูตกลืนที่สี่เท่านั้น บัญญัติในการยอมรับสัจนั้นแหละยอมมีแม้ในภูตกลืนสามอย่างข้างตน ราวกะในวิถัณณกลืนโดยแท้ เพราะฉนั้นเป็นไปโดยคล้อยตามโลกโหวหาร ก็ครั้งทำอธิบายอย่างนี้แล้วการกล่าวอุปมาอุปไมยวิถัณณกลืนด้วยคันทันฉองและด้วยฆะทลพระจันทร์ในคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคยอมเป็นไปได้ ส่วนภูตกลืนที่สี่ยอมถึงความ เป็นอารมณ์ของฉนั้น เพราะการยอมรับว่าเป็นมหาภูตกรุปเท่านั้น เหตุนี้ความแจ่มชัดแห่งอุปมาของภูตกลืนที่สี่นั้นนั้นแลท่านจึงกล่าวไว้ เพราะเหตุนี้พึงทราบว่า ท่านกล่าวถึงบริกรรมในวาโยกลืนนั้นแลไว้แล้ว

อรรถกถาวิรัชคปกรณว่า ถ้ามว่า อะไร เป็นข้อกำหนดแน่นอนของท่านผู้ใด สมบัติ ๘ ? เฉลยว่า ฉนั้นอันคลองแคลว ความคลองแคลวโดยยอมมีแก่ฉนั้น ท่านผู้ใดฉนั้นยอม เข้าถึงด้วยความคลองแคลวนั้น ถ้ามว่า อะไร เป็นข้อกำหนดแน่นอน ในความคลองแคลวทุกอย่าง ? เฉลยว่า ความปรารณา พระโยคาวจรปรารณา เข้าถึงในฉนั้นก็ถึงในฉนั้น ถ้ามว่า เมื่อความปรารณาไม่มี อะไรจะ กำหนด ? เฉลยว่า สมบัติที่เข้าแล้วในมรณสมัยจะเป็นเครื่องกำหนด ถ้ามว่า สมบัติที่เข้าในมรณสมัยไม่มี อะไรจะกำหนด ? เฉลยว่า เหนวสัจฉญาณาสัจฉญาณายคน-สมบัติ จริงอยู่ ท่านผู้ใดสมบัติ ๘ นั้น จะเข้าถึงในเหนวสัจฉญาณาสัจฉญาณายคนะโดยส่วน เคียดเท่านั้น บรรดาภพเหล่านั้น พระโสคายนและพระสกทาคามีที่เกิดในรูปาวจรภพ จะไม่มาเกิดในโลกนี้อีก ย่อมปรินิพพานในรูปาวจรภพนั้นนั้นแล ก็พระโสคายนและพระสกทาคามีที่เกิดในรูปาวจรภพนี้ชื่อว่าพระอนาคามี เพราะได้ฉนั้น การเข้าถึงใน รูปาวจรนั้นก็ การเข้าถึงในชั้นสูงขึ้นไปก็ ย่อมมีแก่พระอริยสาวกที่ยังเกิดในพรหมโลก เก้าชั้น การเข้าถึงในชั้นต่ำลงมาไม่มี ส่วนการเข้าถึงในชั้นนั้นก็ ในชั้นสูงขึ้นไปก็ ในชั้นต่ำลงมาก็ ย่อมมีได้สำหรับบุุชชน

[๑๔๗]

นัยแห่งอรรถกถาพรหมชาลสูตรว่า พึงทราบเรื่องสาธกในการเข้าถึงภพ
เบื้องต่ำของปุถุชนในเรื่องนี้เป็นต้นอย่างนี้ว่า เมื่อโลกเกิดขึ้นใหม่ ๆ พรหมวิมาน
อันว่างก็ปรากฏขึ้น ตอนนั้นสัตว์บางคนจุติจากหมู่ภักส์พรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะ
สิ้นบุญแล้ว เข้าถึงพรหมวิมานอันว่างนั้น ชั้นพรหมชื่อว่าว่าง เพราะยังไม่มีสัตว์เกิดตาม
ปกติ ชื่อว่าสุญพรหมวิมาน ครั้นความพึงพอใจในสถานที่อันตนอยู่แล้วความปกติได้
บังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นบำเพ็ญปรุฌณแล้วลดชั้นลงจากชั้นภักส์พรหมนั้น
ถึงนั้นท่านจึงกล่าวว่า ตอนนั้นสัตว์บางคน...เป็นอาทิ สองบทว่า อายุขยา วา
ปุญญขยา วา ความว่า สัตว์เหล่าใดทำบุญกรรมโอฬารแล้วเกิดในเทวโลกที่มีอายุ
น้อยชั้นใดชั้นหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นไม่อาจจะดำรงอยู่ตามกำลังบุญของตนได้ ย่อมจุติตาม
เกณฑ์อายุของเทวโลกชั้นนั้นนั่นแหละ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าจุติเพราะสิ้นอายุ ส่วนสัตว์
เหล่าใดกระทำความบุญอันน้อยแล้วบังเกิดในเทวโลกที่มีอายุยืน สัตว์เหล่านั้นไม่อาจ
จะดำรงอยู่จนถึงสิ้นอายุได้ ย่อมจุติเสียในระหว่างเทียว สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าจุติ
เพราะสิ้นบุญแล

อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า บรรดาชั้นสุทธาวาสห้าชั้นและชั้นอนุปสี่ชั้น การ
เข้าถึงในชั้นนั้น ๆ ก็คือ การเข้าถึงในชั้นเบื้องสูงขึ้นไปก็ชื่อของพระอรียสาวกย่อมมี
ได้ พระอนาคามีผู้เกิดในชั้นปรุฌณผ่านพรหมโลกเก้าชั้นแล้ว ดำรงอยู่ในชั้นสุคยอก
ปรีนิพพาน [๑๔๘] นัยแห่งฎีกาวิภังคปกรณ์นั้นว่า คำว่าพระอนาคามีผู้เกิดในชั้นปรุฌณา
ลา คำรงอยู่ในชั้นสุคยอกปรีนิพพาน นี้ท่านกล่าวหมายถึงพระอนาคามีผู้ขึ้นไปโดยลำดับ
เพราะฉะนั้นพึงเห็นว่า ท่านไม่ห้ามการเข้าถึงอนุปธาตุของพระอนาคามีผู้ยังไม่บรรล
ถึงชั้นสุคยอก

อรรถกถาวิภังคปกรณ์ว่า เทวโลกทั้งสามเหล่านี้คือ เวทีปถลา อกนิฏฐา
เนาสัตถุณานาสัตถุณายคนะ ชื่อว่าภพประเสวีรุ พระอนาคามีผู้บังเกิดในฐานะทั้งสาม
เหล่านี้ย่อมไม่ไปสู่ภพเบื้องบน ไม่ไปสู่ภพเบื้องล่างเลยทีเดียว ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ
กัมที่ห้าก็ว่าอย่างนั้น

อรรถกถาสัตตกนิบาตอังคตครนิกาย และมหานิทานสูตรว่า ชันสุทธาวาส
ตั้งอยู่ในฝ่ายวิวิฎฐะ (ทวนกระแสวน) มีไช้เป็นไปตลอดกาลทุกเมื่อ คือไม่บังเกิด
ในโลกที่ว่างจากพระพุทธเจ้าตลอดแสนกัปบ้าง ตลอดอสงไขยบ้าง เมื่อพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายอุบัติอยู่นั้นและจึงบังเกิดขึ้นในระยะหนึ่งหมื่นหกพันกัป เป็นเช่นกับสถานที่ตั้ง
ค้าย (ชมรม) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งยังพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว

อรรถกถาเอกนิบาตอังคตครนิกาย ญาณวิภังค์และพุทธาตุสูตรว่า ก็เพราะ
เหตุที่ฐานะทั้งสามมีความเป็นท้าวสักกะเป็นต้นเป็นฐานะอันอุดม ส่วนเพศหญิงเป็น
ฐานะทราม ฐานะมีความเป็นท้าวสักกะเป็นต้นจึงไม่สำเร็จแก่หญิงนั้น ถ้ามว่า ก็แม่
เพศชายก็มีโคมีในพรหมโลกเช่นกับเพศหญิงเหมือนกันมีไช้หรือ เพราะฉะนั้นจึงไม่ควร
กล่าวว่า การที่บุรุษพึงทำความเป็นพรหมเป็นฐานะเป็นไปได้ ฉะนั้นไม่ควรกล่าว
ก็ไม่ไช้ เพราะเหตุใด ? เพราะบุรุษในโลกนี้เกิดในพรหมโลกนั้นได้ บทว่า
พรหมคคฺ ทานประสงค์ความเป็นมหาพรหม ก็ผู้หญิงเจริญญาณครั้งถึงแก่กรรมไปแล้ว
ก็จะเข้าถึงความเป็นสหายของพรหมปารีสัชชา ไม่ไช้มหาพรหม ส่วนบุรุษไม่ควรกล่าว
ว่าจะไม่เข้าถึงในชั้นมหาพรหมนั้น อนึ่งถึงจะไม่มีเพศทั้งสองในพรหมโลกนี้ แต่พรหม
ทั้งหลายก็มีทรวทรวงเป็นบุรุษ มีโคมีทรวทรวงเป็นสตรี เพราะฉะนั้นจึงกล่าว
ชอบแล้ว

[๑๔๕] ฎีกาอภิธรรมัตตสังคหะว่า ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า สตรีทั้งหลายเป็น
พระอริยะก็ดี มีไช้พระอริยะก็ดีเมื่อโคสมาบัติ ๘ ก็จักเกิดในหมู่พรหมปารีสัชชาทั้งนั้น
ปกรณ์ชื่อมณีสารมัญชสาว่า ก็คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงการเคลื่อนจากโลกแห่งกามาพร
แล้วเกิดในพรหมโลก แต่สำหรับสตรีที่เกิดในพรหมโลกนั้นแล้วไปเกิดในพรหมโลก
ชั้นใดชั้นหนึ่งอันเป็นภูมิของฉานคามที่ตนได้แล้ว ท่านไม่ห้าม ก็เพราะทำอธิบายอย่างนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสความที่นางวิสาขาอุบาสิกาจะเป็นหญิงมีกระแสเป็นไปใน
เบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภาพแล้วปรินิพพานในอนาคต อนึ่งสำหรับพวกสตรีที่ได้ฉานเกิดใน

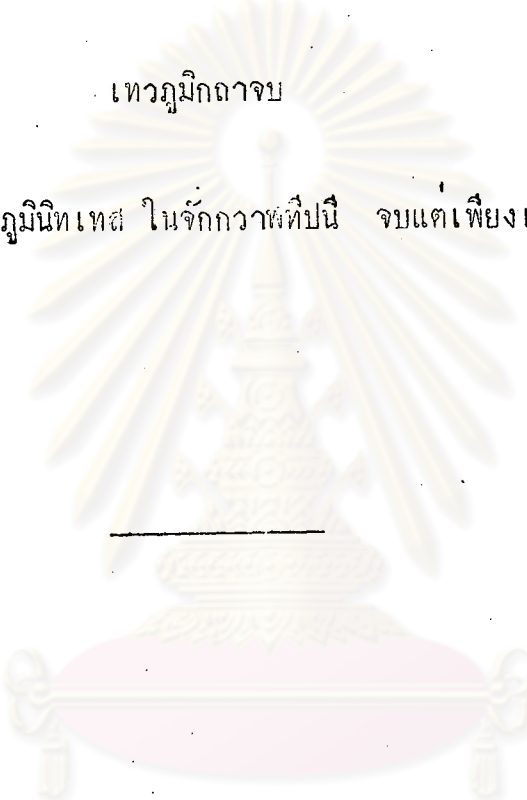
ชั้นเบื้องสูงขึ้นไป ในเวลากัปพิณาศก็ขึ้นไปได้ อรรถกถานั้นว่า รูปพรหมมีทรวดทรง เป็นบุรุษก็จริง ถึงอย่างนั้นเครื่องหมายเพศบุรุษก็ไม่มีแก่พรหมเหล่านั้นเลย รูปพรหมที่เหลื่อจากอัญญสัต์ว์ยังมีอายณะ คือ จักษุและโสตอยู่ พรหมเหล่านั้นยังเห็นรูปได้ พังเสียงได้ (แต่) การรับรู้ทางसानประสาทเป็นต้นไม่มี เพราะเหตุนั้นพวกพรหมเหล่านั้นจึงไม่รู้โดยกลิ่นโคจรสและโคจรสสะ แต่ก็มีกแห่งสัณฐานยังมีอยู่ที่เดียว เพราะฉะนั้นประสาทเหล่านั้นจึงทั้งบอดทั้งสงบ เหตุนี้พระปรวาทิมี่ข้ออย่างนี้เป็นที่อ้างอาศัยพระสูตรว่า พรหมมีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบ และมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง แล้วคิดว่า แม้นิมิตมีนิตแห่งसानประสาทเป็นต้นของพวกที่อยู่ในหมู่พรหมก็เป็นอายณะนั้นแล จึงถือลัทธิว่า อักภาพของพวกพรหมกายเหล่านั้นประกอบด้วย อายณะหก พระสกวาทิมี่ปรารณาลัทธินั้น สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ว่า ก็คำว่า อักภาพของผู้เกิดในรูปธาตุ (รูปพรหม) ประกอบด้วยอายณะหกดังนี้บุคคลไม่ควรกล่าว ข้อนั้นถูกต้องแล้ว สานนิตชีวนนิตและกายนิตมีอยู่ในรูปธาตุนั้นมีใช่หรือ ? ถูกต้องแล้ว นิมิตมีสานนิตเป็นต้นมีในรูปธาตุนั้น ยังอาการสักว่าสัณฐานเท่านั้นให้สำเร็จ [๑๕๐] มีไชยังอายณะให้สำเร็จมีใช่หรือ เพราะฉะนั้นแม้จะยกมาอ้างแล้วก็เหมือนมีโดยก มาอ้างนั้นแหละ ก็แลพวกพรหมเหล่านั้นพูดได้เพราะมีลันพลิกพริ้วได้ (แต่) ไม่เคี้ยว ไม่เคี้ยว ความยินดีในฉานนั้นแลเป็นอาหารของรูปพรหมเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ในพรหม ชาลสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า พวกพรหมเป็นมโนมัย มีปิติเป็นภักษา ดังนี้

อรรถกถาแห่งพรหมชาลสูตรนั้นว่า รูปพรหมเหล่านั้นเป็นผู้ชื่อว่ามโนมัย เพราะเป็นผู้บังเกิดด้วยใจที่มีฉาน ชื่อว่ามีปิติเป็นภักษาเพราะปิติเป็นภักษา คือ เป็นอาหารของอรูปพรหมเหล่านั้น นัยแห่งฎีกาขินาลังการว่า รูปพรหมเหล่านั้นไม่รู้สึกถึงผัสสะก็จริง แต่พวกพรหมเหล่านั้นก็ยังมีผ้าถุงผ้าห่ม ยังมีที่นอนในพรหมวิมาน อันมีเครื่องประดับพร้อม ผม เล็บ ฟัน ก็มี ส่วนของร่างกายที่เหลื่อเฉพาะส่วน ๆ ไม่มีของถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะไม่มี สตรีไม่มี การคบหาสตรีและกิจทั้งหลายมีการ

พ่อค้าและซักร่องเป็นต้นก็ไม่มี บรรดาพรหมเหล่านั้นบางพวกอยู่ควยอริยวิหาร
บางพวกอยู่ควยทิพยวิหาร บางพวกอยู่ควยพรหมวิหาร. จบเรื่องพรหม.

เทวภูมิถาจบ

กัณฑ์หาชื่อภูมิเทส ในจักรกวางพิปนี จบแต่เพียงเท่านี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย